

ISSN 1829-0523

ԽՆԴՐՈՎՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ ՀԱՅԿԱԿԱՆ
ՊԵՏԱԿԱՆ ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ
ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

АРМЯНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ
ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ
ИМЕНИ Х.АБОВЯНА

ARMENIAN STATE PEDAGOGICAL
UNIVERSITY AFTER KH. ABOVYAN

ԳԻՏԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ
НАУЧНЫЙ ВЕСТНИК
SCIENTIFIC BULLETIN

N 2 (47)

ԵՐԵՎԱՆ

ЕРЕВАН 2024 YEREVAN

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴ

- Խմբագրական խորհրդի նախագահ** *Մարիամ Բապիրյան* - Խաչատուր Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական համալսարանի ուսումնագիտական գծով պրոռեկտոր, մանկավարժական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ
Էլ. հասցե՝ ispiryanmariam@aspu.am
- Գլխավոր խմբագիր** *Վլադիմիր Կարապետյան* - հոգեբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
Էլ. հասցե՝ vladimir.s.karapetyan@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-7913-2556>
- Գլխավոր խմբագրի տեղակալ** *Աշոտ Գալստյան* - Խաչատուր Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական համալսարանի բանասիրական ֆակուլտետի դեկան, բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
Էլ. հասցե՝ galstyanashot42@aspu.am
- Պատասխանատու քարտուղար** *Մարիաննա Ամիրադյան* - Խաչատուր Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական համալսարանի դոցենտ, մանկավարժական գիտությունների թեկնածու
Էլ. հասցե՝ amiraghyan.80@mail.ru

Խ. Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական համալսարան, «Գիտական տեղեկագիր», № 2 (47), Երևան 2024թ., 149 էջ
Կայք՝ <http://scientificnews.aspu.am/>

Համարի ձևավորումը և համակարգչային
շարվածքը՝ **Մ. Ջ. Ավագյանի**
Էլ. հասցե՝ melinescientific@aspu.am

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ

Председатель редакционного совета	Мариам Испирян – Проректор по учебно-научной работе Армянского государственного педагогического университета имени Хачатура Абовяна, кандидат педагогических наук, доцент <i>эл. адрес:</i> ispiryanmariam@aspu.am
Главный редактор	Владимир Карапетыян - доктор психологических наук, профессор <i>эл. адрес:</i> vladimir.s.karapetyan@gmail.com , https://orcid.org/0000-0001-7913-2556
Заместитель редактора	Ашот Галстян - Декан филологического факультета Армянского государственного педагогического университета имени Хачатура Абовяна, доктор филологических наук, профессор <i>эл. адрес:</i> galstyanashot42@aspu.am
Ответственный секретарь	Марианна Амирагян - Доцент Армянского государственного педагогического университета им. Хачатура Абовяна, кандидат педагогических наук <i>эл. адрес:</i> amiraghyan.80@mail.ru

EDITORIAL BOARD

Chairman of the Editorial Board	Mariam Ispiryan - Vice-rector for Science of Khachatur Abovian Armenian State Pedagogical University. PhD in Pedagogy. Associate Professor <i>e-mail:</i> ispiryanmariam@aspu.am
Chief editor	Vladimir Karapetyan - Doctor of Psychology, Professor, <i>e-mail:</i> vladimir.s.karapetyan@gmail.com , https://orcid.org/0000-0001-7913-2556
Deputy Editor	Ashot Galstyan - Dean of the Faculty of Philology of the Khachatur Abovian Armenian State Pedagogical University. Doctor of Philology, Professor, <i>e-mail:</i> galstyanashot42@aspu.am
Responsible Secretary	Marianna Amiraghyan - Associate Professor of the Khachatur Abovian Armenian State Pedagogical University, PhD in Pedagogy. <i>e-mail:</i> amiraghyan.80@mail.ru

Responsible for computer dialing: M. Avagyn

e-mail: melinescientific@aspu.am

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ

ՎԱԿԻՄԻՐ ՊՈՂՈՍՅԱՆ. Աֆղանական հասարակության կերպավորությունները XX դարում (Էթնիկ և կանանց հիմնախնդիրները).....	7
ՇԱՀԵՆ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ. «Հանուն հայրենիքի» ընդհատակյա կազմակերպությունը.....	19
ԿԱՐԵՆ ՂԱԶԱՐՅԱՆ. Վրաստանի արտաքին քաղաքականության հայեցակարգերի և կառավարության կողմից ընդունված արտաքին քաղաքական փաստաթղթերի վերլուծություն.....	32
ՄԱԴՈՆԱ ՄԱՐՏԻՐՈՍՅԱՆ Տիգրան Մեծի թագի պատկերագրական ակունքները.....	50
ՎԱԿԻՄԻՐ ՊՈՂՈՍՅԱՆ. «Մշակ» թերթը որպես գյուղական ինքնակառավարման առօրեականության սկզբնաղբյուր (Ելիզավետպոլի նահանգի Ղազախի գավառի օրինակով).....	69

ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ

ՄԻՐԱՆՈՒՇ ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ. Տնտեսական պատժամիջոցների ազդեցությունը արդյունաբերական զարգացման վրա.....	83
ԿԱՐԵՆ ՂԱԶԱՐՅԱՆ. Վրաստան-ՌԴ փոխհարաբերությունները «Վրացական երազանքի» իշխանության շրջանում.....	98

ԲԱՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆ

ՕՖԵԼՅԱ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ. Տանյա Հովհաննիսյանի ստեղծագործական ուղեծրերում.....	111
---	-----

ՀՈԳԵԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

ԱՆՆԱ ԱՌԱՔԵԼՅԱՆ, ԱՆԻ ԱՎԱԳՅԱՆ . Ուսանողների ուսումնական մոտիվացիայում դրդապատճառների աստիճանակարգի առանձնահատկությունները.....	121
ԻՐԻՆԱ ԿՈԲԵԼԻԱՆՍԿԱ, ՎԱԿԻՄԻՐ ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ. Ուսանողների միջմշակութային հաղորդակցության ձևավորումն օտար լեզուների ուսուցման գործընթացում.....	132

ՆԱԽԱԳՊՐՈՅԱԿԱՆ ԿՐԹՈՒԹՅՈՒՆ

ԱՆՆԱ ԱՄԻՐՉԱՆՅԱՆ. Կարողունակահեն կրթական մոդելի ներդրումը ՀՀ նախադպրոցական ուսումնական հաստատություններում.....	140
---	-----

СОДЕРЖАНИЕ

ИСТОРИЯ

ВЛАДИМИР ПОГОСЯН. Изменения в Афганском обществе в XX веке (этнические и женские проблемы).....	7
ШАГЕН АРУТЮНЯН. "За родину" подпольная организация.....	19
КАРЕН КАЗАРЯН. Анализ внешней политики Грузии и внешнеполитических документов правительства.....	32
МАДОНА МАРТИРОСЯН. Иконографические истоки «Тиары» Тиграна Великого.....	50
ВЛАДИМИР ПОГОСЯН. Газета «Мшак» как источник повседневности сельского самоуправления (на премьере Газахского уезда Елизаветпольской губернии).....	69

МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО

СИРАНУШ ГРИГОРЯН. Влияние экономических санкций на промышленное развитие.....	83
КАРЕН КАЗАРЯН. Грузино-российские отношения в период грузинской мечты к власти.....	98

ФИЛОЛОГИЯ

ОФЕЛИЯ ОГАНЕСЯН. В творческом пути Тани Оганесян.....	111
--	-----

ПСИХОЛОГИЯ

АННА АРАКЕЛЯН, АНИ АВАГЯН. Особенности иерархии мотивов в учебной мотивации студентов.....	121
ИРИНА КОБЕЛЕВСКА, ВЛАДИМИР КАРАПЕТЯН. Формирование межкультурной коммуникативной компетентности студентов в процессе обучения иностранному языку.....	132

ДОШКОЛЬНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ

АННА АМИРДЖАНИЯН. Внедрение компетентностной модели образования в дошкольных образовательных учреждениях Республики Армения.....	140
---	-----

CONTENTS

HISTORY

VLADIMIR POGHOSIAN. Changes in Afghan society in the 20th century (ethnic and women's issues).....	7
SHAHEN HARUTYUNYAN. "For the Homeland" underground organization.....	19
KAREN GAZARYAN. Analysis of Georgian foreign policy and foreign policy documents adopted by the government.....	32
MADONNA MARTIROSIAN. Iconographic origins of "Tiara" of Tigran the Great.....	50
VLADIMIR POGHOSIAN. "Mshak" newspaper as a source of daily rural self-government (at the example of Gazakh district of Elizabetspol province).....	69

INTERNATIONAL LAW

SIRANUSH GRIGORIAN. The impact of economic sanctions on industrial development.....	83
KAREN GHAZARYAN. Georgia-Russia relations during the period of "Georgian dream" power.....	98

PHILOLOGY

OFELIA HOVHANNISIAN. In the creative pathways of Tanya Hovhannisyany.....	111
--	-----

PSYCHOLOGY

ANNA ARAKELYAN, ANI AVAGYAN. Characteristics of the hierarchy of motives in students' educational motivation.....	121
IRINA KOBELIANSKA, VLADIMIR KARAPETYAN. Formation of the intercultural communicative competence of students in foreign language learning process.....	132

PRESCHOOL EDUCATION

ANNA AMIRJANYAN. Introduction of a competenc-based educational model in preschool educational institutions of the Republic of Armenia.....	140
---	-----

ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ

ԱՖՂԱՆԱԿԱՆ ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ԿԵՐՊԱՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ XX դարում (ԷԹՆԻԿ ԵՎ ԿԱՆԱՆՑ ՀԻՄՆԱԽՆՂԻՐՆԵՐԸ)

ՎԼԱԴԻՄԻՐ ՊՈՂՈՍՅԱՆ

Երևանի պետական համալսարանի Իջևանի մասնաճյուղ

Էլ. հասցե՝ vladimir.pogosyan@ysu.am

DOI: 10.24234/scientific.v2i47.160

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Ժամանակակից Աֆղանստանում էթնիկ և կանանց հիմնախնդիրները հանդիսանում են հասարակության կերպափոխությունների որոշակիացման ցուցիչներ և հնարավորություն են տալիս պատկերելու հարաբերությունների և հնարավոր լուծումների տեսլականը, որը համարժեք կլիներ հասարակական հարաբերությունների ներկա համաշխարհային ստանդարտներին:

Հոդվածը նվիրված է աֆղանական հասարակության էթնիկ և կանանց հիմնախնդիրների ուսումնասիրությանը, որտեղ փորձել են համապարփակ հետազոտության ենթարկել XX դարում տեղի ունեցած գործալ գործընթացների ուղղակի և անուղղակի ազդեցությունն աֆղանական հասարակության այս երկու հիմնախնդիրների վրա:

Հետազոտության օբյեկտն է աֆղանական հասարակությունը, իսկ առարկան՝ էթնոքաղաքական և կանանց հիմնախնդիրները՝ XX դարի արտաքին և ներքին բազմաչափ գործընթացների համատեքստում: Ուսումնասիրության նպատակն է աֆղանական հասարակության կերպափոխություններն ուրվագծել էթնիկ և կանանց հիմնախնդիրների ենթախորքին և ցույց տալ վերջիններս ազդեցությունը հանրային միջավայրի գործընթացների վրա:

Հոդվածում համապարփակ քննության են ենթարկված Աֆղանստանի «ազգային առաձնահատկությունները», կյանային և միջցեղային հարաբերությունների պրիզման, արտաքին դերակատարների ազդեցությունը էթնիկ գործընթացների, կրոնա-ազգային միջավայրի կերպափոխության, ազգային փոքրամասնությունների ինքնութեանական միտվածությունն ու այլ հիմնահարցեր: Դիտարկված է կանանց դերակատարումը Աֆղանստանում, նրանց հասարակական ինտեգրման, հանրային աշխատանքում ներառման, բարձրագույն կրթության իրացման հնավարությունները և այլն:

XX դարում, հատկապես խորհրդային ներագդեցության և ներկայության պայմաններում, աֆղան կանանց իրավունքների համահավասարեցման շուրջ ձեռնարկվեցին մի շարք քայլեր՝ ինտեգրման, կրթության հավասար հնարավորությունների ընձեռման և այլն, սակայն այդ ձեռքբերումներն տեղային էին, հատուկ միայն քաղաքային միջավայրին: Իսկ 1989 թվականին խորհրդային զորքերի դուրսբերումից, քաղաքացիական պատերազմից, մոջահեդների իշխանության գալուց հետո կանանց և էթնիկ հիմնախնդիրների լուծման հեռանկարը կրկին դարձավ անորոշ:

Բանալի բառեր՝ Աֆղանստան, հասարակություն, կանանց հիմնախնդիր, գենդերային իրավունքներ, իսլամական արժեհամակարգ, միջէթնիկ հիմնախնդիրներ:

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Գարերի ընթացքում աֆղանական հասարակությունն իր վրա կրել է ներհանրութենական և արտաքին աշխարհաքաղաքական կենտրոնների վարած քաղաքականության ազդեցությունները, որոնց արդյունքում հանրության ներսում ձևավորվել են կյանային մոդելները, էթնիկ տարբերակման այլ գործիքներ, որոնցով էլ պայմանավորված են XX դարում տեղի ունեցան ներհանրութենական փոխազդեցությունները:

Ժամանակակից փուլում հասարակական և էթնիկ գործընթացների ուսումնասիրությանը տրված է կարևորություն և հետազոտական մտքի տիրույթում հակամարտությունները դիտարկվում են ոչ միայն քաղաքական և քաղաքակրթական հարթություններում, այլև հասարակական բազմաշերտ գործընթացների ենթախորքին: Աֆղանստանի և աֆղանական հասարակության կերպավորությունների շուրջ գիտական քննության առնված բոլոր հիմնահարցերը նաև արդիական են, քանի որ աֆղանական հանրույթի ներսում առկա խնդիրները և դրանց ուղղված միջազգային հետաքրքրությունը ոչ միայն չեն նվազում, այլև շատ առումներով կարևորում ու պայմանավորում են տարածաշրջանային՝ Կենտրոնասիական գոտու անվտանգությունն ու տնտեսական ներդաշնակ զարգացման հեռանկարը:

Ուսումնասիրության նպատակն է աֆղանական հասարակության կերպավորություններն ուրվագծել էթնիկ և կանանց հիմնախնդիրների ենթախորքին և ցույց տալ վերջիններս ազդեցությունը հասարակական և քաղաքական գործընթացների վրա: Այս նպատակին հասնելու համար մեր առջև դրել ենք հետևյալ խնդիրները՝ բացահայտել միջէթնիկ հարաբերությունների կոնֆիգուրացիան և հակամարտության կարգավորման գործընթացում էթնիկ հարաբերությունների կարևորությունը, ուսումնասիրել և քննարկել աֆղանական հասարակական օրգանիզմում կանանց խնդիրները, նրանց գենդերային և քաղաքացիական իրավունակության հիմնահարցերը:

Ուսումնասիրության գիտական նորույթը հիմնավորում ենք նրանով, որ փորձ ենք կատարել գիտատեսական համադրության ենթարկել աֆղանական հասարակության էթնիկ մոդելը և առանձնացնել կանանց հիմնախնդիրները՝ որպես էթնոտարածաշրջանային հակամարտության էթնո-ազգային նախադրյալները բացահայտելու և այն հաղթահարելու միջոց:

ՄԵԹՈԴԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Հետազոտությունն իրականացված է պատմագիտությանը և այլ գիտակարգերին հատուկ մեթոդաբանությամբ, կիրառված են պատմահամադրական, համապարփակ վերլուծության և ընդհանրացման մեթոդական գործիքները, որոնք հնարավորություն են տալիս լավագույն բացահայտելու էթնիկական և կանանց հիմնախնդիրները, նախանշել հնարավոր լուծումների հեռանկարները: Հետազոտությունն իրականացվել է օբյեկտիվության, պատմականության և բազմագործոն վերլուծության սկզբունքներին համապատասխան, ինչը հնարավորություն է տալիս պատմական երևույթներն ու գործընթացները դիտարկել դրանց պատմական զարգացման ենթախորքին: Աֆղանական հասարակության էթնիկ և ազգայնական գործընթացները ներկայացված են տվյալ ոլորտի առաջատար տեսաբաններ Է.Սմիթի, Է.Հարսթաունի աշխատությունների ուսումնասիրության հիման վրա:

ՔՆՆԱՐԿՈՒՄ

Էթնիկ հիմնախնդիրները սառը պատերազմի համատեքստում

Ժամանակակից Աֆղանստանի պատմությունը ուղղակի և անուղղակի բազմաթիվ թելերով կապված է էթնիկական գործընթացների հետ, քանի որ այս երկրի պատմության ճգնաժամանային գրեթե բոլոր ժամանակներն ունեցել են էթնիկական բովանդակություն կամ էլ էթնիկ խմբերը հիմնական դերակատարներին ծառայել են որպես միջոց:

Աֆղանստանում ազգային հարցը հանդիսանում է որոշիչ գործոն, որով պայմանավորված՝ ավելի են բարդանում երկրի սոցիալ-քաղաքական կյանքում առկա պայթուցավտանգ իրավիճակները: Աֆղանստանում ներպետական խնդիրների ծագում են պետության բազմազգ բնույթից, որում ավանդաբար գերիշխող դեր է խաղում փուլաշրջանային ավատատիրական ազնվականությունը, պետական կառուցվածքի առանձնահատկություններից և անկատարությունից, երկրի տնտեսական և քաղաքական կյանքում այլէթնիկ տարրերի առկայությունից, հիմնական էթնիկ խմբերի հարաբերություններից և այլն:

Վերջին երկու հարյուր տարվա ընթացքում աֆղանական հասարակությունը գաղութատիրական, ապա նեոգաղութատիրական տերությունների քաղաքականության հետևանքով չկարողացավ զարգացնել և հասունացնել էթնիկ ինքնագիտակցությունը, այն ընդհանրություններն ու արժեքները, որոնք հատուկ են մեր ժամանակների ազգերին, գրեթե

բացակայում են աֆղանական էթնիկ հանրույթի ներսում: Ըստ որոշ տեսաբանների աֆղանական հանրույթի բնորոշ են «պրոտո-ազգային» տարրեր և հատականիչներ, ինչը Հոբսբաուսի կողմից բացատրվում է հետևյալ կերպ. «Ազգային պատկանելիությունը մարդկանց միավորում է մեծ տարածքներում, նույնիսկ երբ ցրված են և չունեն բևեռականություն» (Hobsbawm, 1992): Այս հայեցակարգը համադրել է Էնթոնի Սմիթի նախաազգային տեսության հետ, որտեղ ըստ հեղինակի կարևորվում են «ընդհանուր մշակույթի տարրերը, որոշ կապերը պատմական տարածքի հետ և որոշակի համերաշխության առկայությունը՝ առնվազն իրենց էլիտաների հետ» (Smith, 1995, p. 57):

Կարծում ենք՝ ազգային ընդհանրությունների բացակայությունը, ազգային ինքնության ձևավորման գործընթացի արտաքին ազդեցությունները կանխարգելեցին աֆղանական հանրության համախմբման և ընդհանրացման խնդիրը: Սառըպատերազմյան քաղաքականությունը ևս կանխարգելեց այս գործընթացին և այն ազգաստեղծման նեոգաղութատիրական ծրագրերն ըստ էության չունեին իրականություն դառնալու որևէ հնարավորություն: Ըստ նույն Է. Հոբսբաուսի՝ ժամանակակից ազգությունների ձևավորման գործընթացում կարևոր են ոչ թե ազգային ինքնորոշման գաղափարներն ու գործընթացները, այլ երեք գործոններ՝ ապագաղութացում, հեղափոխություն և արտաքին ուժերի միջամտություն: Այս հանգամանքը կարևոր է այնքան, թե հասարակ քաղաքացին իրեն դիտարկում է որպես ազգության մաս, կիսում է պետական գաղափարախոսությունները, ինքնութենական ընդհանրությունները:

Սառը պատերազմի առաջին շրջանում ԱՄՆ և Խորհրդային Միությունը փորձեցին «տնտեսական հարձակմամբ» ապահովել իրենց աշխարհաքաղաքական դիրքերն Աֆղանստանում, իսկ վերջում այն վերածվեց պետության և նրա մասերին նկատմամբ վերահսկողություն ունենալու պայքարի, որոնց հակադիր պայքարող կողմեր դարձան նույն աֆղանները՝ մի կողմից խորհրդային զորքերի հետ, մյուս կողմից՝ ԱՄՆ-ի կողմից աջակցվող մոջահեդների:

Խորհրդային և ամերիկյան սառըպատերազմյան քաղաքականության հաջորդ ասպեկտը գաղութային վերնախավի ստորդասումն էր, դրա վառ օրինակը Քաբուլի էլիտան էր, որը ենթարկվում էր գերտերությունների քաղաքական ու տնտեսական նախապատվություններին (Reed, 2010): Խորհրդային կողմն իր ներկայության ժամանակաշրջանում նախապատվություն էր տալիս էթնիկ փոքրամասնությունների այն ներկայացուցիչներին (տվյալ պարագայում տաջիկներին, ուզբեկներին), որոնք հարմարվում էին իրենց քաղաքականության առաջնահերթություններին:

Չնայած բոլոր այս հանգանքներին, միջէթնիկ հարաբերությունները խորհրդային զորքերի մուտքի հետ ավելի ցայտուն դրսևորվեցին: 1979 թվականի հեղափոխությունն ուղղակի

ազդեցություն ունեցավ միջէթնիկ և միջկլանային հարաբերությունների վրա՝ խարխիվով աֆղանական ավանդական էթնիկ բուրգը (Туронок & Эбади, 1997):

Կրոնա-քաղաքական լրջագույն տեղաշարժեր գրանցվեցին նաև ազգագրական երկրամասերում, օրինակ շիա հազարաներով բնակեցված Հազարաջաթում ձևավորվեցին ազգային-կրոնական կազմակերպություններ, որոնց գործունեության արդյունքում 1979 թ-ի ամռանն այս տարածաշրջանը գրեթե ամբողջությամբ դուրս եկավ կենտրոնական իշխանությունների ենթակայությունից և տեղում ձևավորվեցին իշխանության մարմիններ՝ տեղի կրոնա-քաղաքական ընտրախավի գլխավորությամբ: Նույն թվականի օգոստոսին Հազարաջաթում «Աֆղանստանի իսլամական ռազմիկների միության» գլխավորությամբ հռչակվեց «իսլամական հանրապետության անկախությունը»: Հազարաջաթում իշխանության փաստացի պատկանում էր «Իսլամական խորհրդին», որի կազմում ներառված էին մի քանի քաղաքական խմբերի ներկայացուցիչներ:

Նույնատիպ գործընթացներ սկսվեց նաև նուրիստանցիների շրջանում, որոնք ևս չէին ճանաչում պաշտոնական Քարուլի իշխանությունը: Ինչպես նշում է արևելագետ Յու. Բոսինը՝ Աֆղանստանի դեմ առաջին անգամ ջիհադը հայտարարվեց 1978 թ-ին Նուրիստան նահանգում, որի տարածքը նվաճվել և բնակչությունը ենթարկեցվել էր միայն 19-րդ դարի վերջին (Босин, 2002):

Աֆղանական իշխանությունների դեմ կազմակերպված ապստամբական զինված շարժումները ղեկավարվում էին Պակիստանում հաստատված Աֆղանստանի իսլամական ու Աֆղանստանի իսլամական հասարակություն կուսակցությունները, որոնց ֆինանսական և կազմակերպական ռեսուրսներն ապահովում էին իսլամական երկրների և Արևմուտքի (ԱՄՆ, Անգլիա, Գերմանիա, Ֆրանսիա և այլն) կողմից (Van Vleck, 2009): Սառըպատերազմյան քաղաքականության ֆոնին՝ աֆղանական հասարակության շրջանում ԱԺԴԿ-ի (իմա՝ Աֆղանստանի ժողովրդադեմոկրատական կուսակցություն) վարչակարգի հեղինակության անկումն ու նրանց իշխանության նկատմամբ հակադրությունը հանգեցրեց «դաշտային հրամանատարների» ֆենոմենի առաջացմանը: Աֆղանստանի բազմաթիվ շրջաններում իշխանություն անցավ ընդդիմության առաջնորդներին, ինչպիսիք են Ահմադ Շահ Մասուդը (Փանջշերի հովիտ), Իսմայիլ Խանը (Հերաթի նահանգ), Մուլլա Մալանգը (Քանդահար), Բասիրը (Բադախշան), Սաիդ Չագրանը (Ղազնի), Չալալեդդին Խաբանին և ուրիշներ:

Միևնույն ժամանակ պետք է ընդգծել, որ ձևավորվեցին առանձին անկլավային շրջաններ, որտեղ ինչպես պաշտոնական իշխանությունը, այնպես էլ ընդդիմությունը չունին իշխանության որևէ դրսևորում: Ձևավորվեց իշխանության վասկում, որի ուղղությամբ տարված և տարվող աշխատանքները լիարժեք արդյունավետություն չունեցան: Սառըպատերազմյան քաղաքականության արդյունքում Աֆղանստանում ավելի խորացան միջէթնիկ խնդիրները, չձևավորվեց հասարակական համերաշխության միջավայր, որի արդյունքում երկիրը մինչ այժմ

գտնվում է նմանատիպ իրավիճակում: Աֆղանագետ Ռոբերտ Նիքոլսի բնորոշմամբ՝ աֆղանական խնդիրներին ավելի խորագիտակ լինելու համար առաջին հերթին պետք է ուսումնասիրել «ազգային առանձնահատկությունները» (Nichols, 2005): Եթե ամբողջացնենք, ապա կարող են եզրակացնել, որ սառըպատերազմյան էտապում գերտերությունների վարած քաղաքականության արդյունքում ոչ միայն տուժեց Աֆղանստանի հասարակական-քաղաքական կյանքը, այլև անդառնալի հետևանքներ ունեցավ միջլեռնիկ հարաբերությունների վրա, ինչը չնպաստեց, այլև կանխարգելեց աֆղանական հասարակության պրոտո-ազգության մակարդակային աճը դեպի ազգություն:

Կանանց հիմնախնդիրը

Աֆղանստանում կանանց խնդիրը կամ գենդերային իրավահավասարության բացակայությունը դարերի պատմություն ունի: Այն ոչ թե պայմանավորված է այս կամ այն իշխանության քաղաքական հայացքներով, այլ կրոնական գրքերի և կանոնների և իսլամի գերարմատավորմամբ: 20-րդ դարում մի շարք փորձեր կատարվեցին բարելավելու կանանց խնդիրները, ինչը հանդիպեց ավանդապահ հասարակության, կրոնական վերնախավի դիմադրությանը, ինչի արդյունքում այս հարցը մարզինալացվեց: Միևնույն ժամանակ պետք է նշել, որ կանանց խնդիրը միայն ներաֆղանական չէ, այն պայմանավորված է բազմազործոն ներազդեցությամբ և արտաքին քաղաքական գործընթացները ևս իրենց դերակատարումն ունեն այս հարցում:

Պատմականորեն կանանց հիմնախնդիրը հանդիսացել է աֆղանական հասարակության հիմնական հարցերից մեկը, ավանդական համայնքային խնդիրներից մեկը՝ պայմանավորված հասարակական հարաբերությունների հայրիշխանական բնույթով և կենտրոնացված պետության առկայությամբ (Moghadam, 2014): 1920-ական թվականների կանանց իրավունքների և մոդեռնիստական կնոջ աֆղանական կերպար ձևավորելու շուրջ ստեղծվեց հանրային դիսկուրս, չնայած որ էթնիկ ծայրամասերը դիմադրությամբ դիմավորեցին կանանց իրավունքների մասին խոսույթը: Կանանց իրավունքների արժարժումը, հարսնացուների գնի վերացումը և ազատ ընտրության իրավունքը կլանային համակարգում շրջանում դիմավորվեց որպես սոցիալական կարգավիճակի, ընտանեկան արժեհամակարգի վերահսկողության և ֆինանսական ապահովության կորուստ, անգամ քննարկումներ իրականացվեցին Լոյա Ջիրգայում: Հետագայում Ամանուլլահ խանը ստիպված էր հետ կանգնել իր որոշումներից. Քարուլում և գյուղական վայրերում աղջիկների համար բացված դպրոցները փակվեցին, իսկ կանայք ստիպված էին կրկին գլխաշոր կրել: Ըստ որոշ ուսումնասիրողների՝ վերջինիս արդիականացման կուրսը առաջադիմական էր, սակայն ոչ ընկալելի աֆղանական ավանդական հասարակության կողմից (Gregorian, 1969):

Հետագայում միայն 1950-ական թվականներին որոշակի փորձեր կատարվեցին կրկին սպահովելու կանանց իրավունակությունը, ինչ պայմանավորված էր տնտեսության մեջ կանանց դերակատարության մեծացմամբ: Մասնավորապես տեխնոլոգիական տնտեսությանն անհրաժեշտ էին բազմապրոֆիլ մասնագետներ և շուտով աշխատաշուկայում հանդիպում ենք կանանց, ովքեր աշխատում էին որպես բուժքույրեր, բժիշկներ ու ուսուցիչներ: 1964 թվականի սահմանադրությամբ կանաչ լույս վառվեց նաև կանանց քաղաքական և քաղաքացիական իրավունքների սպահովման տեսանկյունից. այլևս կանայք կարող էին ընտրել և ընտրվել, ինչը բավական առաջադիմական երևույթ էր տվյալ ժամանակի Արևելքի համար: ԱՇԴԿ-ի հիմնադրումից հետո նրա կազմում սկսեցին անդամագրվել կանայք, որոնք անգամ առանձին կառույց ձևավորեցին՝ «Աֆղան կանանց դեմոկրատական կազմակերպությունը» (Ahmed-Ghosh, 2003), որի նպատակը կանանց գենդերային իրավունքների սահմանումն էր՝ անգրագիտություն վերացումը, հարկադիր ամուսնությունների արգելքը, հարսնացուների վաճառքը և այլն: Նմանատիպ ծրագրեր իրականացրին նաև ամերիկացիները, որոնք Աֆղանստանի «Արիանա» ազգային ավիաընկերության հիմնադրման գույքը փորձեցին նպաստել Աֆղանստանի մշակութային նորմերի փոփոխությանը՝ աֆղան կանանց համար կարի դասեր, արևմտյան նորաձևության ցուցադրություններ կազմակերպելով ու խորախուսելով չադրայի հանումը (Van Vleck, 2009): Կարծում ենք, որ նման միջոցառումները ընդամենը հասարակության վերաբերմունքն իրենց նկատմամբ բարելավելու, փափուկ ուժի գործադրման միջոցներ էին:

Արդեն 1970-ական թվականների նկատում ենք կանանց, որոնք դերակատարում ունեն բարձրագույն կրթական համակարգում՝ բուհերի դասախոսական կազմում, պետական կառույցներում ու խորհրդարանում: ԱՇԴԿ-ի և ռուսական զորակազմի ներակայության շրջանում ևս շարունակվեց կանանց իրավունքների հավասարեցման գործընթացը, որը, ինչպես 1920-ական թվականների բարեփոխումները, հանդիպեցին մահմեդական հոգևորականության և ցեղային ու կլանային առաջնորդների բուռն հակազդեցությանը: Բնականաբար հակադրությունն արտահայտվեց նաև գործնական կիրառությամբ՝ կին գործիչների սպանությամբ, ոտնձուլություններով և այլն, ինչպես բնորոշում է Մարսենդեն՝ ԱՇԴԿ-ի փոփոխությունների փաթեթը «հանգեցրեց գյուղական բնակչության բուռն արձագանքին» (Marsden, 2002):

Խորհրդային զորքերի հայտվելուց հետո ԱՇԴԿ-ն սկսեց համալիր բարեփոխումներ իրականացնել կանանց իրավահավասարության շուրջ, բայց ժամանակը և պատերազմական իրականությունը ստվերեցին գործընթացի արդյունավետության նշույլները, իսկ երկարատև պատերազմական զարգացումները հանգեցրին երկու իրարամերժ զանգվածի՝ գյուղական, որպես ավանդույթի և իսլամական արժեհամակարգի կրող, և քաղաքային՝ որպես նոր, բայց գաղութային (խորհրդային) արժեհամակարգի կրող, ձևավորմանը: Կրկին կանանց դերը բավականի մեծ էր

հանրային համակարգում՝ համալսարաններում, կրթական, պետական ու առողջապահական հաստատություններում:

Սառը պատերազմյան քաղաքականության կողմերը օգտագործեցին նաև Աֆղանստանում կանանց իրավունքների և իրավահավասարության բացակայության խնդիրը և, եթե խորհրդային կողմը փորձում էր իր մոդելի կիրարկմամբ շահագրգռել աֆղան կանանց, հակառակ կողմից հովանավորվող մոջահեդները հանդես էին գալիս «սրբազան պատերազմի» մարտիկների դիրքերից՝ հանուն իսլամի, ընդդեմ կոմունիստական հարձակման, ավանդական մշակույթի և ցեղային համակարգի:

1989 թվականին, երբ խորհրդային զորքերը դուրս եկան Աֆղանստանից և երկիրը հայտնվեց քաղաքացիական պատերազմի թատերաբեմում, մոջահեդների գաղափարական պայքարն ավելի ցայտուն դրսևորվեց, ինչի արդյունքում կարողացան հաստատել իրենց իշխանությունն ու հեռացնել ոչ աֆղանական, ընդդեմ իսլամի արժեքներ կրող կառավարության ու նրանց համակարգը: Թալիբանի կառավարման շրջանում կանանց իրավունքների մասին խոսք լինել չէր կարող (Каримжанова, 2017), վերջիններս հասարակության մեջ կարող էին հայտնվել միայն ամբողջությամբ ծածկված, իսկ կրթության, աշխատանքային իրավունքները չեղարկվեցին (Окимбеков, 2023):

Այսպիսով, աֆղան կանանց կարգավիճակը բարելավելու նպատակով ձեռնարկված փորձերը ոչ միայն չհաջողվեցին, այլև ավելի սրեցին պայքարը կանանց հնարավոր իրավահավասարության նկատմամբ՝ հանգեցնելով հետագա կառավարությունների բուռն, ֆունդամենտալիստական արձագանքների:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Սառը պատերազմյան քաղաքականությունը խաթարեց աֆղանական հասարակության զարգացման էվոյուցիան, այն արտաքին խոչընդոտներն ու մարտահրավերները, որոնք ծառայեցին աֆղանական հասարակության առջև, ըստ էության չարժանացան համարժեք պատասխանների, որի համար էլ աֆղանական հանրույթը ենթարկվեց արտաքին գաղափարական ինկուբացիայի, որը և խաթարեց հասարակական կառույցի զարգացման օրինաչափությունները: Յեղային-կլանային հարաբերությունները դարերի ընթացքում ինտիտուցիոնալ բնույթ հաղորդեցին տոհմացեղային գերակայությանը՝ ուղիղ խոչընդոտ հանդիսանալով աֆղանական պետականաշինության, կենտրոնացված պետականության գործառույթների իրացման համար: Աֆղանական հանրույթին բնորոշ են «պրոտո-ազգային» տարրեր և հատկանիշներ, որոնց նկատմամբ սառըպատերազմյա քաղաքականությունն ունեցել է արմատական ազդեցություն՝ ինստիտուտալիզացիայի

ենթարկելով էթնիկ սահմաններն ու հարաբերությունները, կանխարգելելով աֆղանական էթնիկ ինքնությանական ընդհանրացման հնարավորությունները:

2. Թեև կանանց խնդիրը մշտապես ներկա է եղել աֆղանական հանրային դիսկուրսում, բայց այս խնդիրը ևս արմատավորվեց սառըպատերազմյա ժամանակաշրջանում, երբ խորհրդային քաղաքական համակարգի կրկնօրինակմամբ կանանց տրվեցին քաղաքական ու քաղաքացիական իրավունքներ, իսկ խորհրդային գորքերի դուրսբերումից և թալիբանի իշխանության հաստատումից հետո կանանց իրավունակության խնդիրը կրկին դարձավ առաջնային: Ֆունդամենտալիստական շարժումներն ու նրանց առաջնորդները կանանց և նրանց իրավունքները գնահատում էին միայն իսլամի և սուրբ գրքերի արժեհամակարգով և այն ազատությունները, որ ընկալելի են համաշխարհային հասարակության համար, ըստ էության անհասանելի դարձան աֆղան կանանց:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

- Босин, Ю. В.** (2002). *Афганистан: полиэтническое общество и государственная власть в историческом контексте*. М.: Гуманитарий.
- Каримжанова, Г. К.** (2017). *О положении женщин или "гендерный вопрос" в Афганистане. Из истории к настоящему. International scientific review*, 6(37).
- Окимбеков, У. В.** (2023). Женский вопрос в Афганистане при талибах. *Россия и мир: научный диалог*, (2).
- Туронок, С., & Эбади, Х.** (1997). *Афганский конфликт: социокультурное измерение. Центральная Азия и Кавказ*, (10).
- Ahmed-Ghosh, H.** (2003). A history of women in Afghanistan: lessons learnt for the future or yesterdays and tomorrow: women in Afghanistan. *Journal of international Women's Studies*, 4(3).
- Gregorian, V.** (1969). *The emergence of modern Afghanistan; Politics of Reform and modernization, 1880-1946*. Stanford University Press.
- Hobsbawm, E. J.** (1992). *Nations and nationalism since 1780: Programme, myth, reality*. Cambridge university press.
- Marsden, P.** (2002). *The Taliban: war and religion in Afghanistan*. New Africa Books.
- Moghadam, V. M.** (2014). Nationalist Agendas and Women's Rights Conflicts in Afghanistan in the Twentieth Century. In *Feminist nationalism* (pp. 75-100). Routledge.
- Nichols, R.** (2005). Afghan Historiography: Classical Study, Conventional Narrative, National Polemic. *History Compass*, 3(1).

- Reed, J.** (2010). Neocolonialism in Cold War Afghanistan. *Middle Eastern Communities and Migration Student Research Paper*.
- Smith, A.** (1995). Nations and nationalism in a global era. Cambridge: Polity Press.
- Van Vleck, J.** (2009). An airline at the crossroads of the world: Ariana Afghan Airlines, modernization, and the global Cold War. *History and Technology*, 25(1).
- Valenta, J.** (1980). From Prague to Kabul: The Soviet Style of Invasion. *International Security*, 5(2).

REFERENCE LIST

- Bosin, YU. V.** (2002). Afganistan: polietnicheskoe obshchestvo i gosudarstvennaya vlast' v istoricheskom kontekste (*Afghanistan: Multi-Ethnic Society and State Power in Historical Context*). M.: Gumanitarij.
- Karimzhanova, G. K.** (2017). O polozhenii zhenshchin ili "gendernyj vopros" v Afganistane. Iz istorii k nastoyashchemu (*On the Status of Women or the "Gender Question" in Afghanistan. From History to the Present*). International scientific review, 6(37).
- Okimbekov, U. V.** (2023). ZHenskij vopros v Afganistane pri talibah (*Women's Issue in Afghanistan under the Taliban*). Rossiya i mir: nauchnyj dialog, (2).
- Turonok, S., & Ebadi, H.** (1997). Afganskij konflikt: sociokul'turnoe izmerenie (*The Afghan conflict: socio-cultural dimension*). Central'naya Aziya i Kavkaz, (10).
- Ahmed-Ghosh, H.** (2003). A history of women in Afghanistan: lessons learnt for the future or yesterdays and tomorrow: women in Afghanistan. *Journal of international Women's Studies*, 4(3).
- Gregorian, V.** (1969). *The emergence of modern Afghanistan; Politics of Reform and modernization, 1880-1946*. Stanford University Press.
- Hobsbawm, E. J.** (1992). *Nations and nationalism since 1780: Programme, myth, reality*. Cambridge university press.
- Marsden, P.** (2002). *The Taliban: war and religion in Afghanistan*. New Africa Books.
- Moghadam, V. M.** (2014). Nationalist Agendas and Women's Rights Conflicts in Afghanistan in the Twentieth Century. In *Feminist nationalism* (pp. 75-100). Routledge.
- Nichols, R.** (2005). Afghan Historiography: Classical Study, Conventional Narrative, National Polemic. *History Compass*, 3(1).
- Reed, J.** (2010). Neocolonialism in Cold War Afghanistan. *Middle Eastern Communities and Migration Student Research Paper*.
- Smith, A.** (1995). Nations and nationalism in a global era. Cambridge: Polity Press.
- Van Vleck, J.** (2009). An airline at the crossroads of the world: Ariana Afghan Airlines, modernization, and the global Cold War. *History and Technology*, 25(1).

РЕЗЮМЕ

ИЗМЕНЕНИЯ В АФГАНСКОМ ОБЩЕСТВЕ В XX ВЕКЕ

(ЭТНИЧЕСКИЕ И ЖЕНСКИЕ ПРОБЛЕМЫ)

ВЛАДИМИР ПОГОСЯН

Этнические и женские проблемы в современном Афганистане являются индикаторами определяющих изменений в обществе и дают возможность проиллюстрировать видение отношений и возможных решений, которые были бы адекватны нынешним мировым стандартам общественных отношений.

Статья посвящена изучению этнических и женских проблем афганского общества, в которой была предпринята попытка всестороннего изучения прямого и косвенного влияния глобальных процессов, происходивших в XX веке, на эти две основные проблемы афганского общества.

Объектом исследования является афганское общество, а предметом — этнополитические и женские проблемы в контексте многомерных внешних и внутренних процессов XX века. Цель исследования состоит в том, чтобы выделить изменения в афганском обществе в рамках этнических и женских проблем и показать влияние последних на процессы в общественной среде.

В статье всесторонне рассматриваются "национальные особенности" Афганистана, призма клановых и межрасовых отношений, влияние внешних игроков на этнические процессы, изменение религиозно-национальной среды, ориентация национальных меньшинств на идентичность и другие вопросы. Рассматривается роль женщин в Афганистане, архетипы их социальной интеграции, включения в общественную работу, реализации высшего образования и т. д.

В XX веке, особенно в условиях советского влияния и присутствия, был предпринят ряд шагов по обеспечению равных прав афганских женщин, таких как интеграция, предоставление равных возможностей в образовании и т. д., но эти достижения были локальными, характерными только для городской среды. А после вывода советских войск в 1989 году, гражданской войны, прихода моджахедов к власти перспектива решения проблем женщин и этнических проблем снова стала неопределенной.

Ключевые слова: Афганистан, общество, женский вопрос, гендерные права, исламская система ценностей, межэтнические проблемы.

ABSTRACT
CHANGES IN AFGHAN SOCIETY IN THE 20TH CENTURY
(ETHNIC AND WOMEN'S ISSUES)
VLADIMIR POGHOSYAN

Ethnic and women's issues in nowadays Afghanistan are indicators of decisive changes in society and allow us to visualize the vision of relations and possible solutions that would be adequate to the current international standards of public relations.

The article is devoted to the study of ethnic and women's problems of Afghan society, in which an attempt was made to comprehensively study the direct and indirect impact of global processes taken place in the 20th century on these two main problems of Afghan society.

The object of the study is Afghan society, with the subsequent ethnopolitical and women's issues within the context of multidimensional external and internal processes of the 20th century. The purpose of the study is to outline the transformation of Afghan society in the context of ethnic and women's issues and to show the influence of the latter on processes in the social environment.

Added to this the article comprehensively discusses the "national characteristics" of Afghanistan, the prism of clan and race relations, the influence of external actors on ethnic processes, changes in the religious and national environment, the orientation of national minorities to identity and other issues.

Finally, in the 20th century, especially under the conditions and of Soviet influence, a number of steps were taken to ensure equal rights for Afghan women, such as integration, equal educational opportunities, etc., but these achievements were local, characteristic only of the urban environment. After the withdrawal of Soviet troops in 1989, the civil war, and the Mujahideen's rise to power, the prospect of solving women's and ethnic problems became uncertain again.

Keywords: Afghanistan, society, women's issue, gender rights, Islamic value system, interethnic problems.

Հոդվածը ստացվել է՝ 27.08. 2024

Հոդվածն ուղարկվել է գրախոսման՝ 07.09. 2024

ՇԱՀԵՆ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

Երևանի պետական համալսարան, Երևան, ՀՀ

Էլ. հասցե՝ sh.harutyunyan.edu@gmail.com

DOI: 10.24234/scientific.v2i47.161

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

20-րդ դարի 60-ական թթ. ընթացքում Խորհրդային Հայաստանում ձևավորվեցին մի շարք ընդհատակյա կազմակերպություններ, որոնք էական ազդեցություն ունեցան Խորհրդային Հայաստանում հասարակական տրամադրությունների վրա, մեծապես նպաստեցին ազգային հարցերի բարձրաձայնմանը, Հայաստանի անկախության վերականգման համար պայքարին, ինչպես նաև մարդու իրավունքների պաշտպանությանը: Ի թիվս այլ կազմակերպությունների, 1960-ական թթ. վերջին Խորհրդային Հայաստանում ասպարեզ իջավ «Հանուն Հայրենիքի» ընդհատակյա կազմակերպությունը, որը կրում էր ժամանակաշրջանի ոգուն բնորոշ գաղափարական՝ ազգային պահանջատիրություն պարունակող տարրեր: «Հանուն Հայրենիքի» ընդհատակյա կազմակերպությունն իր ուրույն դերն ու նշանակությունն ունեցավ Խորհրդային Հայաստանում ծավալված այլախոհական շարժումների ընթացքում:

Սույն հոդվածի նպատակն է ներկայացնել հայկական այլախոհության դրսևորումներից մեկը՝ «Հանուն Հայրենիքի» ընդհատակյա կազմակերպությունը և նրա ծավալած գործունեությունը:

Նպատակն իրականացնելու համար խնդիր է դրվել հետազոտել և քննարկել Խորհրդային Հայաստանում հիմնադրված վերոնշյալ կազմակերպության հիմնադրման ընթացքը, գաղափարական առաջնահերթությունները և ծավալած գործունեությունը:

Հետազոտությունը կատարվել է պատմական, պատմահամեմատական մեթոդների միջոցով: Իրականացվել է պետական և անձնական արխիվային նյութերի, հարցազրույցների, հուշագրությունների կոնտենտ վերլուծություն:

Հիմնավորվել է, որ «Հանուն Հայրենիքի» ընդհատակյա կազմակերպության հիմնական գաղափարական առաջնահերթությունը եղել է ազգային հարցերի մասին բարձրաձայնումը, Ղարաբաղի և Նախիջևանի՝ Մայր Հայաստանին վերամիավորման պահանջը, հայոց լեզվի մաքրության պահպանումը: Այս ամենն արտացոլվել է կազմակերպության անդամների կողմից տպագրված համանուն ամսագրի հոդվածներում:

Բանալի բառեր՝ այլախոհություն, Հայոց ցեղասպանություն, հողային պահանջատիրություն, «Հանուն Հայրենիքի» ամսագիր, «Բաց նամակ Քոչինյաններին», «Դատական կատակերգություն», «Երկու խոսք Ղարաբաղի և Նախիջևանի մասին»:

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

20-րդ դարի 60-ական թվականներից Խորհրդային Հայաստանում սկզբնավորված այլախոհության ժամանակաշրջանում, ձևավորվեցին և հիմնադրվեցին մի շարք ընդհատակյա կազմակերպություններ, որոնք ավելի ինստիտուցիոնալ բնույթ էին հաղորդում այլախոհական շարժումներին: 1960-ական թթ.սկզբներից Խորհրդային Հայաստանում արդեն գործում էին տարբեր կազմակերպություններ, ինչպիսիք էին «Հայ երիտասարդների միությունը», «Հայ հայրենասերների միությունը», «Ազգային միացյալ կուսակցությունը» և այլն (Հայոց Պատմություն, 2016):

1968թ. սկզբին Խորհրդային Հայաստանում իր գործունեությունն է սկսում ծավալել «Հանուն Հայրենիքի» ընդհատակյա կազմակերպությունը: Այս կազմակերպության հիմնական նպատակներն էին Հայոց ցեղասպանության ճանաչումը, կորսված հայկական տարածքների՝ Ղարաբաղի և Նախիջևանի մասին բարձրաձայնումը, հայոց լեզվի պահպանմանն ուղղված քայլերը: Ուսումնասիրելով «Հանուն հայրենիքի» խմբի ծավալած գործունեությունը՝ կարելի է ընդգծել, որ թեև այն չունեւ անկախությանը միտված պայքարի հստակ ուղի, սակայն խմբի անդամները խիստ քննադատության էին ենթարկում Խորհրդային կարգերը՝ դատապարտելով ռուս-թուրքական հարաբերությունները, համարելով, որ հայ ժողովուրդը գոհ է գնում այդ հարաբերություններից (Հարությունյան Շ, 2024, Այլախոհական շարժումների...): Այս կազմակերպության գաղափարական առանցքը ձևավորված էր ազգային հարցերի բարձրաձայնման, Ղարաբաղի և Նախիջևանի Խորհրդային Հայաստանին վերամիավորման պահանջի շուրջ, որոնք ամբողջացնում էին հայկական այլախոհության՝ ազգային հարցերի բարձրաձայնման գաղափարական ուղղությունը (Հարությունյան Շ, 2024):

Այս կազմակերպության հիմնական գործունեությունը ծավալվել է «Հանուն Հայրենիքի» ամսագրի տպագրության շուրջ: Ամսագիրը բաղկացած էր 38 էջերից և ուներ ընդհանուր, պատմական, գեղարվեստական և տեղեկատու բաժիններ, որտեղ ներառված էին 7 հոդվածներ: Թեև տպագրված ամսագիրը չտարածվեց հայ ժողովրդի շրջանում՝ Պետական անվտանգության կոմիտեի (այսուհետ՝ ՊԱԿ) կողմից կազմակերպության անդամների բացահայտման և կալանավորման պատճառով, այդուհանդերձ այդ ամսագիրը կարևոր սկզբնաղբյուր է հանդիսանում «Հանուն Հայրենիքի» ընդհատակյա կազմակերպության ուսումնասիրման համար:

ՄԵԹՈԴԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Այս ուսումնասիրությունը կրում է համապարփակ հետազոտական բնույթ, որը ներառում է պատմական և համեմատական մեթոդներ՝ 1968թ. սկզբին Խորհրդային Հայաստանում հիմնադրված «Հանուն Հայրենիքի» ընդհատակյա կազմակերպության ուսումնասիրելու համար:

Այս կազմակերպությանն առնչվող պետական և անձնական արխիվային նյութերի ծավալուն բովանդակային վերլուծություն է իրականացվել: Սա ենթադրում է պաշտոնական փաստաթղթերի, արձանագրությունների, հուշագրությունների, հարցրագրույցների և ցանկացած առկա նյութի ուսումնասիրություն, որն արտացոլում է կազմակերպության գաղափարախոսությունը և ծավալած գործունեությունը: Օգտագործվել է տվյալների վերլուծության համակարգված մոտեցում՝ ներառելով արդյունքների դասակարգումը և մեկնաբանումը:

ՔՆՆԱՐԿՈՒՄ

«Հանուն Հայրենիքի» ընդհատակյա կազմակերպության հիմնադրումը և համանուն ամսագրի տպագրումը

Մինչև ընդհատակյա կազմակերպության ստեղծումը Հովիկ Վասիլյանը և Ծիրակ Գյունաշյանը մշտապես հանդիպումներ են ունեցել միմյանց հետ ու խոսել են հայ ժողովրդի պատմական անցյալի, նրա տարածքների, ինչպես նաև հայոց լեզվի անադարտության մասին: Ըստ նրանց քննարկումների և եզրահանգումների, Հայաստանի խորհրդայնացումից հետո հայոց լեզուն ռուսացվում է, ինչպես նաև, հայ ժողովրդի շահերը ոտնահարվում են ռուսների կողմից: Հ. Վասիլյանը և Ծ. Գյունաշյանը մտքեր են փոխանակել այն մասին, որ հայ ժողովրդի այն մասը, որը մշտապես բնակվում է Խորհրդային Միության մյուս հանրապետություններում, հալածված է և գտնվում է «ողբերգական» վիճակում:

1965թ. գարնանը Հ. Վասիլյանը, Ծ. Գյունաշյանը, Գ. Գևորգյանի և Մ. Մնոյանի հետ, Երևան քաղաքի «Լենինյան շրջանում» և «Մոսկվա» կինոթատրոնի հարակից տարածքում տարածում են «Այլևս չի կարելի լսել» վերնագրով լուսագրայուն թղթի վրա տպագրված 50 օրինակ թռուցիկները: Թռուցիկի բովանդակության հեղինակը Հովիկ Վասիլյանն էր: Այնտեղ հեղինակը ներկայացնում է Խորհրդային Միության ժողովուրդների վիճակը՝ նշելով, որ «խարխալվում են» ժողովուրդների արտոնությունները և այդ ազգերը ռուսականացվում են (ՀԱԱ, ֆ. 1191, ց. 20, գ. 6, թ. 4):

1967թ. փետրվարին Գևորգ Հեքիմյանը, հակախորհրդային հայացքներ ունեցող Մարտին Նալբանդյանից, վերցնում է «Կրկին ռուս-թուրքական դիվանագիտության զոհասեղանին» վերտառությամբ թռուցիկը՝ նպատակ ունենալով տարածել Երևան քաղաքում: Գ. Հեքիմյանը թռուցիկը փոխանցում է Հ. Վասիլյանին, որն էլ, թռուցիկի տարածման գործին ներգրավվում է Ծ.

Գյունաշյանին, Լ. Առուշանյանին և Մ. Մնոյանին: Թռուցիկների տարածումը տեղի է ունեցել 1967թ. մարտին: Մի քանի հարյուր օրինակ թռուցիկները տարածվում են Լենինի անվան պողոտայում գտնվող փակ շուկայում և Աբովյան քաղաքում: Այս թռուցիկին զուգահեռ տարածվում են նաև նմանաբովանդակ անվերնագիր այլ թռուցիկներ: Հետաքրքրական է այն հանգամանքը, որ «Կրկին ռուս-թուրքական գոհասեղանին» վերնագրով թռուցիկների մի մասը տարածվել է Երևանի «Աերոֆլոտի» քաղաքային գործակալության բարձրահարկ շենքի տանիքից՝ պիրոտեխնիկական հարմարանքի գործադրմամբ, ինչը պատրաստել էին Հ. Վասիլյանը և Մ. Մնոյանը:

Վերոնշյալ թռուցիկների տարածմամբ հայ այլախոհներն իրենց դժգոհությունն ու անհամաձայնությունն էին հայտնում Խորհրդային իշխանությունների վարած ներքին և արտաքին քաղաքականության վերաբերյալ: Ըստ թռուցիկների բովանդակության՝ Խորհրդային իշխանությունները շարունակում են Ցարական Ռուսաստանի քաղաքականությունը, որի արդյունքում ոտնահարվում են հայ ժողովրդի իրավունքները, և տեղի է ունենում «բարոյական զենոցիդ»:

Այս ընթացքում, Գ. Հեքիմյանը, Հ. Վասիլյանը և Շ. Գյունաշյանը ծանոթանում են Ասատուր Բարայանի, Աղասի Անտոնյանի և Սարգիս Թորոսյանի հետ: Այս նոր գաղափարական ծանոթությունները դրական են անդրադառնում հակախորհրդային կեցվածք ունեցող այլախոհների նկատմամբ: Վերջիններս, իրենց ծավալած գործունեությունը ավելի կազմակերպված դարձնելու և կառուցվածքային բնույթ հաղորդելու նպատակով 1968թ. սկզբներին որոշում են ստեղծել գաղտնի կազմակերպություն, որը պետք է զբաղվեր հակախորհրդային բնույթի թերթերի և ամսագրերի տպագրությամբ և ժողովրդի մեջ տարածելու հարցերով:

Կազմակերպության գործունեության ընթացքում Հայկ Իսկանդարյանը ձեռք է բերում և կազմակերպության մյուս անդամներին է ծանոթացնում Գարեգին Նժդեհի «Բաց նամակ հայ մտավորականությանը» գիրքը, որն արգելված և սահմանափակված էր Խորհրդային իշխանությունների կողմից: Այս գրքում մանրամասն ներկայացված Գ. Նժդեհի մտքերը ռուս-թուրքական հարաբերությունների, անկախության գաղափարի, հայ սերունդների դաստիարակման և առաջնային արժեքների մասին (Նժդեհ, 1968):

1968թ. մարտ-մայիս ամիսների ընթացքում Հ. Վասիլյանը, Գ. Հեքիմյանը, Ա. Անտոնյանը, Ա. Բարայանը և Ս. Թորոսյանը մի քանի անգամ գաղտնի հանդիպումներ են ունենում 1966թ. հիմնադրված «Ազգային միացյալ կուսակցություն» ընդհատակյա կազմակերպության հիմնադիրներից Հայկազ Իսաչատրյանի և Շահեն Հարությունյանի հետ: Երկու կազմակերպությունների ներկայացուցիչները միմյանց հետ իրականացրել են քննարկումներ, փորձել են գտնել գաղափարական ընդհանրություններ՝ կազմակերպությունները միացնելու և

համատեղ պայքար մղելու նպատակով: Սակայն, համագործակցության արդյունքում կազմակերպությունները չեն միացվել՝ ծրագրային որոշ տարածայնությունների պատճառով: Ըստ էության, Ազգային միացյալ կուսակցության ծրագրի առանցքը ձևավորված էր Հայաստանի անկախության վերականգման համար պայքարի շուրջ (Հարությունյան Ծ., 2024): Եվ պատահական չէր, որ ծրագրի հիմնական նպատակներն էին համարվում Հայաստանի ազատագրությունն ու անկախության վերականգնումը: Թեև «Հանուն Հայրենիքի» և «Ազգային միացյալ կուսակցություն» կազմակերպությունների անդամները հայրենասիրական-ազգային հարցերում նույնանման մոտեցումներ և դիրքորոշումներ ունեին, այնուամենայնիվ «Հանուն Հայրենիքի» կազմակերպության ծրագրում ուղիղ իմաստով բացակայում էր Հայաստանի անկախության վերականգման համար պայքարի առաջնայնությունը:

Հովիկ Վասիլյանը, Ասատուր Բաբայանը, Գևորգ Հովսեփյանը, Աղասի Անտոնյանը, Սարգիս Թորոսյանը և Շիրակ Գյունաշյանը բազմաթիվ հանդիպումներ և քննարկումներ են կազմակերպում Ա. Անտոնյանի բնակարանում, որի ընթացքում քննարկում են «Հանուն Հայրենիքի» վերնագիրը կրող ամսագիր հրատարակելու հարցը, նրանում ապագայում տպագրվող հոդվածների բովանդակությունը: Ի թիվս այլ կազմակերպչական հարցերի՝ քննարկվել են նաև տպագրական միջոցներ հայթայթելու, ինչպես նաև տպագրական մեքենա ձեռք բերելու հարցերը (ՀԱԱ, ֆ. 1191, ց. 20, գ. 6, թ. 5):

«Հանուն Հայրենիքի» հայրենասիրական և պահանջատիրական ամսագրի տպագրման համար նախատեսված, մի քանի ամիս տևած, աշխատանքները մանրակրկիտ իրականացնելուց հետո՝ 1968թ. մարտին, Աղասի Անտոնյանը և Շիրակ Գյունաշյանը սկսում են ամսագրի տպագրությունը՝ 343 օրինակ: Կազմակերպված մի շարք հանդիպումների և քննարկումներ արդյունքում Հովիկ Վասիլյանն ընտրվում է կազմակերպության ղեկավար՝ «Հարություն Բագրատունյաց» ծածկանունով, Գևորգ Հեքիմյանն ընտրվում է Հ. Վասիլյանի տեղակալ՝ «Գարսևան Հովհաննիսյան» ծածկանունով, Ասատուր Բաբայանն ընտրվում է կազմակերպության գործունեությունը վերահսկող՝ «Չարգանդ Մաշտոց» ծածկանունով, Սարգիս Թորոսյանն ընտրվում է կազմակերպության մատակարարման ղեկավար՝ «Շավարշ Սիրունյան» ծածկանունով: Բոլոր նշված մարդիկ ընտրվում են «Հանուն Հայրենիքի» ամսագրի խմբագրական կոլեգիայի անդամ (ՀԱԱ, ֆ. 1191, ց. 20, գ. 6, թ. 6):

«Հանուն Հայրենիքի» ամսագրի բովանդակությունը

Ամսագիրը բաղկացած էր 38 էջերից և ունենալու էր ընդհանուր, պատմական, գեղարվեստական և տեղեկատու բաժիններ: Ամսագրի շապիկին մեծատառերով տպագրված էր 1962թ. Երևանում հիմնադրված առաջին հայկական այլախոհական կազմակերպության՝ Հայ երիտասարդական միության անդամ Վիգեն Բաբայանի «Կտակ հայ որդուն»

բանաստեղծությունից մեկ հատված. «Քանզի սնվել էս մորդ արգանդում որպես հայ որդի, երդվի՛ր սիրելիս, որ պիտի պաշտես սուրբ հողը նրա, դու պիտի լինես դուցազուն զինվոր քո ժողովրդի, մաշտոցյան լեզուն անաղարտ պահես շրթերիդ վրա» (ՀԱԱ, ֆ. 1191, ց. 20, գ. 6, թ. 18) : Վերջին էջում կազմված էր բովանդակությունը՝ բաղկացած 7 մասերից.«Որպես նախաբան», «Բաց նամակ Քոչինյաններին», «Դատական կատակերգություն», «Ավ. Ահարոնյան. Սովետական Ռուսիոյ արտաքին գործերի ժողովրդական կոմիսար պարոն Չիչերինին», «Ն. Բադայան Ապստամբության աղբյուրները», «Ի. Ստալին Ընկեր Լենին», «Երկու խոսք Ղարաբաղի և Նախիջևանի մասին»:

«Հանուն Հայրենիքի» ամսագրի համար Հովիկ Վասիլյանը գրել է 3 հոդված, որոնք վերնագրված էին՝ «Որպես նախաբան», «Բաց նամակ Քոչինյաններին», «Դատական կատակերգություն» անուններով: Այս հոդվածներում Հ. Վասիլյանը ներկայացնում է «Հանուն Հայրենիքի» ընդհատակյա կազմակերպության ծրագիրը, անդրադառնում է 1967թ. նոյեմբերի 25-29-ին տեղի ունեցած «Հայաստանի վերամիավորման շարժում» ընդհատակյա կազմակերպության անդամների դատավարությանը, գովեստով է ներկայացնում Դաշնակցություն կուսակցության գործունեությունը 1918-1920 թթ. ընթացքում, այնուհետև հայտնում է իր դիրքորոշումը բոլշևիկների և նրանց վարած քաղաքականության մասին՝ նրանց անվանելով «գաղութարարներ»: Մյուս կողմից՝ Վասիլյանն իր հոդվածներում մեղադրում է Ռուսաստանին՝ հայկական ջարդերի ժամանակ Թուրքիային աջակցություն ցուցաբերելու համար: Այս գրվածքներում, հեղինակը հայ ժողովրդին կոչով է դիմում՝ «Միավորվել մեկ ընդհանուր համաժողովրդական հզոր շարժման մեջ»:

«Որպես նախաբան» հատվածը, ըստ էության, ներկայացնում է «Հանուն Հայրենիքի» կազմակերպության ծրագիրը, նպատակները և պայքարի առաջնահերթությունները: Նշվում է նաև, որ «Հանուն Հայրենիքի» ամսագիրը բաց է բոլոր այն կազմակերպությունների, կուսակցությունների և անձնավորությունների համար, որոնք իրոք նպատակ ունեն պաշտպանելու հայ ժողովրդի շահերը և ինչը բարձր են դասում բոլոր տեսակի քաղաքական և սոցիալական հարցերից, հասկանում են ամբողջ հայ ժողովրդի միասնության և միաձայնության կենսական անհրաժեշտությունը:

«Բաց նամակ Քոչինյաններին» հոդվածում (ՀԱԱ, ֆ. 1191, ց. 20, գ. 6, թ. 20)Հ. Վասիլյանը քննադատաբար է անդրադառնում է Հայաստանի կոմունիստական կուսակցության առաջին քարտուղար Անտոն Քոչինյանի 1968թ. մարտի 6-ի Կոմերիտմիության 24-րդ համագումարում ունեցած ելույթին, որի ընթացքում Ա. Քոչինյանը, խոսելով հայ իրականության մեջ տարածվող հայրենասիրական մտքերի ու գաղափարների մասին, նշել էր, որ այդ ամենը «իմպերիալիստական գործակալների և դաշնակցական գաղափարական դիվերսիայի» արդյունքում են: Հեղինակը, իրականացնելով պատմական ակնարկ, մասնավորապես 1918-1920թթ. գոյություն ունեցած

Հայաստանի Հանրապետության ժամանակաշրջանի մասին, գովաբանությամբ է հիշատակում Ցեղասպանությունից և Առաջին համաշխարհային պատերազմից հետո ստեղծված դժվարին պայմաններում Հայաստանի անկախ Հանրապետության հիմնադրումը, մեղադրում է բոլշևիկներին Թուրքիային և Ադրբեջանին օգնելու, նրանց հետ համագործակցելու և Հայաստանի Հանրապետությունը կործանելու համար: Հ. Վասիլյանը մեղադրում է բոլշևիկներին Քեմալ Աթաթուրքին ոսկով, գենքով, զորաբանակով օգնելու համար: Այնուհետև անդրադառնում է բոլշևիկա-թուրքական համատեղ ծրագրերին՝ նշելով, որ «Բոլշևիկների հետ միասին էր, որ Աթաթուրքը ցանկանում էր «հայկական ագրեսորներին ու իմպերիալիստներին» իսպառ բնաջնջել աշխարհի երեսից»: Այս հատվածում, միանշանակ, Հ. Վասիլյանը նկատի է ունենում 1921թ. մարտի 16-ին կնքված Մոսկվայի ռուս-թուրքական «Բարեկամության և եղբայրության մասին» պայմանագիրը, որն իր սույր և թշնամական ծայրով ուղղված էր Հայաստանի և հայ ժողովրդի դեմ (Հարությունյան Ծ, 2023): Մոսկվայի պայմանագրի հենց սկզբնամասում նշված է, որ կողմերը համատեղ պայքար են մղում իմպերիալիզմի դեմ (Կիրակոսյան Ջ. Ս, Սահակյան Ռ.Գ., 1972):

«Դատական կատակերգություն» հոդվածում (ՀԱԱ, ֆ. 1191, ց. 20, գ. 6, թ. 22), Հ. Վասիլյանը մանրամասն անդրադառնում է 1967թ. նոյեմբերի 25-29-ին տեղի ունեցած «Հայաստանի վերամիավորման շարժում» ընդհատակյա կազմակերպության անդամների դատավարությանը՝ նշելով. «Դարձյալ հայ ժողովրդի 3 ազնիվ ու հայրենասեր զավակներ դատվեցին հանուն այն բանի, որ քննադատել էին մի քաղաքականություն, որը, բխելով ռուս-թուրքական հարաբերությունների շահերից, բոլորովին հաշվի չէր առնում այդ առնչությամբ տուժող Հայ ժողովրդի շահերը»: Դատավարական ընթացքը նկարագրելիս Հ. Վասիլյանը նշում է, որ «մեղադրական որևէ լուրջ փաստի բացակայությունը, հնարավորություն չէր ընձեռնում դատական կազմին գեթ ձևականորեն մնալու օրինականության սահմաններում»:

Սարգիս Թորոսյանը «Հանուն Հայրենիքի» ամսագրում տպագրելու նպատակով ձեռք է բերում Ա. Ահարոնյանի «Սովետական Ռուսիոյ Արտաքին գործերի ժողովրդական կոմիսար պարոն Չիչերինին» և Ն. Բադալյանի «Ապստամբության աղբյուրները» հոդվածները, որոնք վերցված են Դաշնակցության «Հեղափոխական ալբոմ» ամսագրից: Ընտրված հոդվածները պատահական չէին և ամբողջովին տեղավորվում էին «Հանուն Հայրենիքի» ամսագրի գաղափարական տրամաբանության սահմաններում: Նշյալ հոդվածների բովանդակության համաձայն Խորհրդային Հայաստանը զոհ է դարձել Խորհրդային դիվանագիտությանը, և Հայաստանի խորհրդայնացումը դժբախտություն է հայ ժողովրդի համար: Պատմաքաղաքական վերլուծություն է կատարվում Ռուսաստանի վարած քաղաքականության վերաբերյալ, կոչ է արվում պայքարել Հայաստանի անկախության համար, քանի որ երկիրը գտնվում է ստրկական վիճակում:

«Սովետական Ռուսիոյ Արտաքին գործերի ժողովրդական կոմիսար պարոն Չիչերինին» հողվածում (ՀԱԱ, ֆ. 1191, ց. 20, գ. 6, թ. 24), Ա. Ահարոնյանը մեղադրում է Բոլշևիկյան Ռուսաստանին Թուրքիայի հետ համագործակցելու և միասնաբար Հայաստանի անկախության ու հայ ժողովրդի շահերի դեմ պայքարելու համար: Ալեքսանդրապոլի պայմանագրի մասին խոսելիս հեղինակը նշում է, որ Հայաստանի համար աղետալի պայմանագրի կնքմանը մասնակցել է նաև Ռուսաստանը, և վերջինիս դավերի արդյունքում է Հայաստանը ստիպված եղել կնքել այդ պայմանագիրը:

«Ապստամբության աղբյուրները» հողվածում (ՀԱԱ, ֆ. 1191, ց. 20, գ. 6, թ. 29), Ն. Բաղայանը նշում է, որ ռուսները վավերացրին Ալեքսանդրապոլի պայմանագիրը Կարսի անխախտ դաշնագրով: Հեղինակը նկատի է ունենում 1921թ. հոկտեմբերի 13-ին կնքված Կարսի պայմանագրի մասին: Այդ մասին հեղինակը գրում է. «Իսկ ո՞վ չգիտեր, որ Կարսի դաշնագիրը Հայաստանի ծնկաչոք ստրկացումն է, երկրի հայության ամենօրյա մղձավանջը և Հայաստանից դուրս ապրող երկու միլիոն հայության տարագրության հավերժացումը, ուժացումը, աստիճանական ու ապա վերջնական ձուլումը...»:

«Ընկեր Լենին» հատվածում ներկայացված է Ստալինի փոքրիկ գրությունը Լենինին, որտեղ խոսելով Վանի, Մուշի և Բիթլիսի մասին՝ Հայաստանին համարում է որպես իմպերիալիստական երկիր՝ նշելով, որ հայկական իմպերիալիստական պահանջները չեն կարող լինել իրենցը:

Գևորգ Հեքիմյանը «Հանուն Հայրենիքի» ամսագրի համար գրում և տպագրության է հանձնում «Երկու խոսք Ղարաբաղի և Նախիջևանի մասին» վերնագրով հողվածը (ՀԱԱ, ֆ. 1191, ց. 20, գ. 6, թ. 38) : Հեղինակը հողվածում անդրադարձ կատարելով հայկական պատմական հողերին, որոնք Խորհրդային իշխանությունների կողմից բռնի կերպով խլվել և փոխանցվել էին Խորհրդային Ադրբեջանին, ռուսներին համարում է «ազգակուլներ»: Հողվածի վերջում հեղինակը պայքարի կոչ է անում՝ նշելով. «Մենք պետք է վերածնենք մեզ մեր արյամբ, կամքի ու նվիրվածության գնով: Իմացած եղեք, որ երկչոտներին պատմությունը չի ներում»:

Կազմակերպության անդամների բացահայտումը և կալանավորումը

Ահա այսպիսի բովանդակությամբ ամսագիր էին կազմել «Հանուն Հայրենիքի» կազմակերպության անդամները: Սակայն իրադարձություններն ընթանում են ոչ բարեհաջող ընթացքով: 1968թ. հուլիսի 2-ի վաղ առավոտյան Հ. Վասիլյանը, Գ. Հեքիմյանը, Մ. Մնոյանը, հավաքվում են Լ. Առուշանյանի բնակարանում և փորձում են Երևան տեղափոխել «Հանուն Հայրենիքի» ամսագրի շուրջ 101 օրինակ: Երևան գալու ճանապարհին՝ ավտոբուսի մեջ, ոստիկաններն իրականացնելով խուզարկություն, բացահայտում և ձերբակալում են ամսագիրը տեղափոխող անձանց: Այս ձերբակալություններին հաջորդում է խմբի մյուս անդամների

բացահայտման և ձերբակալման գործընթացը: Խուզարկությունների ընթացքում ՊԱԿ-ը Լ. Առուշանյանի բնակարանից հայտնաբերում է «Հանուն Հայրենիքի» ամսագրի մնացյալ 242 օրինակները: Փաստացի, ամսագրի տպագրված ողջ տպաքանակը առգրավվում է ՊԱԿ-ի կողմից (Հայոց Պատմություն, 2016):

1968թ. հուլիս-օգոստոս ամիսների ընթացքում ձերբակալվում, այնուհետև դատապարտվում են «Հանուն Հայրենիքի» ընդհատակյա կազմակերպության 8 անդամները՝ Հովիկ Վասիլյանը (6 տարի), Ասատուր Բաբայանը (6 տարի), Գևորգ Հեքիմյանը (6 տարի), Սարգիս Թորոպյանը (6 տարի), Աղասի Անտոնյանը (5 տարի), Շիրակ Գյունաշյանը (4 տարի), Լևոն Առուշանյանը (4 տարի) և Հայկ Իսկանդարյանը (դատավճիռ չի կայացվել՝ նախաքննական փուլում մահվան պատճառով): Կալանավորված այլախոհների համար նախատեսված էր տվյալ ժամանակաշրջանին բնորոշ քաղաքական հայտնի հողվածները. ՀԽՍՀ քրեական օրենսգրքի 65-րդ հոդվածի 1-ին մասը (հակասովետական ագիտացիա և պրոպագանդա) և 67-րդ հոդվածը (առանձնապես վտանգավոր պետական հանցագործությունների կատարմանն ուղղված կազմակերպման գործունեությունը, ինչպես նաև հակասովետական կազմակերպությանը մասնակցելը) (ՀԱԱ, ֆ. 1191, ց. 20, գ. 6, թ. 8):

Նախաքննական փուլում Հայկ Իսկանդարյանի մահը շարունակում է մնալ առեղծվածային մինչ օրս: Խորհրդային հայտնի այլախոհ Վարդան Հարությունյանը, անդրադառնալով Հ. Իսկանդարյանի առեղծվածային մահին և դրա բացահայտմանը, նշում է. «Դատավարությունից առաջ նա մահացավ ՊԱԿ-ի մեկուսարանում: Մինչ օրս նրա մահվան հանգամանքները հայտնի չեն և անհայտ կմնան այնքան ժամանակ, քանի դեռ Հայաստանի Հանրապետության Ազգային անվտանգության ծառայությունը միայն անունով է դարձել ազգային անվտանգություն, իսկ իրականում՝ և՛ իր մտածողությամբ, և՛ իր առջև դրված խնդիրներով, և՛ իր առօրյայով, և՛ իր գործելաոճով, և՛ անցյալի նկատմամբ դրսևորվող անսքող հավատարմությամբ մնացել է Չեկա-ՊԱԿ-ՔԴԵ» (Հարությունյան Վ., 2014):

Գևորգ Հեքիմյանն իր հուշերն ամփոփող ձեռագրերում, անդրադառնալով «Հանուն Հայրենիքի» ամսագրի տպագրմանը և դրան հաջորդած ձերբակալություններին, գրում է. «Ամսագրի գաղտնի հրապարակումը ռուսի ազդեցություն թողեց ՊԱԿ-ի և առհասարակ կոմունիստների վրա: Քննության ժամանակ անընդհատ հարցնում էին, թե՞ որտեղից ենք ձեռք բերել հողվածները: Եվ կային իսկական չեկիստներ, որոնք ձգտում էին ապացուցելու, թե ինչ նշանակություն ունի՝ Ղարաբաղը և Նախիջևանը Հայաստանի՞նն են, թե՞ մեր (չեկիստի համար՝ մեր) եղբայրական Ադրբեջանինը» (Գևորգ Հեքիմյան անտիպ հուշագրություն):

Հովիկ Վասիլյանը վերհիշելով Խորհրդային տարիներին «Հանուն Հայրենիքի» ամսագրի տպագրումը նշել է. «Ներկայիս հայացքով գնահատելով այն օրերի իրականության մեր ընկալումը՝ շատ միամտություններ գտանք այնտեղ, բայց գոհունակությամբ արձանագրեցինք, որ այդժամ էլ

մենք զերծ ենք մնացել պոռոտախոսությունից ու պոռոտամտությունից, քաղաքական սեթևեթանքի նշույլ իսկ թույլ չենք տվել. ախտեր, որոնցով տառապում է ներկա ամբոխային մամուլի «ազատ» անվանված շուկան՝ բառի բուն իմաստով» (Վասիլյան Հ, 2016):

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆ

«Հանուն Հայրենիքի» ընդհատակյա կազմակերպությունը ծանրակշիռ ներդրում ունեցավ Խորհրդային Հայաստանում այլախոհական շարժումների զարգացման մեջ: «Հանուն Հայրենիքի» անունը կրող ամսագիրը, որը, թեև հայ այլախոհները չկարողացան տարածել հայ ժողովրդի մեջ ՊԱԿ-ի կողմից բացահայտվելու և ձերբակալվելու պատճառով, այնուամենայնիվ, ներկայումս այդ ամսագիրը արժեքավոր սկզբնաղբյուր է, որի ուսումնասիրումը հնարավորություն է տալիս պատկերացումներ կազմել «Հանուն Հայրենիքի» ընդհատակյա կազմակերպության գաղափարախոսության և գործունեության առանցքների վերաբերյալ:

«Հանուն Հայրենիքի» կազմակերպությունը, ըստ էության, տեղավորվում էր ազգային հարցերի բարձրաձայնման գաղափարական ուղղության շրջանակներում: Բարձրաձայնվում էին ազգային հիմնախնդիրներ, ներկայացվում էր տարածքային պահանջատիրություն՝ Նախիջևանի և Ղարաբաղի վերաբերյալ, ինչպես նաև այլ ազգային հարցեր, սակայն բացակայում էր անկախության վերականգնման համար պայքարի գաղափարախոսությունը: Առաջ քաշված այս տրամաբանությունը, մեծամասամբ, ներկայացնում է Խորհրդային Միությունում այլախոհական, հայրենասիրական գործունեություն ծավալած «Հանուն Հայրենիքի» կազմակերպության գաղափարախոսական սկզբունքներն ու մոտեցումները:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

- Կիրակոսյան, Ջ. Ս., Սահակյան, Ռ.Գ.** (1972). *Հայաստանը միջազգային դիվանագիտության և Սովետական արտաքին քաղաքականության փաստաթղթերում (1828-1923)*, Հայաստան հրատ., Երևան.
- Հարությունյան, Ծ.** (2024). Այլախոհության գաղափարական ուղղվածությունները Խորհրդային Հայաստանում 1960-80-ական թթ.-ին, *Գիտական տեղեկագիր*. 1(46), Երևան.
- Հարությունյան, Ծ.** (2024). Ազգային միացյալ կուսակցության հիմնադրումը և նրա դերն ու նշանակությունը Խորհրդային Հայաստանում 1960-80-ական թթ. ընթացող այլախոհական շարժման ընթացքում, *Գիտական Արցախ*, 1(20), Երևան.
- Հարությունյան, Ծ.** (2024). Այլախոհական շարժումների ուժգնացման երկրորդ շրջանը Խորհրդային Հայաստանում (1968-1978 թթ.), *Լրաբեր հասարակական գիտությունների հանդես*, 1(670), Երևան.

- Հարությունյան, Շ.** (2023). Մոսկվայի 1921 թ. մարտի 16-ի պայմանագիրը որպես Հայաստանի մասնատման «իրավական» հիմք և այլախոհության ձևավորման խթան, *Հայկական Զաղարագիտական Հանդես* 2(20), Երևան:
- Հարությունյան, Վ.** (2014). *Այլախոհությունը Խորհրդային Հայաստանում*, Վան Արյան հրատ, Երևան.
- Նժդեհ** (1968). *Կեանքն ու գործունեությունը, նշխարներ, վկայություններ*, ՏՊ. Համազգային հրատ, Պլյրոթ.
- Վասիլյան, Հ.** (2016). *Զաղարակյան վերլուծություն կամ իրականության վերականգնման ևս մեկ փորձ*, Երևան.
- Հայոց Պատմություն** (2016). ՀՀ ԳԱԱ Պատմության ինստիտուտ , Հատոր IV, գիրք երկրորդ, Երևան.
- Հայաստանի ազգային արխիվ**, ֆ. 1191, ց. 20, գ. 6.
- Գևորգ Հեքիմյանի անձնական արխիվ**, անտիպ հուշագրություն.

REFERENCE LIST

- Kirakosyan, Dzh. S., Saakyan R.G.** (1972). Armenia v dokumentah mezhdunarodnoj diplomatii i sovetskoj vneshnej politiki (*Armenia in the documents of international diplomacy and Soviet foreign policy*) (1828-1923), izd. Armenii, Erevan.
- Arutyunyan, SH.** (2024). Ideologicheskie orientacii inakomysliya v Sovetskoj Armenii v 1960-80-e gody (*Ideological orientations of dissent in Soviet Armenia in the 1960s-80s*), Nauchnyj vestnik: 1(46), Erevan.
- Arutyunyan, SH.** (2024). Sozdanie Ob"edinennoj nacional'noj partii, ee rol' i znachenie v Sovetskoj Armenii v 1960-80-e gody. vo vremya prodolzhayushchegosya dissidentskogo dvizheniya (*The creation of the United National Party, its role and significance in Soviet Armenia in the 1960s-80s. During the ongoing dissident movement*), Nauchnyj Arcah, 1(20), Erevan.
- Arutyunyan, SH.** (2024). Vtoroj period aktivizacii dissidentskih dvizhenij v Sovetskoj Armenii (*The second period of activation of dissident movements in Soviet Armenia*) (1968-1978), ZHurnal social'nyh nauk «Lraber», 1(670), Erevan:
- Arutyunyan, SH.** (2023). Moskva v 1921 godu Soglashenie ot 16 marta kak «pravovaya» osnova razdela Armenii i stimul dlya formirovaniya inakomysliya (*Moscow in 1921 The March 16 Agreement as a “legal” basis for the division of Armenia and an incentive for the formation of dissent*), Armyanskij zhurnal politicheskoy nauki 2(20), Erevan.
- Arutyunyan, V.** (2014). Inakomyslie v Sovetskoj Armenii, gazeta «Van Ar'ya», Erevan.

- Nzhde** (1968). *ZHizn' i deyatel'nost', vekhi, svidetel'stva (Life and work, milestones, testimonies)*, TP. Gazeta Hamazkain, Beirut.
- Vasilyan, H.** (2016). *Politicheskij analiz ili ocherednaya popytka vosstanovleniya real'nosti (Political analysis or another attempt to restore reality)*, Erevan.
- Istoriya Armenii** (2016). Institut istorii Nacional'noj akademii nauk Respubliki Armeniya (*Institute of History of the National Academy of Sciences of the Republic of Armenia*), tom IV, kniga vtoraya, Erevan.
- Nacional'nyj arhiv Armenii**, (*National Archives of Armenia*) f. 1191, c. 20, s. 6.
- Lichnyj arhiv Gevorga Ekimyana**, (*Personal archive of Gevorg Ekimyan*) unikal'nye memuary.

РЕЗЮМЕ

"ЗА РОДИНУ" ПОДПОЛЬНАЯ ОРГАНИЗАЦИЯ

ШАГЕН АРУТЮНЯН

В 60-х годах в Советской Армении были созданы многочисленные подпольные группы, которые значительно изменили общественное мнение и помогли в восстановлении независимости Армении, решении проблем страны и защите прав человека. Среди других групп в Советской Армении в конце 60-х годов появилась подпольная группа "За Родину", которая разделяла идеологические принципы национального патриотизма. Подпольная группа "За Родину" сыграла важную роль в борьбе с диссидентами в Советской Армении.

Цель этой статьи состоит в том, чтобы представить подпольную группу "За Родину" и ее действия как один из способов выразить недовольство армянами.

Для достижения этой цели было решено изучить и обсудить процесс создания, идеологические приоритеты и деятельность вышеупомянутой организации, которая была создана в Советской Армении.

Исследование использовало как сравнительные, так и исторические методы. Контент-анализ был проведен с использованием мемуаров, интервью и официальных и частных архивных документов.

Основными идеологическими целями подпольной группы "За Родину" были сохранение армянского языка в целостности, обострение национальных проблем и призыв к воссоединению Нахичевана и Карабаха с Матерью-Арменией. Все это было представлено в статьях в одноименном журнале, написанных членами организации.

Ключевые слова: Инакомыслие, Геноцид армян, земельные претензии, журнал "За Родину", «Открытое письмо кочинцам», «Судебная комедия», «Два слова о Карабахе и Нахичевани»

ABSTRACT

"FOR THE HOMELAND" UNDERGROUND ORGANIZATION

SHAHEN HARUTYUNYAN

Numerous underground groups were established in Soviet Armenia in the 1960s, which significantly influenced public opinion in the country and played a major role in the campaign to restore Armenia's independence, raise national issues, and defend human rights. Among other groups, the clandestine group "For the Homeland" emerged in Soviet Armenia in the late 1960s, bringing with it the ideological undertones of period-specific national aspirations. In the midst of the dissident activities in Soviet Armenia, the clandestine group "For the Homeland" played a special role.

This article's goal is to introduce the "For the Homeland" clandestine group and its actions, which is oneway Armenian discontent manifests itself.

The aim was to investigate and debate the foundation process, ideological priorities, and operations of the aforementioned organization, which was established in Soviet Armenia, in order to achieve the purpose.

Both historical and comparative methodologies were used in the investigation. Interviews, memoirs, and official and private archive documents were all subjected to content analysis.

It was determined that the "For the Homeland" underground group's primary ideological goals were to preserve the integrity of the Armenian language, raise national concerns, and urge the reunion of Kharabakh and Nakhichevan to Mother Armenia. All of this was represented in the articles written by the organization's members for the magazine of the same name.

Key words: Dissent, Armenian Genocide, land claims, "For the Homeland" magazine, "Open letter to Cochinchians", "Court comedy", "Two words about Kharabakh and Nakhichevan"

Հոդվածը ստացվել է՝ 22.09. 2024

Հոդվածն ուղարկվել է գրախոսման՝ 27.09. 2024

Հոդվածը երաշխավորվել է տպագրության՝ 10.11.2024

**ՎՐԱՍՏԱՆԻ ԱՐՏԱՔԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՅԵՑԱԿԱՐԳԵՐԻ ԵՎ
ԿՈՂԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ԿՈՂՄԻՑ ԸՆԴՈՒՆՎԱԾ ԱՐՏԱՔԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ
ՓԱՍՏԱԹՂԹԵՐԻ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ**

ԿԱՐԵՆ ՂԱԶԱՐՅԱՆ

Երևանի պետական համալսարան, Երևան, ՀՀ

Էլ. հասցե՝ kar.ghazaryan@gmail.com

DOI: 10.24234/scientific.v2i47.162

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Վրաստանի արտաքին քաղաքականությունը և հատկապես տարածաշրջանային քաղաքականությունը հասկանալու համար կարևոր նշանակություն ունեն կառավարության կողմից ընդունված արտաքին քաղաքական հայեցակարգերը և փաստաթղթերը: Վրաստանը և նրա արտաքին քաղաքականությունը ՀՀ արտաքին քաղաքականության ուսումնասիրության առաջնահերթություններից են՝ հաշվի առնելով հայ-վրացական բարձր մակարդակի հարաբերությունները, Վրաստանի տարանցիկ նշանակությունը, Վրաստանում ապրող մեծաթիվ հայ համայնքի առկայությունը, ինչպես նաև երկկողմ հարաբերություններում փոխադարձ շահերն ու հետաքրքրությունները:

Հոդվածում վերլուծում ենք Վրաստանի արտաքին քաղաքականության հայեցակարգերը և կառավարության կողմից ընդունված փաստաթղթերը, դրանց առաջնահերթությունները և աշխարհաքաղաքական զարգացումներից հետո տեղ գտած փոփոխությունները: Գիտական աշխատանքը շարադրելիս օգտագործել ենք պատմահամեմատական, իրադարձային և բովանդակային վերլուծությունների համակարգային մեթոդները:

Գիտական աշխատանքի ընթացքում մեր առջև դրել ենք հետևյալ նպատակները.

Ուսումնասիրել Վրաստանի արտաքին քաղաքականության հայեցակարգերը, կառավարության կողմից ընդունված փաստաթղթերը, աշխարհաքաղաքական զարգացումներից հետո տեղ գտած հայեցակարգային փոփոխությունները, ինչպես նաև հայեցակարգերի և արտաքին քաղաքական որոշ փաստաթղթերի արդիականությունը:

Ձեռքբերումներ.

Վրաստանի արտաքին քաղաքական հայեցակարգերը աշխարհաքաղաքական զարգացումներից հետո ենթարկվել են բազմաթիվ փոփոխությունների, որոնք ամբողջովին չեն արտահայտում այն իրականությունը, որն առկա է Վրաստանի որդեգրած արտաքին քաղաքականության մեջ:

Բանալի բաներ՝ Վրաստան, Ռուսաստան, Արևմուտք, արտաքին քաղաքականություն, հայեցակարգ, Հարավային Կովկաս, երկկողմ հարաբերություններ, բազմակողմ դիվանագիտություն:

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Վրաստանի արտաքին քաղաքականության առաջնահերթությունների և սկզբունքների մասին պատկերացումների համար կարևոր նշանակություն ունեն հատկապես արտաքին քաղաքական հայեցակարգերը, որոնք կառավարության կողմից ընունվում են չորս տարվա համար: Այս փաստաթուղթը կարծես լրացնում է ազգային անվտանգության ռազմավարությանը, որտեղ էլ ավելի խորքային անդրադարձ է կատարվում արտաքին քաղաքականության առաջնահերթություններին: Դեռևս 1996 թվականին Վրաստանի նախկին նախագահ Է. Շևարդնաձեն նախաձեռնել էլ ազգային անվտանգության և արտաքին քաղաքականության փաստաթղթեր ունենալու գործընթաց և ազգային անվտանգության հայեցակարգի առաջին տարբերակն արդեն ընդունվեց 1997 թվականին: Սակայն պետք է նշենք, որ Վրաստանն իր ռազմավարական և հատկապես արտաքին քաղաքական հայեցակարգային մոտեցումներին սկսեց ավելի մեծ ուշադրություն դարձնել 2000-ականներից, երբ իշխանության եկավ Մ. Սահակաշվիլու թիմը: ԱՄՆ պաշտոնյաների և փորձագետների անմիջական աջակցությամբ նրանք դեռևս 2004 թվականից սկսեցին կազմավորել այնպիսի մարմիններ, որոնք պետք է զբաղվեին այդ փաստաթղթերով: Եվ ամենևեին էլ պատահական չէ, որ Վրաստանի 2005 թվականի Ազգային անվտանգության հայեցակարգին հաջորդեց առաջին արտաքին քաղաքական հայեցակարգի ընդունումը: Այդ փաստաթղթերում կարևոր նշանակություն էր տրվում նաև Արևմտյան երկրների և կառույցների հարաբերություններին:

ՔՆՆԱՐԿՈՄ

Վրաստանի՝ 2006-2009 թթ արտաքին քաղաքական հայեցակարգի վերլուծություն:

Դեռևս 2006 թվականին Վրաստանի արտաքին քաղաքական հայեցակարգում կարևորվում էր արտաքին քաղաքական արևմտյան վեկտորը, որը հետագայում փաստաթղթային ձևակերպումներ ստացավ նաև ազգային անվտանգության ռազմավարության մեջ:

Բովանդակային սկիզբը սկսվում է հետևյալ ձևակերպումներով: «Վարդերի հեղափոխությունից հետո Վրաստանը ձեռնամուխ եղավ բարեփոխումների համապարփակ գործընթացի՝ ուղղված ժողովրդավարական կառավարման և օրենքի գերակայության հաստատմանը՝ ապահովելու կայուն տնտեսական աճ և տարածքային ամբողջականության խաղաղ վերականգնում:

Վրաստանը, վերածվելով ուժեղ ինստիտուտներով եվրոպական պետության, լիովին ինտեգրվում է Եվրոպական և Եվրատլանտյան կառույցներին» (Foreign Policy Strategy, 2006-2009):

Այսինքն, հստակ ընգծվում է արտաքին քաղաքականության Արևմտյան վեկտորի կարևորությունը: Ռազմավարական նպատակներ բաժնում ասվում է.

«Ունենալ անկախ, ապահով և կայուն երկիր: Արտաքին ծառայության նպատակն է աջակցել վրացիների ջանքերին: Կառավարությանն ուղղված պետական անկախության ամրապնդմանը և կայուն ու ապահով երկիր դառնալու գործընթացին» (Kakachia & Georgian, 2013): Այս նպատակին հասնելու համար մեր դիվանագիտությունը կենտրոնանալու է Վրաստանի ներքին/սառեցված հակամարտությունների խաղաղ կարգավորման և տարածքային ամբողջականության ամրապնդման, ինչպես նաև բարենպաստ միջազգային միջավայրի ձևավորման և ազգային շահերի վրա: Սա ազատ ու ինքնիշխան լինելու հիմնական նախապայմաններից մեկն է ազգի, ինչպես նաև մեր քաղաքացիների կյանքի և անվտանգության ապահովման համար»:

«Տարածքային ամբողջականություն» բաժնում խոսվում է խաղաղությանն ուղղված գործողությունների մասին: Մասնավորապես ասվում է.

«• Իրականացնել խաղաղության ծրագիրը Հարավային Օսիայի/Ցխինվալի տարածաշրջանի համար: Արտաքին ծառայությունը կապահովի միջազգային հանրության ակտիվ մասնակցությունը խաղաղության ծրագրի իրականացման գործին: Այս աշխատանքը կշարունակվի բազմակողմ (ԵԱՀԿ, Եվրամիություն), ինչպես նաև երկկողմ մակարդակներով, առաջին հերթին Միացյալ Նահանգների և Ռուսաստանի Դաշնության հետ:

• Արխագիայի համար մշակել համատեղ խաղաղության ծրագիր և սկսել դրա իրականացումը: Արխագիայում համապարփակ խաղաղության հասնելու նպատակով անհրաժեշտ է իրականացնել տարածքային ամբողջականության վերականգնմանը միտված ծրագիր: Միջազգային աջակցություն ներգրավելու նպատակով դիվանագիտական ծառայությունը կշարունակի աշխատել այն միջազգային կազմակերպությունների և գործընկեր երկրների հետ, որոնք նպաստում են բանակցություններին, Արխագիայի խաղաղության ծրագրի մշակմանը և խաղաղ գործընթացին» (Foreign Policy Strategy, 2006-2009):

«Ազգային անվտանգության ուժեղացում» գլխում խոսվում է անվտանգության համակարգը եվրոատլանտյան ուղղությամբ զարգացնելու մասին («Բարձրացնել պաշտպանական կարողությունները՝ հիմնվելով Եվրատլանտյան անվտանգության պարադիգմայի վրա»):

Պաշտպանության ոլորտում իրականացվում է լայնածավալ բարեփոխում՝ ուղղված պաշտպանության համակարգի ստեղծմանը, որը համատեղելի է եվրոպական և եվրատլանտյան անվտանգության չափանիշներին: Դիվանագիտական ծառայության նպատակն է աջակցել պաշտպանական բարեփոխումների հաջող իրականացմանը՝ ներգրավելով բարեկամ

պետություններին՝ Վրաստանի հետ փորձի փոխանակում իրականացնելու համար: Այսինքն, անվտանգության հարցում դեռևս 2000-ականներից հստակ պարզ էր, որ ՌԴ դերակատարությունը Վրաստանի անվտանգության հարցում նվազել է՝ հասնելով անգամ շատ ցածր մակարդակի: Չնայած այն հանգամանքին, որ դեռևս 90-ականներից ՌԴ դերակատարությունը Վրաստանում բավականին մեծ էր, ինչը պայմանավորված էր նաև անվտանգության հարցում խորը համագործակցությամբ, այնուամենայնիվ 2000-ականներից այդ ամենը հետզհետե նվազում էր: Արդեն պարզ էր, որ վրացական կողմն իր համար ռազմավարական նշանակություն ունեցող ոլորտներում գնալով նվազեցնում է ռուսական դերը, որին փոխարինելու է գալիս արևմտյան համագործակցությունը, ինչպես անվտանգային, այնպես էլ տնտեսական և այլ ոլորտներում:

«Տարածաշրջանային կայունություն» գլխում անդրադարձ է կատարվում հետևյալ խնդիրներին.

«Տարածաշրջանային սպառնալիքներից նվազագույնի հասցնել Վրաստանի ազգային շահերին հասցված վնասը՝ տարածաշրջանում խաղաղությունը, կայունությունը և համագործակցությունը խթանելու համար:

• *Տարածաշրջանային սպառնալիքների հակազդեցություն:* Հակամարտության մեջ միջազգային մասնակցության ուժեղացումը, սևծովյան տարածաշրջանում խնդիրների լուծումը և նոր սպառնալիքներից խուսափելն ունեն կարևոր նշանակություն: Սա նկատի ունենալով՝ մենք ակտիվորեն կհամագործակցենք շահագրգիռ կողմերի հետ՝ հակամարտությունները մեր տարածքում լուծելու համար, ինչպես Կովկասում, այնպես էլ սևծովյան տարածաշրջանում: Հայաստանն ու Ադրբեջանը նախապայման են տարածաշրջանային համագործակցությունը խթանելու և փոխշահավետ եռակողմ տարածաշրջանային նախագծեր մշակելու համար: Ուստի, Վրաստանը շարունակելու է կապող կամրջի դերը՝ այս երկու երկրների միջև կառուցողական երկխոսությունը հեշտացնելու համար: Այսինքն, տարածաշրջանային կայունության հասնելու գործում Վրաստանն իրեն տեսնում է որպես միջնորդ և «կամուրջ» հատկապես հայ-ադրբեջանական հակամարտության խաղաղ կարգավորման գործընթացում: Վերոնշյալի մասին ամենաբարձր մակարդակով արվել են նաև բազմաթիվ հայտարարություններ: Այս բաժնում խոսվում է նաև տարածաշրջանային համագործակցության գործող մեխանիզմների մասին:

Տարածաշրջանային համագործակցության շրջանակներում կգարգանան Ժողովրդավարական ընտրության համայնքի (CDC), Ժողովրդավարության և տնտեսական զարգացման կազմակերպության (ՎՈՒԱՄ) և ՄԾՏՀ-ի հետ հարաբերությունները:

• *Ամրապնդել Սև ծովի տարածաշրջանային հարթությունը:* Վրաստանի դիվանագիտական ծառայությունն աշխատելու է գործընկերների և միջազգային կառույցների հետ՝ ամրապնդելու Եվրոպական և Եվրատլանտյան կառույցների սևծովյան համագործակցությունը: Սա ընդձեռը

հատկապես կարևոր է Վրաստանի տարածաշրջանային քաղաքականությունը և արտաքին առաջնահերթությունները հասկանալու տեսանկյունից» (Foreign Policy Strategy, 2006-2009):

«Եվրոպական և Եվրատլանտյան ինտեգրում» բաժնում խոսվում է ՆԱՏՕ-ին և ԵՄ-ին միանալու անհրաժեշտության մասին (Foreign Policy Strategy, 2006-2009):

«Խորանալով հաստատել Վրաստանի տեղը ընդհանուր եվրոպական ընտանիքում,

• Ինտեգրվել ԵՄ-ին և անդամակցել ՆԱՏՕ-ին,

• Պահպանել Հյուսիսատլանտյան դաշինքին անդամակցելուն ուղղված ինտեգրման դինամիկան: Դիվանագիտական ծառայության ընթացիկ աշխատանքը շարունակական աջակցությունն է ՆԱՏՕ-ին անդամակցելու մեր հայտարարած նպատակին»:

Ինչ վերաբերում է ԵՄ-ի հետ հարաբերությունների հատվածին, ապա այստեղ ասվում է, որ ԵՄ-ն Վրաստանում և Հարավային Կովկասում մեծ կարևորություն ունի. «Այդ նպատակով մենք կակտիվացնենք հարաբերությունները Եվրոպական հանձնաժողովի, Եվրոպական խորհրդարանի և Խորհրդի հետ Եվրամիության, ինչպես նաև Բարձր ներկայացուցչի գրասենյակի հետ ընդհանուր արտաքին և անվտանգության քաղաքականություն համատեքստում:

ԵՄ-ի հետ աստիճանական ինտեգրումը երկարաժամկետ արտաքին քաղաքականություն է և Վրաստանի ռազմավարական նպատակն է» (Sportel & Tchkoïdze, 2011):

«• Վրաստանի համար կարևոր է ընդունել և իրականացնել Եվրոպական հարևանության քաղաքականության գործողությունների ծրագիրը (ԵՀՔԱՊ)»:

Կարևորվում է ԵՄ հարևանության քաղաքականությունը և ինտեգրացիայի խորացումը ԵՄ-ի և անդամ երկրների հետ: ԵՄ-ի և եվրոպական կառույցների մասին խոսվում է նաև մյուս բաժիններում՝ ընգծելով եվրոպական կառույցների դերը Վրաստանի արտաքին քաղաքական գործընթացներում և ներքին բարեփոխումների ընթացակարգերում: Նշվում է նաև, որ Վրաստանը կարևորում է նաև տարածաշրջանային համագործակցությունը ՄՃՏՀ ՎՈՒԱՄ, ԱՊՀ և այլ կազակերպությունների հետ: Այժմ համառոտ ներկայացնենք երկկողմ հարաբերությունների բաժինը, որը ավելի լավ պատկերացում կտա Վրաստանի արտաքին քաղաքական դերակատարների և դրանում Վրաստանի հայեցակարգային մոտեցումների մասին:

Երկկողմ հարաբերություններ:

Թուրքիա:

«Թուրքիան Վրաստանի առաջատար տարածաշրջանային գործընկերն է, որն աջակցում է մեր երկրի կայացմանը դեպի կայուն և ուժեղ երկիր: Վրաստանն ու Թուրքիան ռազմավարական գործընկերներ են մասնավորապես այնպիսի ոլորտներում, ինչպիսիք են առևտուրը, տնտեսությունը, էներգետիկան, պաշտպանությունը և անվտանգությունը: Թուրքիան մեծ նշանակություն ունի Վրաստանի տարածքային ամբողջականությանն աջակցության հարցում,

ինչպես նաև աջակցում է Վրաստանի եվրատանտյան ինտեգրման և Վրաստանի զարգացման գործընթացներին:

Վրաստանի զինված ուժերում գործընկերությունը կխորանա, կզարգանան հարաբերությունները նաև էներգետիկայի, առևտրի, ինչպես նաև առաջիկա տարիներին զրոսաշրջության ոլորտներում» (Sportel & Tchkoidez, 2011):

Ռուսաստանի Դաշնություն:

«Ռուսաստանի Դաշնության հետ բարիդրացիական և իրավահավասար հարաբերությունների հաստատումը Վրաստանի արտաքին քաղաքականության հիմնարար առաջնահերթություններից է: Ելնելով սրանից՝ Վրաստանը սկզբունքորեն պատրաստ է զարգացնել փոխշահավետ համագործակցությունը առևտրի և տնտեսության ոլորտներում, ներգրավել ռուսական ներդրումներ և երկխոսություն վարել անվտանգության հարցերում»:

Մարտի 31-ին ստորագրված պայմանագրերի փաթեթից դուրս գալու մասին.

«Վրաստանի տարածքից ռուսական ռազմակայանների տեղաշարժը դրական է երկու երկրների հարաբերությունների համար: Վրաստանի ղեկավարությունը ժամանակին կապահովի սույն համաձայնագրի պատշաճ կատարումը, ինչպես նաև ստանձնած պարտավորությունները: Վրաստանը ձգտում է զարգացնել համագործակցությունը Ռուսաստանի հետ սահմանների պաշտպանության ոլորտում: Ռուս-վրացական պետական սահմանի արդյունավետ վերահսկողության իրականացումը կնպաստի մաքսանենգության, կազմակերպված հանցավորության և ահաբեկչության դեմ արդյունավետ պայքարին: Մենք լիովին գիտակցում ենք Ռուսաստանի կարևոր դերը Վրաստանի տարածքում խաղաղ ճանապարհով հակամարտությունների կարգավորման հարցում: Ըստ այդմ՝ ապահովելու ենք դրական միջավայր Ռուսաստանի մասնակցության համար հակամարտությունների խաղաղ կարգավորման և վերականգնման գործում:

Վրաստանի տարածքային ամբողջականությունը մեր արտաքին քաղաքականության հիմնական խնդիրներից մեկն է» (Kakachia & Georgian, 2013):

Հայաստան-Ադրբեջան:

«Վրաստանն ունի պատմականորեն հաստատված բարիդրացիական կապեր և՛ Հայաստանի, և՛ Ադրբեջանի հետ: Գործընկերության ակտիվացումը Հարավային Կովկասում երեք պետությունների միջև հսկայական նշանակություն ունի երկրի հետագա զարգացման համար: Վրաստանը կխորացնի իր ռազմավարական գործընկերությունը Ադրբեջանի հետ՝ հասնելու համար էներգետիկ անվտանգության՝ լիովին օգտագործելով Հարավային Կովկասի տրանսպորտային միջանցքի ներուժը և իրականացումը նոր մեծածավալ տարածաշրջանային ծրագրերի համար» (Sportel & Tchkoidez, 2011): «Վրաստանը կշարունակի սերտ համագործակցությունը Հայաստանի հետ երկկողմ շահերի լայն շրջանակի շուրջ: Վրաստանն

աջակցում է Հայաստանի ավելի լայն մասնակցությանը տարածաշրջանային ծրագրերում և ողջունում է Եվրոպական և Եվրատլանտյան կառույցների հետ Հայաստանի գործընկերության ակտիվացումը, ինչը պետք է դրական ազդեցություն ունենա տարածաշրջանի անվտանգության վրա»:

Այսինքն սրանից կարելի է եզրակացնել, որ Ադրբեջանի հետ Վրաստանի հարաբերությունները նշվում են որպես ռազմավարական, իսկ Հայաստանի հետ սերտ համագործակցություն, որով կարծես ավելի բարձր նշանակություն է տրվում Ադրբեջանի հետ հարաբերություններին:

«Երկկողմ հարաբերություններ» բաժնում խոսելով եվրոպական երկրների հետ հարաբերությունների կարևորությունից՝ նշվում է հատկապես Գերմանիայի մասին, որը կարող է դառնալ Վրաստանի ռազմավարական գործընկերը: Ընգծվում է նաև Ֆրանսիայի աջակցության, ինչպես նաև Մեծ Բրիտանիայի, Հունաստանի, Լեհաստանի, Նիդեռլանդների, Մերձբայթյան երկրների հետ հարաբերությունների զարգացման կարևորությունը: Նշվում է նաև սևծովյան ավազանում Ռումինիայի և Բուլղարիայի հետ համագործակցության, ինչպես նաև Ուկրաինայի հետ ռազմավարական հարաբերությունների խորացման կարևորության մասին: Գլոբալ հարաբերությունների բաժնում նշվում են ԱՄՆ-ի, Կենտրոնասիական երկրների, Մերձավոր Արևելքի երկրների, Չինաստանի, Ճապոնիայի և Կորեայի հետ հարաբերությունների զարգացման մասին:

Կարելի է եզրակացնել, որ չնայած Վրաստանի համար առաջնային նշանակություն ունի տարածաշրջանային քաղաքականությունը, այնուամենայնիվ, մեծ նշանակություն է տրվում նաև արտատարածաշրջանային հարաբերություններին, որոնց մեջ առանձնահատուկ կարևորություն ունի հատկապես Արևմտյան ուղղությունը: Վրաստանն իր արտաքին քաղաքականության մեջ մշտապես փորձում էր բալանսավորման քաղաքականություն վարել, ինչը երբեմն այնքան մեծ խնդիրներ հարուցեց Վրաստանի համար՝ երկիրը տանելով դեպի պատերազմի և տարածքային կորուստների:

Վրաստանի 2019-2022 թթ արտաքին քաղաքան հայեցակարգի վերլուծություն:

Վրաստանի արտաքին քաղաքականության համար կարևոր նշանակություն ունեցող փաստաթղթերի շարքը 2019 թվականի ապրիլի 2-ին համալրվեց ևս մեկով, երբ Վրաստանի կառավարությունը ընդունեց Վրաստանի արտաքին քաղաքականության 2019-2022թթ հայեցակարգը: Առաջիկա քառամյա ժամանակահատվածի հիմնական առաջնահերթությունները հետևյալներն են.

- «- Անվտանգություն և տարածքային ամբողջականություն,
- Եվրամիություն և ՆԱՏՕ ինտեգրում,
- Կայուն տնտեսական զարգացում,

-Երկկողմ և բազմակողմ համագործակցության ամրապնդում ինչպես տարածաշրջանային, այնպես էլ համաշխարհային մակարդակով,

-Նպաստում համաշխարհային անվտանգությանը:

Վրաստանի անվտանգության հիմնական մարտահրավերը մնում է Աբխազիայի և Հարավային Օսիայի ռուսական օկուպացիան: Ըստ այդմ՝ փաստաթղթում ասվում է, որ «թեժ միջավայրում» սեփական շահերի պաշտպանությունը մնում է ամենաբարձր առաջնահերթությունը: Վրաստանն իրեն տեսնում է որպես «Եվրոպական ժողովրդավարական երկիր», որը հավատարիմ է խաղաղությանը, օրենքի գերակայությանը և մարդու իրավունքների պաշտպանությանը, ինչպես տարածաշրջանում, այնպես էլ ամբողջ աշխարհում» (Tskitishvili, 2022):

Այս կապակցությամբ ռուսական ՏԱՄՍ լրատվական գործակալությունը հիշեցրել է, որ «Վրաստանը ՆԱՏՕ-ի հետ աշխատում է 90-ականների վերջից: 2002 թվականի նոյեմբերին այն ժամանակվա նախագահ Էդուարդ Շևարդնաձեն Պրահայի գագաթնաժողովում հայտարարեց, որ երկիրը ցանկանում է դառնալ Դաշինքի անդամ: Այս ջանքերը հաստատեց հաջորդ նախագահ Միխայիլ Սահակաշվիլին: 2012 թվականի հոկտեմբերին «Վրացական երազանք» կոալիցիայի հաղթանակից հետո իշխանության եկած նոր կառավարությունը շարունակեց ՆԱՏՕ-ին ինտեգրվելու իր ուղին: Միաժամանակ նոր իշխանությունները «Ռուսաստանի Դաշնության հետ հարաբերությունների աստիճանական կարգավորումն» անվանեցին Վրաստանի արտաքին քաղաքականության «գլխավոր խնդիր»: Այնուամենայնիվ, դա չի կարող տեղի ունենալ ի վնաս Վրաստանի տարածքային ամբողջականության»: 2015-ին և 2016-ին և 2019-ի մարտի 25-ին ՆԱՏՕ-ի գլխավոր քարտուղար Յենս Ստոլտենբերգն այցելեց Թբիլիսի: Նա հաստատեց, որ Վրաստանը կդառնա ՆԱՏՕ-ի անդամ, չնայած Ռուսաստանի դիրքորոշմանը, սակայն, նշել է, որ չի կարող հստակ ժամկետ նշել Դաշինքին երկրի անդամակցության համար (Caucasus Watch, 2019): Վրաստանի ինքնիշխանությունն ու տարածքային ամբողջականությունը, ռուսական օկուպացիան և դրան ուղեկցող սպառնալիքները փաստաթղթի ուշադրության կենտրոնում են, հետևաբար առաջնահերթ նպատակները սերտորեն կապված են այդ սպառնալիքների հետ և ներառում են միջոցառումներ՝ ապահովելու չճանաչման քաղաքականությունը, մարդու իրավունքների պաշտպանությունը և հումանիտար իրավիճակ գրավյալ տարածքներում, հարկադիր վերաբնակների վերադարձ, երկխոսության ձևաչափի պահպանում և այլն Ռուսաստանի հետ, հակամարտությունների հնարավոր սրման կանխարգելում և խաղաղ կարգավորման հանձնառություն, այդ հակամարտությունների լուծում: Վրաստանի Եվրոպական և Եվրատլանտյան ինտեգրումը կազմում է փաստաթղթի հիմնաքարը, որն ընդգրկում է ԵՄ-ի և ՆԱՏՕ-ի հետ համագործակցության բոլոր ձևաչափերը: Մակայն ռազմավարությունը շրջանցում է այն բուռն խնդիրները, որոնք խոչընդոտել են Վրաստանի անդամակցությանը այդ

կազմակերպություններին: Թե՛ ԵՄ-ին, թե՛ ՆԱՏՕ-ին վերաբերող հարցերը բավականին կոնկրետ են: Ինչ վերաբերում է ԵՄ-ին, ապա ռազմավարությունը վերաբերում է ասոցացման համաձայնագրի և ԽՀԱԱՀ-ի իրականացմանը ռազմավարական գործընկերության ոլորտում:

Անվտանգությունը, միգրացիան և շարժունակությունը և հարակից մարտահրավերները ճանապարհային քարտեզ են Վրաստանի անդամակցության համար, որը միակողմանիորեն մշակվել է ԵՄ կողմից: ԵՄ-ի հետ հարաբերություններում կարևոր նշանակություն ունի նաև Արևելյան գործընկերության ձևաչափը: Այնուամենայնիվ, ռազմավարությունը նույնպես խոսում է աճող պոպուլյզմի և ԵՄ ներսում տարածվող եվրասկեպտիցիզմի մասին՝ կարևոր գործոն համարելով եվրաինտեգրման օրակարգին Վրաստանի հետամուտ լինելը» (Mikeladze, 2022): Ինչ վերաբերում է ՆԱՏՕ-ին, ապա հայեցակարգն ամփոփում է ՆԱՏՕ-ի և Վրաստանի կողմից ձեռնարկված աշխատանքները Հանձնաժողով և քաղաքական երկխոսության ակտիվացում ստեղծելու շուրջ: Տարեկան ազգային ծրագրի կիրառումը, որն ուղղված է Վրաստանի անդամակցությանն աջակցելու գործընթացին, էական փաթեթ է ոչ միայն Վրաստան-ՆԱՏՕ հարաբերություններում, այլ նաև արտաքին հաղորդակցություն համար:

Նշվում է, որ «Վրաստանը մեծ դեր է խաղում է Սև ծովի անվտանգության ապահովման գործընթացներում, կարևորվում է Վրաստանի մասնակցությունը միջազգային առաքելություններին և ՆԱՏՕ-ի հովանու ներքո անցկացվող դասընթացներին: Բացի այդ, Փաստաթղթում ընդգծվում է ՆԱՏՕ-ի անդամ երկրների հետ ավելի խորը համագործակցության կարևորությունը՝ ՆԱՏՕ-ին Վրաստանի անդամակցության շուրջ կոնսենսուս ձեռք բերելու համար» (ibid):

ԱՄՆ-ի հետ գործընկերությունը նշվում է որպես ռազմավարական գործընկերություն և ասվում է, որ համագործակցության ոլորտները բավականին կառուցվածքային են: Այն չի սահմանափակվում միայն պաշտպանությամբ և անվտանգությամբ, այլ ներառում է աջակցություն Վրաստանի եվրաստատյան ինտեգրմանը, ամրապնդում է Վրաստանի ժողովրդավարական բարեփոխումները, ժողովրդավարական ինստիտուտները և առևտրատնտեսական համագործակցությունը:

Փաստաթուղթը ընդհանուր ակնարկ է ներկայացնում Գերմանիայի և Ֆրանսիայի հետ Վրաստանի համագործակցության առումով և կենտրոնանում է հիմնականում այս երկրների կողմից Վրաստանի տարածքային ամբողջականության և ինքնիշխանության աջակցության կարևորության վրա: Այն ընդգծում է ավելի խորը տնտեսական և առևտրային հարաբերությունների կարևորությունը և ներդրումների ներգրավումը Գերմանիայից և Ֆրանսիայից:

Ռազմավարությունն ընդգծում է միջազգային անվտանգության համակարգում Վրաստանի ներդրման կարևորությունը, ներառյալ նրա մասնակցությունը ՆԱՏՕ-ի հովանու ներքո

իրականացվող միջազգային առաքելություններին: Կարելի է ընգծել, որ Վրաստանը շարունակում է առաջնահերթությունների շարքում պահել եվրոպական կառույցներին՝ ՆԱՏՕ-ին և ԵՄ-ին անդամակցության նպատակը և կարևորում է տարածքային ամբողջականության վերականգնումը, ինչպես նաև ՌԳ-ի հետ երկխոսությունը ինքնիշխանության և իրավահավասարության սկզբունքի հիման վրա:

Արտաքին քաղաքական այլ փաստաթղթեր, որոնք ընդունվել են Վրաստանի կառավարության կողմից:

Համառոտ անդրադառնանք նաև «Կառավարության 2020-2024 թթ. ուղղված Եվրոպական պետություն կառուցելու» ծրագրին:

2020 թվականի խորհրդարանական ընտրություններից հետո Վրաստանի խորհրդարանը հաստատել է կառավարության նոր կազմը. նախարարների և կառավարության նոր ծրագիրը, որը սահմանում է իշխող կուսակցության տեսլականը:

Համաձայն ծրագրի՝ եվրոպական պետության կառուցումն այդ ժամանակաշրջանի առաջնահերթություններից է 2021-ից 2024 թվականներին: «Եվրոպական պետությունը» փաստաթղթի հիմնական հենասյունն է, որը պտտվում է դրա շուրջ տարբեր ուղղություններով, ներառյալ արտաքին քաղաքականությունը և անվտանգությունը:

Փաստաթղթի կառավարության տեսլականին վերաբերող հատվածում ընդգծվում է Վրաստանի եվրոպական ձգտումը, որը հիմք է տալիս արտաքին քաղաքականության և անվտանգության քննարկման համար, ինչպես նաև մարդու իրավունքների ինստիտուտներն ամրապնդելու համար: Կարևոր հիմնաքարը, որը ամրագրված է ծրագրում, Վրաստանի մտադրությունն է պաշտոնապես դիմել ԵՄ-ին անդամակցելու համար մինչև 2024 թվականը (ինչն իրականում կատարվել է 2022 թվականի մարտին): ԵՄ-ի հետ համագործակցության խորացումն առևտրի, տնտեսության, տրանսպորտի և էներգետիկ անվտանգության ոլորտներում կարևոր նախապայման է ԵՄ ինտեգրացիայի համար:

Փաստաթղթի համաձայն՝ կառավարությունը պարտավորվել է արդյունավետորեն իրականացնել ԵՄ անդամակցության ճանապարհային քարտեզը՝ Ասոցացման համաձայնագրի և ԽՀԱԱՀ-ի շրջանակներում ապահովելու համար երկրի ինտեգրումը եվրոպական ընդհանուր շուկային: Խորացված համագործակցությունը ԵՄ-ի հետ առևտրի, էներգետիկայի, կապի և այլնի ոլորտներում, Վրաստանի տարանցիկ դերի ուժեղացումը բխում են Վրաստանի ազգային շահերից:

Կառավարության ծրագրում ուշադրություն են դարձվում այնպիսի խնդիրների, ինչպիսիք են դեօկուպացումը և վրաց-ռուսական հակամարտության խաղաղ լուծումը: Նշվում է, որ Ռուսաստանի հետ երկխոսության պահպանումը, մարդու իրավունքների պաշտպանության արձագանքը օկուպացված տարածքներում, ընդհանուր հումանիտար իրավիճակին և հարկադիր

վերաբնակների վերադարձի հետ կապված հարցերն ունեն առաջնային նշանակություն Վրաստանի համար:

Ծրագիրը կենտրոնանում է նաև ՆԱՏՕ-ին Վրաստանի անդամակցության հեռանկարների վրա, որը ներառում է սև ծովյան անվտանգության զարգացումը և այն առանձնահատուկ դերը, որ Վրաստանը խաղում է որպես կարևոր և հուսալի գործընկեր երկիր այս գործընթացներում: Կառավարությունը նախատեսում է մշակել Սև ծովի ազգային ռազմավարություն: Ծրագրի համաձայն՝ կառավարությունը նախատեսում է այդ շրջանակներում խորացնել համագործակցությունն ԱՄՆ-ի հետ ռազմավարական խարտիայի՝ անվտանգության, պաշտպանական կարողությունների զարգացման, դեօկուպացիայի, չճանաչման քաղաքականության և առևտրի և տնտեսության ուղղություններով: Կառավարությունը նախատեսում է նաև ինտենսիվացնել աշխատանքները ԱՄՆ-ի հետ և ազատ առևտրի համաձայնագիր կնքել: Կառավարությունն ընդունում է այն առանձնահատուկ դերը, որն ԱՄՆ-ը խաղացել է Վրաստանի դեմոկրատական ինստիտուտների ամրապնդման գործընթացում, իսկ դա անգնահատելի աջակցություն է Վրաստանի եվրաստլանտյան ինտեգրմանը:

Այսինքն, այս փասթաթղթում ևս առաջնահերթ նշանակություն է տրվում Վրաստանի եվրոատլանտյան ինտեգրացիային ԵՄ և ՆԱՏՕ անդամ դառնալու կարևոր նպատակներով չբացառելով ՌԴ-ի հետ հարաբերությունների զարգացումը մի քանի ուղղություններով, որոնց մեջ առանձնահատուկ նշանակություն ունի տնտեսական ուղղությունը, ինչպես նաև Աբխազիայի և Օսիայի հետ կապված հումանիտար հարցերում երկխոսությունը, որտեղ մեծ առաջընթաց չկա: Վրացական կողմը հերթական անգամ ընգծում է իր տարածքային ամբողջականության վերականգնման կարևորությունը որպես կարմիր գիծ՝ ՌԴ-ի հետ հարաբերությունների կարգավորման համար: Վրաստանը շարունակում է իր ներքին բարեփոխումների մեջ առաջնային նշանակություն տալ արևմտյան կառույցներին, ինչպես նաև կարևորում է տարածաշրջանային երկրների հետ հարաբերությունների խորացումը և համագործակցությունը Հարավային Կովկասի անվտանգության և բարեկեցության համար:

Հատկանշական և կարևոր նշանակություն ունի նաև արտաքին գործերի նախարարության 10-ամյա գործողությունների ծրագիրը: «Արևմտյան արժեքների և երկրի շահերի վրա կենտրոնացած արտաքին քաղաքականություն» կոչվող այս փաստաթուղթը էլ ավելի համոզիչ է դարձնում վրացական կողմի՝ Արևմտյան կառույցների անդամ դառնալու ձգտումը:

2021 թվականի օգոստոսի 9-ին Վրաստանի արտաքին գործերի նախարարությունը ներկայացրել է 10-ամյա գործողությունների՝ «Արևմտյան արժեքների և երկրի շահերի վրա կենտրոնացած արտաքին քաղաքականություն. 10-ամյա տեսլական, 10 նպատակ» ծրագիրը:

«Ծրագիրը հիմնված է երկրի ռազմավարական նպատակների և խնդիրների վրա և սահմանում է հետագա գործունեության 10 հիմնական ուղղությունները:

- Էական առաջընթացի հասնել երկրի ինքնիշխանության ամրապնդման և տարածքային ամբողջականության վերականգնման գործում,

- 2024 թվականին ԵՄ անդամակցության հայտ ներկայացնել և մինչև 2030 թվականը ստանալ թեկնածուի կարգավիճակ,

- Դաշինքի անդամների հետ միասին մշակել ՆԱՏՕ-ին Վրաստանի անդամակցության ծրագիր և անդամակցության հասնել մինչև 2030 թվականը,

- Ամրապնդել գործընկեր երկրների հետ առկա երկկողմ ռազմավարական հարաբերությունների ձևաչափը, այդ թվում՝ ԵՄ անդամ երկրների, Մեծ Բրիտանիայի, Եվրամիության, Ուկրաինայի և Սև ծովի երկրների, ինչպես նաև տարածաշրջանի երկրների հետ,

- Ստեղծել համապարփակ ռազմաքաղաքական և առևտրատնտեսական դաշինք ԱՄՆ-ի հետ՝ հիմնված երկու երկրների միջև առկա ամուր ռազմավարական գործընկերության վրա,

- Պահպանել հավասարակշռված և փոխշահավետ գործընկերությունը տարածաշրջանի պետությունների հետ,

- Ռուսաստանի հետ հարաբերությունների կարգավորում և դեօկուպացման իրական գործընթացի սկիզբ և հակամարտության կարգավորում՝ հիմնված Վրաստանի տարածքային ամբողջականության և ինքնիշխանության սկզբունքների վրա,

- Սկսել ԵՄ-Վրաստան երկխոսություն կապի և Վրաստանի առաջատար դերի ամրապնդման վերաբերյալ,

Դառնալ Արևելքն ու Արևմուտքը կապող տարածաշրջան,

- Ակտիվ տնտեսական դիվանագիտության միջոցով իրականացնել տարածաշրջանային տնտեսական լայնածավալ նախագծեր, ներգրավել ներդրումային ծրագրեր, խթանել վրացական արտադրանքի արտահանումը և այլն,

- Հզորացնել սփյուռքի կազմակերպությունները և զարգացնել մշակութային-կրթական կենտրոնները» (MFA Georgia, 2021)՝

Գործողությունների 10-ամյա ծրագիրը հիմնված է գոյություն ունեցող ռազմավարական փաստաթղթերի վրա, սակայն սահմանում է լրացուցիչ միջնաժամկետ նպատակները և չափորոշիչները որոշակի ոլորտներում, որոնք կարևոր փոփոխականներ են արտաքին քաղաքականության զարգացման և հաղորդակցման ռազմավարության համար:

Ինչ վերաբերում է ԵՄ-ին Վրաստանի անդամակցությանը, որը երկրի արտաքին քաղաքականության առանցքային խնդիրներից մեկն է, ծրագիրը սահմանում է լրացուցիչ չափորոշիչներ: Մեկը ԵՄ անդամակցության դիմումի ներկայացումն է մինչև 2024 թվականը, իսկ մյուսը՝ թեկնածուի կարգավիճակ ձեռք բերելը մինչև 2030 թվականը: Ծրագիրը հատուկ ուշադրություն է դարձնում ԵՄ-ի հետ տնտեսական համագործակցության ամրապնդմանը և որպես կարևոր նպատակ դնում է ներդրումների իրականացումը ԵՄ-ի կողմից առաջարկված

ծրագրի միջոցով, որը վերնագրված է «Վերականգնում, դիմակայունություն և բարեփոխումներ»: Այս նախագիծը նախատեսում է 3,9 մլրդ եվրոյի ներդրումների համախմբում խոշորածավա տնտեսական նախագծերի իրականացման համար (ibid):

Ձեռքբերումներ

Վրաստանի արտաքին քաղաքականության հայեցակարգերը հստակ ընգծում են, այն հանգամանքը, որ Վրաստանը 2000-ականներից սկսած որպես արտաքին քաղաքականության առաջնահերթություն սահմանել էր Արևմտյան կառույցներին ինտեգրումը ընդհուպ մինչև անդամակցություն: Եթե 2006 թվականին ընդունված փաստաթղթում բավականին մեծ կարևորություն էր տրվում նաև ռուսական գծին, ապա դրանից հետո ընդունված փաստաթղթերում Ռուսաստանը և նրա հետ հարաբերությունների խորացումը համարվում էր վտանագավոր և ազգային անվտանգության սպառնալիք: Արտաքին քաղաքականության փաստաթղթերում հստակ ընգծվում է նաև, որ վրացական կողմը մշտապես ուշադրության կենտրոնում է պահում և կարևորում է հարաբերությունները տարածաշրջանային պետությունների և հատկապես հարևանների հետ: Դեռևս 2000 ականներից սկսած Թուրքիան և Ադրբեջանը դարձել են Վրաստանի արտաքին քաղաքականության կարևորագույն գործընկերները, որոնց հետ հարաբերությունները նշվում են ռազմավարական: Թուրքիան ավելի մեծ ազդեցություն ունի նաև որպես ՆԱՏՕ անդամ երկիր և Վրաստանում օր օրի ավելանում է թուրքական ներկայությունը բոլոր ոլորտներում: Վրաստան-Ադրբեջան-Թուրքիա այս եռակողմ ձևաչափը Վրաստանի արտաքին քաղաքականության ռազմավարական ձևաչափն է, որը հետզհետե ներառում է նոր ոլորտներ՝ մեծացնելով ձևաչափի արդյունավետությունը: Այս հանգամանքը լուրջ սպառնալիքներ կարող է ստեղծել ՀՀ ազգային անվտանգության համար՝ հաշվի առնելով Վրաստանի տարանցիկ նշանակությունը և ՀՀ-ի հարաբերությունները Թուրքիայի և Ադրբեջանի հետ: Հայաստանի հետ հարաբերությունները 2006 թվականի հայեցակարգում նշվում են որպես սերտ համագործակցություն: Այսինքն մեզ համար ռազմավարական նշանակություն ունեցող Վրաստանը ռազմավարական նշանակության հարաբերություններ ունի մեր ազգային անվտանգության հիմնական սպառնալիք համարվող երկու պետությունների հետ: Ռուսաստանի դերը 2006 թվականի փաստաթղթում նույնպես համարվում է կարևոր, սակայն ռուսական գիծը և վերջինիս հետ հարաբերությունների խորացումը չի համարվում որպես ռազմավարական նպատակ, իսկ 2008 թվականից հետո ընդունված փաստաթղթերում նշվում է որպես ազգային անվտանգության գլխավոր սպառնալիք: Չնայած նրան, որ ռազմավարական նշանակության փաստաթղթերում ՌԴ-ն համարվում է Վրաստանի ազգային անվտանգության գլխավոր սպառնալիքը, իրականության մեջ այլ պատկեր է և ՌԴ-ն այլ կարգավիճակ ունի: 2022 թվականին ՌԴ-ն դարձավ Վրաստանի երկրորդ առևտրային-տնտեսական գործընկերը՝ զիջելով միայն Թուրքիային: Հետզհետե մեծանում է ՌԴ ազդեցությունը վրացական կյանքում և երկկողմ

տնտեսական հարաբերությունների զարգացումը կարող է պարարտ հող նախապատրաստել նաև այլ ոլորտների զարգացման համար: Վրացական կողմը 2022 թվականից սկսած ռուս ուկրայինական պատերազմից հետո չմիացավ նաև ՌԴ-ի դեմ պատժամիջոցներին և շարունակում է պահպանել երկխոսությունը ՌԴ-ի հետ:

Չնայած Վրաստան-ՌԴ տնտեսական հարաբերությունների զարգացմանը՝ քաղաքական առումով և հատկապես հակամարտության կարգավորման ուղղությամբ կողմերի միջև հակասությունները շարունակվում են: Վրացական կողմը շարունակում է մեղադրել ՌԴ-ին իր տարածքի 20 տոկոսի օկուպացիայի մեջ և պահանջում է միջազգայնորեն ճանաչված սահմանների վերականգնման ուղղությամբ աջակցություն միջազգային կառույցներից:

Վրաստանը շարունակում է որպես արտաքին քաղաքականության առաջնահերթություն պահել Արևմտյան կառույցներին ինտեգրացիան և անդամակցությունը, սակայն վերջին շրջանում լարվածության աճ է նկատվում Վրաստան-ԵՄ հարաբերություններում, որը կապված է «Օտարերկրյա գործակալների մասին» օրենքի ընդունման հետ, ինչին ի պատասխան Վրաստանում ԵՄ դեսպանը հայտարարեց, որ կասեցված է Վրաստանի անդամակցության գործընթացը, չնայած նրան, որ Վրաստանը 2023թ. նոյեմբերին ստացել էր անդամ դառնալու թեկնածուի կարգավիճակ: Վրաստանը կարևորում է նաև Արևմտյան կառույցների հետ ՀՀ համագործակցությունը, որը նշված է հայեցակարգում, սակայն վերջին շրջանում բավականին մեծ ակտիվություն կա ՌԴ-Վրաստան հարաբերություններում և ՀՀ-Արևմուտք հարաբերություններում և դժվար է պատկերացնել, թե որ երկիրը, որ կառույցի կամ դերակատարի հետ հարաբերություններում ինչպիսի մակարդակի հարաբերություններ կձևավորի: Աշխարհաքաղաքական գործընթացներից հետո տպավորություն է, որ տարբեր փաստաթղթեր կորցնում են իրենց արդիականությունը: Վրաստանի կառավարության կողմից ընդունված փաստաթղթերում ամբողջովին չի արտացոլվում այն հանգամանքները, որոնք առկա են իրականության մեջ: Մասնավորապես, չի խոսվում 2008 թվականից սկսած ԵՄ և ՆԱՏՕ անդամ չդառնալու պատճառների, խոչընդոտների, մարտահրավերների և դրանց հաղթահարման ուղիների մասին: Չի խոսվում Ռուսաստանի հետ ունեցած հետզհետե խորացող հարաբերությունների մասին: Չնայած փաստաթղթերի մեջ Վրաստան-Ադրբեջան-Թուրքիա հարաբերությունները նշվում են որպես ռազմավարական և բարձր մակարդակի, սակայն կողմերի միջև առկա են նաև հակասություններ: Նույնը կարող ենք ասել Վրաստան-ԵՄ, Վրաստան-ԱՄՆ և Վրաստան-ՆԱՏՕ հարաբերությունների մասին, այսինքն փաստաթղթերը ամբողջական չեն արտացոլում այն իրականությունը, որը առկա է արտաքին քաղաքականության մեջ: Վրացական կառավարության դեմ վերջին ցույցերը նույնպես խոսում են արտաքին քաղաքական խնդիրների մասին, որոնց լուծումների հետ կապված փաստաթղթերում անդրադարձ չկար: Ընդհանուր առմամբ կարելի է նաև նշել, որ նոր իրողությունները, որոնք ի հայտ են եկել Վրաստան-ՌԴ հարաբերությունների

գարգացման, Վրաստան-Արևմուտք հարաբերությունների լարվածության ՀՀ-Արևմուտք հարաբերությունների զարգացման ֆոնին, դուրս են թողնում փաստաթղթի մի շարք ձևակերպումներ: Վրաստանն արտաքին քաղաքականության մեջ բալանսավորման հարցերում շարունակում է չեզոքություն պահպանել, որը երբեմն հարուցում է իր գործընկերների և հասարակության դժգոհությունը, հետևաբար այստեղ նույնպես ամեն ինչ չէ, որ հստակ է:

Փաստաթղթերում կարևոր նշանակություն ունի, թե որ երկիրն է նշվում առաջինը երկկողմ հարաբերությունների բաժնում, որն էլ իր հերթին ընգծում է տվյալ երկրի կարևորության աստիճանը և հարաբերությունների մակարդակը: Այսինքն, կարելի էր եզրակացնել, որ Թուրքիայի դերը Վրաստանի կյանքում և հատկապես արտաքին քաղաքականության մեջ տարածաշրջանում ամենակարևորն է: Ու այս ամենն էլ պատահական չէ, որ սկսած 2000-ականներից Թուրքիան սկսեց մեծ ազդեցություն ունենալ Վրաստանի կյանքում, ինչը կրկնապատկվեց հատկապես 2008 թվականի «Հնգօրյա պատերազմից» հետո և Թուրքիան միանգամից լցրեց ռուսական ազդեցության նվազեցումից առաջացած վակուումը, որն առավել քան նկատելի է հատկապես Աջարիայում: Չնայած, որ վրացական կողմը հաճախ է պնդում, որ Թուրքիան Վրաստանի համար կարևոր է նաև որպես ՆԱՏՕ անդամ և թուրքական ազդեցության մեծացումը համարում է ՆԱՏՕ-ի ազդեցության մեծացում: Որպես եզրակացություն կարելի է նշել նաև, որ Վրաստանը շարունակում է իր քաղաքական արտաքին առաջնահերթությունները կապել տարածաշրջանի երկրների և տարածաշրջանում դերակատար համարվող ուժային կենտրոնների հետ:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

- Caucasus Watch.** (2019). Georgian Government adopts foreign policy strategy for 2019-2022. *Caucasus Watch*. <https://caucasuswatch.de/en/news/georgian-government-adopts-foreign-policy-strategy-for-2019-2022.html>
- Kakachia, K., & Metreveli, M.** (2013). *Foreign policy: The quest for sustainable security*. Konrad Adenauer-Stiftung. https://www.kas.de/c/document_library/get_file?uuid=ab4f5ccc-a514-bce0-655b-75096aa181a7&groupId=252038
- Mikeladze, L.** (2022). *Georgia's external communication: Grand strategy and tailored approaches*. Mikeladze Foundation. https://mikeladzefoundation.org/uploads/files/2022-09/1662634886_georgias-external-communication_grand-strategy-and-tailored-approaches_dimitri-tskitishvili.pdf
- Ministry of Foreign Affairs of Georgia (MFA Georgia).** (2006). *Foreign policy strategy 2006-2009*. https://gfsis.org.ge/media/download/GSAC/resources/115_1973_997704_Strategy_MFA2006-2009En.pdf

- Ministry of Foreign Affairs of Georgia** (MFA Georgia). (2021). *Georgian Foreign Ministry unveils 10-year action plan* (10 August 2021). Civil.ge. <https://civil.ge/archives/436078>
- Sportel, E., & Tchkoidze, V.** (2011). *Strengthening oversight of the security sector in Georgia: An agenda 2011*. Centre for European Security Studies. <https://cess.org/wp-content/uploads/2019/12/Georgia-GP-27.pdf>
- Tskitishvili, D.** (2022). *Georgia's external communication: Grand strategy and tailored approaches* (August 2022). Mikeladze Foundation. https://mikeladzefoundation.org/uploads/files/2022-09/1662634886_georgias-external-communication_grand-strategy-and-tailored-approaches_dimitri-tskitishvili.pdf

REFERENCE LIST

- Caucasus Watch.** (2019). Georgian Government adopts foreign policy strategy for 2019-2022. *Caucasus Watch*. <https://caucasuswatch.de/en/news/georgian-government-adopts-foreign-policy-strategy-for-2019-2022.html>
- Kakachia, K., & Metreveli, M.** (2013). *Foreign policy: The quest for sustainable security*. Konrad-Adenauer-Stiftung. https://www.kas.de/c/document_library/get_file?uuid=ab4f5ccc-a514-bce0-655b-75096aa181a7&groupId=252038
- Mikeladze, L.** (2022). *Georgia's external communication: Grand strategy and tailored approaches*. Mikeladze Foundation. https://mikeladzefoundation.org/uploads/files/2022-09/1662634886_georgias-external-communication_grand-strategy-and-tailored-approaches_dimitri-tskitishvili.pdf
- Ministry of Foreign Affairs of Georgia** (MFA Georgia). (2006). *Foreign policy strategy 2006-2009*. https://gfsis.org.ge/media/download/GSAC/resources/115_1973_997704_Strategy_MFA2006-2009En.pdf
- Ministry of Foreign Affairs of Georgia** (MFA Georgia). (2021). *Georgian Foreign Ministry unveils 10-year action plan* (10 August 2021). Civil.ge. <https://civil.ge/archives/436078>
- Sportel, E., & Tchkoidze, V.** (2011). *Strengthening oversight of the security sector in Georgia: An agenda 2011*. Centre for European Security Studies. <https://cess.org/wp-content/uploads/2019/12/Georgia-GP-27.pdf>
- Tskitishvili, D.** (2022). *Georgia's external communication: Grand strategy and tailored approaches* (August 2022). Mikeladze Foundation. https://mikeladzefoundation.org/uploads/files/2022-09/1662634886_georgias-external-communication_grand-strategy-and-tailored-approaches_dimitri-tskitishvili.pdf

АНАЛИЗ ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКИ ГРУЗИИ И ВНЕШНЕПОЛИТИЧЕСКИХ ДОКУМЕНТОВ ПРАВИТЕЛЬСТВА

КАРЕН КАЗАРЯН

Принятые правительством внешнеполитические концепции и документы важны для понимания внешней политики Грузии и особенно региональной политики. Грузия и ее внешняя политика входят в число приоритетов изучения внешней политики РА, учитывая высокий уровень армяно-грузинских отношений, транзитное значение Грузии, существование большой армянской общины, проживающей в Грузии, а также взаимные интересы и интересы в двусторонних отношениях. В статье мы анализируем концепции внешней политики Грузии и документы, принятые правительством, их приоритеты и изменения, произошедшие после геополитических событий. При написании научной работы мы использовали системные методы историко-сравнительного, событийного и контент-анализа. В ходе нашей научной работы мы поставили перед собой следующие цели:

Изучить концепции внешней политики Грузии и документы, принятые правительством, концептуальные изменения, произошедшие после геополитических событий, а также актуальность концепций и некоторых внешнеполитических документов,

Достижения:

Концепции внешней политики Грузии претерпели множество изменений после геополитических событий, и не полностью отражают реальность, существующую во внешней политике Грузии.

Ключевые слова. Грузия, Россия, Запад, внешняя политика, концепция, Южный Кавказ, двусторонние отношения, многосторонняя дипломатия.

ANALYSIS OF GEORGIAN FOREIGN POLICY AND FOREIGN POLICY DOCUMENTS ADOPTED BY THE GOVERNMENT

KAREN GHAZARYAN

The foreign policy concepts and documents adopted by the government are important for understanding the foreign policy of Georgia and especially the regional policy. Georgia and its foreign policy are among the priorities of the study of RA foreign policy, taking into account the high-level Armenian-Georgian relations, the transit importance of Georgia, the existence of a large Armenian community living in Georgia, as well as mutual interests in bilateral relations. In the article, we analyze the concepts of Georgia's foreign policy and the documents adopted by the government, their priorities and the changes that took place after geopolitical developments. While writing the scientific work, we

used the systematic methods of historical-comparative, event and content analysis. In the course of our scientific work, we have set ourselves the following goals:

Study the concepts of Georgia's foreign policy, the documents adopted by the government, conceptual changes that took place after geopolitical developments, and also the relevance of concepts some foreign policy documents.

Achievements:

Georgia's foreign policy concepts have undergone many changes after geopolitical developments, and do not fully express the reality that exists in the foreign policy adopted by Georgia.

Key words. Georgia, Russia, West, foreign policy, concept, South Caucasus, bilateral relations, multilateral diplomacy.

Հոդվածը ստացվել է՝ 20.09. 2024

Հոդվածն ուղարկվել է գրախոսման՝ 22.09. 2024

Հոդվածը երաշխավորվել է տպագրության՝ 30.10.2024

ՏԻԳՐԱՆ ՄԵԾԻ ԹԱԳԻ ՊԱՏԿԵՐԱԳՐԱԿԱՆ ԱԿՈՒՆՔՆԵՐԸ

ՄԱԴՈՆԱ ՄԱՐՏԻՐՈՍՅԱՆ

Խաչատուր Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական համալսարան
Էլ. *huugli*՝ madona.martirosyan,94@list.ru

DOI: 10.24234/scientific.v2i47.163

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Աշխարհի հին համակարգերում գլխավոր անձինք՝ թագավորները, իշխանավորները կարևոր խորհրդաբանական տարբերակիչ տարր են կրել, կրում էին ծիսական թագ-գլխանոցներ: Դրանք տարբերվում էին թե՛ իրենց արտաքին տեսքով, և թե՛ բովանդակային նշանակությամբ: Թագ-խույրը պատմում էր կրողի զբաղեցրած դիրքի, նվաճումների, ստացած տիտղոսների մասին:

Խույր-թագերը ունեին ոչ միայն տոհմային հաջորդականության փոխանցման նշանակություն այլ նաև կրում էր հոգևոր և աշխարհիկ խոհափիլիսոփայական բնույթ: Այդպիսին էր նաև Հայոց արքայից արքա Տիգրան Մեծի «Հայկական թագը»:

Սույն հետազոտության առարկան՝ Տիգրան Մեծի Հայկական թագի պատկերագրությունն է:

Հետազոտության նպատակն է՝ ցույց տալ որ Տիգրան Մեծի Հայկական թագն անտիկ դարաշրջանի բարձրաբանականներում, քանդակներում փորագիր քարերի և դրամների վրա պատկերված թագն է, որը կրում էին Տիգրան Մեծը, նրա հաջորդները և ազգակից կոմմագենյան ճյուղի Երվանդունի թագավորները հանդիսավոր պայմաններում: Տիգրան Մեծի թագը ստեղծվել է կրոնական գաղափարի հիմքով: Այն արտացոլանքն է Միհր աստծո ենթադրյալ ենթակայի: Այն բնիկ հայկական ծագում ունի և որևէ արքայական օտար խույրի նմանակում չէ::

Հետազոտության մեթոդական հիմք են ծառայել՝ վերլուծահամադրական, պատմահամեմատական, ժամանակագրական նկարագրական մեթոդները:

Հետազոտության վերջնարդյունքում պարզվել է, որ Տիգրան Մեծի թագի պատկերագրական ակունքները սկզբնավորվել են Հայկական լեռնաշխարհում առկա հնագույն ժայռապատկերներից և ստանալով ինստիտուցիոնալ ինքնության իրավունք, ենթարկվելով որոշակի հղկման, մուտք են գործել Վանի թագավորության աստվածությունների պատկերագրություն (Խալդի, Թեյշեբա, Շիվինի), անցել Միհրի աստվածությանը, Երվանդունիների թագավորությանը, Կոմմագենեի և Ծոփքի թագավորներին մաշտոցյան այբուբենին և իրենց կատարելագործված տարբերակով հայտնվել Հայոց Տիգրան Մեծ արքայից արքայի, Արտավազդի և Արտաշեսյան մյուս արքաների թագերին: Պատմաբան-հետազոտողներ Գ.Ա.Տիրացյանի, Բ.Թաշնեանի, Ժ.Խաչատրյանի, Ռ.Սուլլիվանի, Հայր Վարդան Հացունու և այլոց ուսումնասիրությունների արդյունքների

քննարկման համադրման միջոցով հանգել ենք եզրահանգման, որ հայկական Տիգրանյան թագը, պարսկական թագի հետ ունենալով նախնական նմանություն, այնուամենայնիվ բուն հայկական ծագում ունի և գծագրվել ու պատրաստվել է իր տիրոջ՝ Տիգրան Մեծի պատկերացումներին, ընկալումներին, զբաղեցրած դիրքին համապատասխան: Այն հայ ժողովրդի դարավոր պատմության հոգևոր և աշխարհիկ իշխանությունների բացարձակ միահյուսման արդյունք է՝ վկայված Հայկական լեռնաշխարհի ժայռապատկերների, արձանագրությունների և հուշարձանների օրինակով:

Բանալի բառեր՝ Տիգրան Մեծ, Անտիոքոս I, արծիվ, ժայռապատկերներ, Խալդի Աստված, հայկական թագ, ութաթև աստղ (արև), Նեմրոս լեռան սրբավայր:

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Հետազոտության նպատակն է վերլուծել Հայոց Տիգրան Մեծ արքայից արքայի թագի պատկերագրական ակունքները: Որոնք գալիս են Հայկական լեռնաշխարհում առկա և դարերի ընթացքում ոճական փոփոխության ենթարկված ժայռապատկերներից: Այդ խորհրդանշաններն են արծիվը և ութաթև աստղը (կամ արև), որը պատկերված է հայոց արքայի թագի վրա: Արևապատկերը և արծիվը զբաղեցրել են կենտրոնական տեղ մարդկանց աշխարհայացքում: Արևին վերագրվել է արարչագործության ուժ՝ որպես աստծո և, դրանով պայմանավորված, մարդու առաջընթացը և արգասավորությունը: Իսկ արծիվը մարմնավորում էր իմաստության և չար ուժերից պաշտպանելու խորհուրդ: Հայոց արքայի թագի և նրա պատկերագրական առանձնահատկությունների մասին տեղեկություններ են պարունակում մասնավորապես նրա հատած ոսկե, արծաթե և բրոնզե դրամները:

ՄԵԹՈԴԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Տիգրան Մեծի «Հայկական թագին» շատերն են անրադարձել որպես պատմամշակութային մեծ կոթողի: Սակայն առաջադրված նպատակին հասնելու համար կարող ենք ասել, որ ներկայացվող թեման՝ «Տիգրան Մեծ» թեմայի համատեքստում քիչ են անրադարձել: Եթե անգամ այդպիսիք առկա են ապա միայն այլ թեմաների համատեքստում: Ինչպիսիք են օրինակ՝ Խաչատուր Մուշեղյանի «Դրամական շրջանառությունը Հայաստանում: Սկզբից մինչև Ժ դար Յ.Ք.Ի, Միլիթարեան տպարան, Վիեննա, 1979», «Հայաստանի դրամական գանձերը, Հայկական ՍՍՀ ԳԱ հրատարակչություն, Երևան, 1973», Խաչատրյան Ժ.Դ., «Ուրարտա-հայկական պաշտամունքային առնչությունները, «Բանբեր Երևանի համալսարանի, հասարակական գիտություններ», Երևան, «ԵՊՀ», 1998, №3 (96)», Тирация Г. А., «Армянская тиара: опыт культурно-исторической интерпретации, «Вестник древне истории», Академия наук СССР, Институт всеобщей истории, Москва, «Наука, 1982», Դումիկյան Ա.Վ., «Կոմմագենիի դրամներում հայկական թագի մեկնությունների հարցը ֆրանսիական պատմագրության մեջ,

«Լրաբեր Հասարակական գիտությունների», Երևան, «ՀՀ ԳԱԱ», 2015», Ատրպետ «Հայ թագաւորների դրամները. Յետ Աղէքսանդրեան շրջան, «Ազգագրական հանդէս», գիրք XXIII, «տպարան Ն.Աղայանցի», Թիֆլիս, 1912, թիվ 2», Վարդանյան Ռ., Մուղայան Գ., Վարդանյան Ա., և այլք, «Հայաստանի դրամաշրջանառության պատմություն, «ՀՀ կենտրոնական բանկ», Երևան, 2018», Տիգրան Հայազն, «Հայկական իշխանական զինանշանները, գիրք առաջին, «Հեղինակային» հրատարակություն, Երևան, 2005» և մի շարք այլ հոդվածներում ու գրքերում: Մենք փորձ ենք անում ամբողջական ներկայացնել քննվող թեման՝ կիրառելով պատմաժամանակագրական, համեմատական, նկարագրա-վերլուծա-համադրական մեթոդները:

ՔՆՆԱՐԿՈՒՄ

Հարցի պատմությունից

Ճառագայթագարդ շրջանը որպես արևի պատկեր Հայկական լեռնաշխարհում հայտնի է դեռևս հնագույն ժայռապատկերներից (Մարտիրոսյան, Իսրայելյան, 1971)¹: Արեգակի նշաներն առատն են ժայռապատկերներում: Աստղերը և աստղախմբերը ներկայացված են 4-6-8 ճառագայթանշաններով (նկ. 1) (Թոխաթյան, 2015):

Դրանց հետագա զարգացումը տեսանելի է Վանի թագավորության որմնանկարներում (նկ.2) (Հովհաննիսյան, 1973): Արևի թևավոր սկավառակը «արև» նշանակությամբ ունեցել է նաև դրա հետ կապված «արքա, արքայական իշխանություն» իմաստ: Արևի սկավառակով բազմաթիվ կնիքներն են գործածվել արքայական իշխանության անունից որոշումներ, հրամաններ և այլ կարգի ակտեր հաստատելու համար (նկ. 3) (Մովսիսյան 2021)²: Ութանյուղ աստղը ունի «աստված» նշանակություն և, դրանով պայմանավորված, այն Միջագետքի բոլոր ժողովուրդների

¹ Այդ հարցին են նվիրված Հ.Մարտիրոսյանի և Հ.Իսրայելյանի հետազոտությունները, ըստ որոնց՝ Գեղամա լեռների նախնադարյան սրբավայրերում շատ են արևի, լուսնի և աստղերի՝ իրար մեջ ագուցված գծային կամ գոգավոր փոքրիկ շրջանակների կազմած օղակների, ճառագայթավոր գնդերի և անիվների տեսքով պատկերները:

² Թևավոր սկավառակի պատկերը կարող է լինել ոչ միայն արքայական իշխանության խորհրդանիշ, այլ նաև գրանշան, որի խոստուն վկայություններն են Հայկական լեռնաշխարհի ժայռապատկերները: Ութաթև աստղի կամ արծիվի պատկերների որպես գրանշան ծառայելու ուղեցույց կարող է հանդիսանալ Արտակ Մովսիսյանի «Հայաստանի նախամաշտոցյան գրավոր մշակույթի պատմություն» գրքի հավելվածում մանրամասնորեն ներկայացված՝ Կ. Թոխաթյանի, Հ.Մարտիրոսյանի, Լ.Ավանեսյանի կողմից կատարված ուսումնասիրությունների արդյունքները, թե՛ ինչպես են այս խորհրդանիշերը ժայռապատկերներից հասնում մինչև մեր օրեր՝ ենթարկվելով իմաստային և ձևային փոխության (տե՛ս էջ 156, աղ. 14):

շրջանում դրվել է ցանկացած աստվածության անունից առաջ՝ շեշտելով, որ խոսքը աստծո մասին է (Պողոսյան, 2018)³:

Սա վկայում է, որ այդ նշանը կրելով հայոց արքա Տիգրան Մեծը դառնում էր ոչ միայն աստծո ընտրյալը կամ փոխանորդը, այլ հենց ինքն էլ աստված էր: Եվ դրա խորհուրդը ոչ միայն արքայական թագն էր այլ նրա անբողջ հանդերձանքը: Պատմաբան- դիցաբան Գոհար Վարդումյանը գրել է. «Արքայական իշխանության ամենավառ օրինակը գույնն է, թագավորական իշխանությունը խորհրդանշող (ծիրանի)՝ ծիրանագույն-ոսկի, թագավորական թիկնոցը կոչվում էր նաև «ծիրանի», իսկ նրա տերը կրում էր «Արև-արքա» տիտղոսը, այսինքն արևի գունային համապատասխանությունները արքայական թիկնոցի հետ ցույց են տալիս թագավորական խորհրդանիշների սերտ կապը լույսի խորհրդանիշին» (Вардумян, 2018):

Վանի թագավորության գերագույն աստվածը Խալդին էր: Խալդիի պաշտամունքը Մերձավոր Արևելքի աստվածությունների համագործընթացումն ուներ: Խալդիի պաշտամունքը բազմաբևեռ իրականության արդյունք էր: Ե. Գրեկյանը գրում է. «Խալդիի պաշտամունքը կապվում էր ժայռերի հետ, ակնհայտ է, որ նա լեռ-աստված էր, գուցեն՝ ժայռածին հերոս: Բավական է միայն հիշել ժայռերին բացված «Խալդյան դռներ»-ը (Գրեկյան, Բաղայան, Տիրացյան, Պետրոսյան, 2018): Այնուհետև նա շարունակում է. «Խալդին, միաժամանակ, արևային աստվածություն էր կամ պարզապես արև, Խալդիի պաշտամունքում ակնհայտ մեծ դեր ուներ նաև կրակը, Նրա՝ արևային աստվածություն լինելու մասին է վկայում նաև հետագայում տեղ գտած Վանի թագավորության Խալդի, իրանական-Միթրա, հայկական-Միհր (երկնային լույսի և արևի աստվածություն) անցումը» (Գրեկյան, Բաղայան, Տիրացյան, Պետրոսյան, 2018):

Նկար 1

Նկար 2

Գրություններ	Նշան	Նշանի նկարագրված	Ընդարձակ նշան	Նշանի նկարագրված	Նշանի նկարագրված	Նշանի նկարագրված
A	⊕	⊕	⊕	⊕	⊕	⊕
B	⊖	⊖	⊖	⊖	⊖	⊖
C	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗
D	⊘	⊘	⊘	⊘	⊘	⊘
E	⊙	⊙	⊙	⊙	⊙	⊙
F	⊚	⊚	⊚	⊚	⊚	⊚
G	⊛	⊛	⊛	⊛	⊛	⊛
H	⊜	⊜	⊜	⊜	⊜	⊜
I	⊝	⊝	⊝	⊝	⊝	⊝
J	⊞	⊞	⊞	⊞	⊞	⊞
K	⊠	⊠	⊠	⊠	⊠	⊠
L	⊡	⊡	⊡	⊡	⊡	⊡
M	⊣	⊣	⊣	⊣	⊣	⊣
N	⊤	⊤	⊤	⊤	⊤	⊤
O	⊥	⊥	⊥	⊥	⊥	⊥
P	⊦	⊦	⊦	⊦	⊦	⊦
Q	⊧	⊧	⊧	⊧	⊧	⊧
R	⊨	⊨	⊨	⊨	⊨	⊨
S	⊩	⊩	⊩	⊩	⊩	⊩
T	⊪	⊪	⊪	⊪	⊪	⊪
U	⊫	⊫	⊫	⊫	⊫	⊫
V	⊬	⊬	⊬	⊬	⊬	⊬
W	⊭	⊭	⊭	⊭	⊭	⊭
X	⊮	⊮	⊮	⊮	⊮	⊮
Y	⊯	⊯	⊯	⊯	⊯	⊯
Z	⊰	⊰	⊰	⊰	⊰	⊰

Նկար 3

Իրենց իշխանությունը պաշտամունքային առումով ավելի ամրապնդելու նպատակով, Վանի թագավորության արքաները աստվածացվում էին, և այդ արքաների պաշտամունքն իրագործվում

³ Վանի թագավորության աստվածների գերագուն եռյակը (Խալդի, Թեյշեբա, Շիվինի) կրում է այդ խորհրդանիշը՝ որպես աստծո և իրավունքի խորհուրդ:

Էր Խալդիի տաճարում: Այդ է վկայում Ռուսա Ա-ի երկլեզվյա արձանագրությունը, որում պատմվում է, թե ինչպես Մուսասիրի արքա և Խալդի տաճարի քրմապետ Ուրգանան զոհեր է մատուցել թե՛ աստվածների և թե՛ Ռուսայի առջև. «Ուրգանան աստվածների արջև, աստվածների տաճարում, իմ առջև զոհեր մատուցեց» (Հմայակյան, 1990): Սարգոն II-ի արձանագրություններից մեկում պարզ նկարագրված է. «Խալդիի առջև, նրա աստծո, նրան օծում են տիրակալության խույրով և իշխանական թիկնոցով, նրան տալիս են կրելու Վանի թագավորության թագավորական գայիսոնը, իսկ նրա մարդիկ բարձրաձայն գոչում են նրա անունը»: Այս արձանագրությունում տրվում է գահակալության արարողակարգի մոտավոր նկարագրությունը: Խույրի և գայիսոնի հանձնումը խորհրդանշում էին նաև հոգևոր իշխանություն, իսկ թիկնոցը աշխարհիկ իշխանության խորհրդանիշ էր, որոնք ստանձնելով՝ Վանի թագավորության արքան դառնում է ժողովրդի առաջնորդն ու Խալդիի հովանավորյալը (Հակոբյան, 2020): Թագավորները իրենց տիտղոսներն անգամ Խալդիով էին բացատրում: Գ.Ղափանցյանը վերծանել է մի արձանագրություն, որտեղ այսպես է ներկայացված. «Խալդյան մեծությանը Մենուան Իշպուլինի որդին, հզոր թագավոր և մեծ թագավոր և թագավոր թագավորների... իշխանը Տուշպա քաղաքի»: Երբեմն էլ հանդիպում են հետևյալ բնույթի դարձվածքներ. «Խալդին ինձ թագավորություն տվեց, ստանձնեցի հայրական թագավորությունը (հոր տեղ իշխանությունը)», կամ «Խալդին ինձ գահի վրա նստեցրեց»: Եվ ըստ այդմ Խալդին ընկալվում էր նաև որպես արքա և հաճախ պատկերվում էր գահին նստած: (Ղափանցյան, 2018, Պողոսյան, 2018): Ասորեստանյան մեկ այլ արձանագրությանը Սարգոն արքան հիշատակել է, որ Խալդի աստծո մեհյանը կողոպտելու ժամանակ այնտեղ տեսել է Արգիշտի Ա-ի արձանը, որը եղել է «թագադրված աստղով՝ աստվածության խույրով և օրհնող աջ ձեռքով» (Խաչատրյան, 1998): Մահացած արքայի արձանը աստվածության խույրով ներկայացնելու փաստը կարող է վկայել այն, որ արքային պաշտել են ոչ միայն որպես հողեղեն իշխանություն, այլև որպես աստվածային գորություն (Հայ ժողովրդի պատմություն, հ. I, 1971)⁴:

Վանի թագավորության անկումից հետո Աքեմենյանների տիրապետության շրջանում Խալդիի պաշտամունքը միաձուլվել է Միթրայի պաշտամունքի հետ: Խալդիի դարպասը Վանի

⁴ Սա հաստատում է նաև Տիգրան Մեծի, Արտավազդ Բ-ի, Անտիոքոս Ա Երվանդունու դրամների վրա առկա «աստված» տիտղոսը:

թագավորության հետնորդների համար դառնում է «Մհերի դուռը» (Բաղայան, 2013)⁵, որը և կապված է «Սասնա ծռեր» էպոսի Փոքր Մհերի անվան հետ (Վարդումյան, Թոխաթյան, 2002)⁶:

Նկար 4

Խալդի Աստծո քանդակի վրա եղած խորհրդանշանական աստղի պատկերը (նկ. 4), ժառանգականության սկզբունքով, Հայկական լեռնաշխարհում ստացել է ինստիտուցիոնալ ինքնության իրավունք: Խալդի Աստծուց փոխանցվել է Միհրի աստվածությանը և իր դրսևորումը ստացել Երվանդունիների մոտ, անցել Կոմմագենեի, Ծոփքի թագավորներին և ամենացայտուն դրսևորումը ունեցել Արտաշեսյան Տիգրան Մեծի մոտ՝ նրա և Արտավազդի թագերի վրա հանդես գալով ութաթև աստղի պատկերով:

Ժ.Խաչատրյանը գրում է. «Խալդի աստծո դերը հետարարատյան թագավորության Հայաստանում ստանձնել է Միհրը: Կարելի է ենթադրել, որ և՛ Երվանդունիներին, և՛ Արտաշեսյաններին, և՛ Արշակունիներին Միհրն է թագավորություն տվել: Միհրն արքայից արքայի տարագով է, գլխի շուրջը ճառագայթաձև պսակով, ինչպես Կոմմագենեում, որը նրա տարբերիչ հատկանիշն է» (Խաչատրյան, 1998):

Հարկ է նշել, որ Տիգրան Մեծը դրամների վրա պատկերված է կիսադեմով, դասական արվեստի ռեալիստական ոճով, երիտասարդ դիմագծերով, Արևելքի հելլենիստական միապետների նման՝ անհիված երեսով, բայց գլխին այնպիսի թագով, որի նմանը չկար իր ժամանակի և ոչ մի վեհապետի մոտ՝ ո՛չ Արևելքում և ո՛չ էլ Արևմուտքում, բացառյալ Տիգրանին ենթակա Կոմմագենեի արքայի թագը: Այդ թագը վերևում ավարտվում է ճառագայթաձև ելուստներով, իսկ ներքևից՝ երկար, մինչև ուսերը հասնող ականջակալներով ու վզկալով, ընդ որում ճակատային մասում թագի վրայից կապված է արքայական ժապավենը (Հայ ժողովրդի պատմություն, հատոր 1, 1971): Կենտրոնը զարդարված է ութաթև աստղով, որը խորհրդանշում է արևը՝ հավերժությունը, նրա աջ և ձախ

⁵ Մհերի դռան վրա կրկնվող արձանագրությունում հիշատակվում են Վանի թագավորության աստվածների, ցուցակը և նրանցից յուրաքանչյուրին մատուցվելիք զոհերի քանակը:

⁶ Առավել ցայտուն է արտահայտված Փոքր Մհերի արևային էությունը, որ էպոս մտած Միհր արեգակն է: Նա աստվածամարտիկ է՝ արդարության, ճշմարտության, փրկության գաղափարակիր՝ արևի հանգրվան քարածայռում փակված:

կողմերում մեկական արժիվներ են, որոնք պոչով հենված են աստղի հիմքին և գլխով շրջված դեպի արևը: Արժիվներն այստեղ ուժի և իմաստության խորհրդանիշն է (նկ 5) (Տիգրան Հայազն, 2005): Տիգրան Մեծի թագին անդրադարձել է Գ.Ա. Տիրացյանը: Նա ներկայացրել է Արտաշեսյան հարստության արքաների թագը, տվել նկարագրությունը, անդրադարձել ծագումնաբանությանը (Тирацян, 1982): Պատմաբան-հնագետը համեմատական վերլուծությամբ հիմնավորել է, որ թագի այդ ձևը նմանություն ունի Աքեմենյան տիրակալների թագի հետ և եզրակացրել, որ եթե անգամ ժամանակի ընթացքում պարզվի, որ հայկական թագի հայտնվելը և ձևավորվելը վերաբերում է մ.թ.ա. առաջին դարին և եղել է հենց Տիգրան երկրորդի գործը, միևնույնն է իրականացվել է մեծապետական քաղաքականություն արդյունքում՝ հիմնվելով արեմենյան մոտեցման վրա, որպես իր քաղաքական նախորդների (պարսիկներից փոխառած «արքայից արքա» տիտղոսը, տոհմական Օրոնտես անվան պահպանումը), չի բացառվում հայկական թագի արեմենյան ծագման ենթադրությունը (Тирацян, 1982):

Մեր համոզմամբ արժիվ առկայությունը Աքեմենյան արքաների զինանշանի կամ Դարեհ I-ի թագի ժապավենի վրա չի փաստում Տիգրան Մեծի թագի վրա այդ խորհրդանիշի արեմենյան ծագման մասին: Աքեմենյան արժիվների գոյությունը որևէ առնչություն չունի Հայոց արքա Տիգրան Մեծի թագի հետ, մանավանդ որ արժիվը որպես աստվածության և արքայական իշխանության խորհրդանիշ տարածված է եղել Հին Աշխարհի գրեթե բոլոր ժողովուրդների մշակույթներում:

Ի հավաստումն վերը նշվածի Բ.Թաշճեանը գրել է. «Մեծն Տիգրանի թագին նախնական ձևը նման է Տրիպազի, Շաւարշի և «Չարեհ»-ի խոյրերուն, որոնց զարգացումով կազմուած է Չարեհի երկայն թագը. ասոր քիչ մը կարճ ձեւն է Տիգրանինը. վերջնոյս թագը անփոփոխ մնաց հայ թագաւորաց մօտ մինչև Տրդատ Մեծ. Արևմտահայաստանի դրամներուն գլխաւոր խորհրդանիշն էր միագլուխ արծիւը. թէև կը տեսնենք բազէ, ձի, ձիաւոր, ձիու սանտրուած գլուխ, պեկաս, Անահիտը, Աստղիկը, Արամազդը և Վահագնը» (Թաշճեան, 1950):

Նկար 5

Յ.Ստեփանեանը իր «Հայկական դրոշակներ և զինանշաններ» գրքում գրել է. «Հայկական դրամներու վրայ կը գտնենք Մեծն Տիգրանի նկարը, թագակիր գլխով: Թագի վրայ կ'երեւին երկու արծիւներ կանգնած դէմ դիմաց, գլուխները վեր բռնած դէպի ութանկիւն աստղը մը, որը հաւանաբար արեգակին մէկ աղօտ պատկերն է: Այդ ժամանակ արեգակը մեր ժողովուրդի կողմէն սիրուած ու պաշտուած էր: Պարսիկներն ալ նման նշաններ ունէին: Պոմպէի մեջ գտնուած խճանկարի մը վրայ՝ Դարեհ թագաւորի օրով՝ «ծիրանագոյն վառ՝ ոսկի նշանով» կը յիշատակուի» (Ստեփանեան, 1966): Միխիթարյան միաբանության անդամ Հայր Վարդան վարդապետ Հացունու

մոտ էլ հանդիպում ենք հետևյալին. «Պարթևաց թագին վրայ քանդակուած կը տեսնենք ճիշդ Տիգրանի աստղը, որ Ասորեստանեայց քով ալ աստուածոց թագերուն վերև գետեղուած էր իբր անոնց յատուկ նշան» (Հայր Վարդան Վարդապետ Հացունի, 1923): Հացունին իր ուսումնասիրությունների արդյունքում հանգել է մեզ համար թերևս ամենակարևոր եզրակացությանը. «Իրականն այս է՝ թէ սույն թագը կ'երևի նախ Մեծին Տիգրանի և անոր սերընդոց բոլոր դրամոց վրայ, և այս փարումն այդ ձևին՝ խորհիլ կու տայ ինձ, թե կրնայ նոյն իսկ Տիգրանի գիւտը լինել, և իւր նախորդները կրած լինին ցեղակից պարթև Արշակունեաց գմբեթարդ խոյրը, զոր անոնց մէկ ճիւղը նախանձայուզութեամբ տարաւ նաև Եդեսիոյ գահի վրայ...» (Հայր Վարդան Վարդապետ Հացունի, 1923):

Այժմ փորձենք մի քանի օրինակով ևս հաստատել Տիգրան Մեծի թագի ժառանգական կապը իր նախնիների և հաջորդների հետ՝ չմոռանալով նշել, որ միայն Տիգրանի թագի վրա է պատկերված ութաթև աստղ՝ երկու կողմում արծիվներով:

Թագի ժառանգորդություն

Նախնիների և թագավորների պաշտամունքի ավանդույթները շարունակական բնույթ են կրում նաև հետարարատյան թագավորության շրջանում: Փոքր Հայքի մաս Կոմմագենեն (Գամիիրք) և Հայաստանը դարեր շարունակ լինելով սերտ փոխհարաբերությունների մեջ, միմյանց հետ ժառանգական շատ ընդհանրություններ ունեն և այն ավելի ցցուն տեսնում ենք նրանց գործածած հայկական թագի պատկերներում: Ըստ Անտիոքոս Ա-ի (մ.թ.ա. 69-34 թթ.) հունարեն արձանագրության, նրա նախնի Երվանդունի Արսամես-Արշամը (մ.թ.ա. 3-րդ դ. երրորդ քառորդ) կառուցել է Արսամեան, որտեղ Անտիոքոսի հայրը՝ Միհրդատ Կալինիկոսը դամբարան-սրբավայր է հիմնադրել, իսկ Անտիոքոսը մեծացրել ու բարեկարգել է այն՝ վերածելով հոր և որդու համատեղ պաշտամունքի վայրի, որը հարուստ է բարձրաքանդակ կոթողներով և արձանագրություններով (նկ. 6): Բարձրաքանդակ մեծ կոթողները ամրացված են եղել ժայռի մեջ փորված խորշերում: Դրանց բեկորների վրա պատկերված են Միհրը և վերջինիս հայրը՝ Միհրդատ Կալինիկոսը: Կանաև մի ամբողջական կոթող, որի վրա պատկերված են Միհրդատը և Հերակլեսը միմյանց ձեռք սեղմելիս (նկ.7) (Խաչատրյան, 1998): Կոմմագենեի Նեմրոթ լեռը արևապաշտության սրբավայր էր, որտեղ բացի Արամագդից, Վահագնից, Միհրից, Անտիոքոսից ներկայացված են նաև արքայական իշխանության խորհրդանիշ առյուծի և արծիվի վեհաշուք արձաները 50 մ. Բարձրությամբ (Վարդունյան Գ., 2015):

Համաձայն Է. Բաբելոնի՝ Անտիոքոս Թեոսը «Կոմմագենեում և Միջագետքում» հաջորդել է Տիգրան Մեծին, կրում է նույն տիարան, ինչպես «Տիգրան Մեծի անմիջական հաջորդները Հայաստանում» (Դումիկյան, 2015):

Կոմմագենեի Անտիոքոս Ա-ն դրամների դիմերեսին ներկայացված է որպես թագակիր արքա: Դրանք նման են Տիգրան Մեծի դրամներին: Ռ.Սուլլիվանը եզրակացրել է. որ Անտիոքոս Ա

Երվանդյան հայի գահակալությունը հավասարապես ճանաչվել է հայերի, հույների, պարթևների և Հռոմի կողմից: Սա համապատասխանում է իրականությանը: Կոմմագենեի տիրոջ դրամները ցուցանում են, թե նրա հաջորդականությունը Փոքր Հայքի գահի վրա թե՛ իր երկրի քաղաքական անկախությունը, որը շարունակվել է մոտ մեկ դար (նկ. 8) (Nercessian, 1984, Sullivan, 1973):

Նկար 6

Նկար 7

Նկար 8

Ատրպետը նկատել է, որ Ծոփքի թագավոր Չարեհի (մ.թ.ա. 190 -175 թթ.) դրամի դիմերեսի պատկերը իր ձևով նման է Տրիբազի և Միհրանի դրամներին, որին հետևել են Տիգրան Մեծի և հետնորդների

1912):
Տիգրան Մեծի
վրա արքայի թագի
երկու արծիվների միջև)
աջ բարձրացող
որպես Հալլեի գիսաստղի
ամիսներին երևացել է Հայաստանի երկնականարում (նկ.9) (Վարդանյան Ռ., Մուղայան Գ., Վարդանյան Ա., և այլք, 2018):

դրամների քանդակագործները (Ատրպետ, դրամների մեջ առանձնանում է մի խումբ, որի ընդունված պատկերախմբի (ութաթև աստղը փոխարեն հանդիպում է միայն աստղը՝ դեպի հետագծով, ինչն էլ առաջարկվել է մեկնաբանել պատկեր, որը մ.թ.ա. 87 թ. հուլիս-օգոստոս

Նկար 9

Կլաուս Շմիդտը Պորտաբուր (Գյոթեկլի-թեփե) կոչված հնավայրում, որը որպես հնագույն է դիտարկել, կենդանական պատկերաշարերում մատնանշել է արծվի հարթաքանդակ, իսկ արձանախմբերից մեկում՝ արծվի կլոր քանդակ (Schmidt, 2010): Բաննինգը, ըստ Հաուպտմանի, գրել է որ կան նաև հորիզոնական ճառագայթներ (վարդյակներ) (Banning, 2011): Նեմրութ լեռան սրբավայրում առկա են առանձին արծվի քանդակներ և ութաթև աստղ (առյուծի (Վարդումյան, Թոխաթյան, 2002)⁷ հարթաքանդակի վրա) (նկ. 10) (Juan Antonio Belmonte and César González García, 2010):

Նկար 10

Տիգրան Մեծի հայկական թագը

1. Ժայռապատկերները, լինելով պատմամշակութային սկզբնաղբյուր, իրականացնում են ճանաչողական, փաստագրական ու փոխանցման գործառույթ: Դրանք, պատմում են մարդու վաղնջական անցյալի կյանքի ու հավատալիքների մասին: Հայոց մեջ դրանց անբաժան մասն են կազմել արծիվը և ութաթև աստղը (կամ արև): Այսինքն պնդում ենք, որ դրանք էթնիկական ծագմամբ պատկանել են Հայկական լեռնաշխարհի բազմահազարամյա պատմությունն ունեցող բնակիչներին՝ հայերին: Այս դեպքում լինելով հային բնորոշ հարազատ, ավանդական տարածաժամանակային առումով դարձել են նաև մենաշնորհային հայի ստեղծագործական

⁷ Հայ բանահյուսությունը հարուստ է լույս-արեգակի նշանակության բարձրարժեք դրսևորումներով, գործինակ մի ավանդություն ըստ որի «Արևը նստած է առյուծի մեջքին, սլանում է երկրակամարի վրայով և երեկոյան գնում հանգստանալու մոր գրկում առյուծը իր վիթխարի թրով պաշտպանում է նրան քաջքերից»:

միտք, հավատ, շունչ ու ոգի և սփռվել Հին Աշխարհում, վերածնունդ ապրելով նաև միջին, նոր և նորագույն ժամանակներում:

2. Արծիվը որպես աստվածության խորհրդանիշ տարածված է եղել հին աշխարհի գրեթե բոլոր մշակույթներում (Իսպանիայից մինչև Հնդկաստան արծվի պատկերը օգտագործվել է որպես խորհրդանշան՝ նաև

պետական խորհրդանիշ): Այն աստվածների սուրհանդակն էր և համարվում էր արքայական թռչուն: Կարևոր է հիշել, որ դեռևս Էրեբունիի քաղաքային դամբարանից հայտնաբերված արծաթե ռիտոնի հեծյալի, մեդական տիպի գլխարկի աջ ու ձախ կողմերին հերալդիկ դիրքով ինչպես Տիգրան Մեծի թագի վրա է պատկերված, կան թևերը բացած արծվի պատկերներ (մ. թ. ա. IV դ. առաջին կես): Արծիվը որպես զինանշան է ծառայել նաև Երվանդունիներին, որոնցից այն ժառանգել են Արտաշեսյաները (Իսաչատրյան Ժ., 2003)⁸:

3. Արեգակը ինչպես հայերի, այնպես է պարսիկների ու մի շարք այլ ժողովուրդների մոտ սիրված ու պաշտված է եղել որպես աստվածություն (հայկական Միհր, պարսկական Միթրա, հնդկական Ագնի): Բացի այդ հայոց նախաքրիստոնեական մշակույթում շատ ենք հանդիպում 5-6-8 ճառագայթաթև աստղերի պատկերների (Վանի թագավորության որմնանկարները վառ օրինակ) որոնք գործածվել են որպես գաղափարագրեր և ունեցել են Աստված, արքայական իշխանություն կամ Արարիչ Աստծո հանձնակատար, իմաստը:

4. Այս խորհրդանիշերը, մարդկային մտածողության աստիճանական զարգացմանը զուգահեռ, անցել են պատմության ճանապարհ, ենթարկվել ո՛չ միայն ձևային, այլ նաև իմաստային փոփոխության՝ արտացոլելով հայ ժողովրդի հոգևոր և աշխարհիկ իշխանության բացարձակ միասնությունը: Այդ խորհրդանիշերից արծիվը հետագայում անցել է Արծրունիների զինանշանին Աղթամարի Սուրբ Խաչ եկեղեցու պատին, Սյունիքի թագավորական տան զինանշանին (արծիվը պատկերված է բաց թևերով պոչի վրա հենված) և այլ տոհմերի զինանշաններին, իսկ մեր օրերում՝ Հայաստանի Հանրապետության զինանշանին: Գանձասարի Ս. Հովհաննես եկեղեցում (13-րդ դարի կես) առկա են ինչպես արծիվներ, այնպես էլ աստղ: Ըստ այդմ կարող ենք ասել, որ այդ խորհրդանիշերը լինելով համամարդկային պատմության և մշակույթի ակունքներում ունեն իրենց հայկական ինքնուրույն դրսևորումները՝ Հայոց Տիգրան Մեծի թագի օրինակով:

⁸ Արծվի առկայության և նրա տարբեր դրսևորումների մասին հայկական մշակույթում և արվեստում մինչ Տիգրան Մեծի թագի վրա ցցուն կերպով ներկայացվելը ավելի մանրամասն:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆ

1. Պատմությանը և մշակույթին հայտնի արժվի և ութաթև աստղի խորհրդանշանները մեր նախնիների պատկերացումների մի մասն են: Սկսած ժայռապատկերներից, Վանի թագավորության աստվածություններից, նախամաշտոցյան գրային համակարգից դրանք ժառանգականության սկզբունքով Հայկական լեռնաշխարհում ստացել են ինստիտուցիոնալ (կանոնակարգված) ինքնության իրավունք: Խալդի Աստուց փոխանցվել են Միհրի աստվածությանը և իրենց դրսևորումը գտել Երվանդունիների մոտ (Երվանդ Ա-ի ոսկեդրամի հակառակ երեսի արձիվը): Կոմմագենեի Նեմրոթ լեռան սրբավայրը այդ խորհրդանշանների ժառանգորդության և փոխանցման լավագույն դրսևորումներից է: Այն արևապաշտության սրբավայր է, որտեղ բացի Արամազդի, Վահագնի, Միհրի, Տիրի, Կոմմագենեի Անտիոքոսից բացի ներկայացված են նաև արքայական իշխանության խորհրդանիշեր առյուծի (գարդարված աստղանշանով) և արժվի վեհաշուք արձանները 5 և ավելի մ. բարձրությամբ: Այնուհետև դրանք անցել են Ծոփքի թագավորներին (նրանց հատած դրամների վրայի աստղը) և ամենացայտուն դրսևորումը ունեցել Արտաշեսյան Տիգրան Մեծի թագի վրա (նրա և Արտավազդի թագերի վրա հանդես գալով բացարձակ ութաթև աստղի պատկերով՝ երկու արձիվների միջև):

2. Տիգրան Մեծի թագի վրա պատկերված այս խորհրդանիշերը հասարակական մտածողության մեջ ձևավորել են հոգևոր և աշխարհիկ իշխանության բացարձակ միասնությունը:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

- Ատրպետ,** (1912). Հայ թագաւորների դրամները. Յետ Ադեքսանդրեան շրջան, Ազգագրական հանդես, գիրք XXIII, Թիֆլիս, Ն.Աղայանցի, 2.
- Բաղայան Մ.,** (2013). Ուրարտական սեպագիր արձանագրություններով ժայռափոր դռները (խորշեր), Հայաստանի մայրաքաղաքներ, գիրք I, Վան, «Վան քաղաքի առաջին հիշատակության 2865-ամյակին նվիրված միջազգային գիտաժողովի (7-9 հոկտեմբերի, 2010 թ.) նյութերի ժողովածու», Երևան, ՀՀ ԳԱԱ Գիտություն.
- Գրեկյան Ե., Բաղայան Մ., Տիրացյան Ն., Պետրոսյան Ա.,** (2018). Բիայնիլի- Ուրարտու/ աստվածներ, տանարներ, պաշտամունք/, Երևան, «ՀԱԻ»
- Դումիկյան Ա.Վ.,** (2015). Կոմմագենեի դրամներում հայկական թագի մեկնությունների հարցը ֆրանսիական պատմագրության մեջ, Լրաբեր Հասարակական գիտությունների, Երևան, «ՀՀ ԳԱԱ», գիրք 3, (3).
- Թաշճեան Բ.,** (1950). Արշակունի Հայաստանի հազարամեայ փառքը, Գահիրե, Նոր-Աստղ.
- Թոխաթյան Կ.,** (2015). Երկնային լուսատուներն ու երևույթները Հայաստանի ժայռապատկերներում /Ծովի մշակույթը մարդկության մշակույթն է

քաղաքակրթությունների երկխոսությունում/, «ԱՅԱՍ» ծովային հետազոտությունների ակումբ, միջազգային գիտաժողովի հիմնադրությունը», Երևան, ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտ

Խաչատրյան Ժ., (2003). Արժվի տարբեր հորինվածքներով կնքադրոշմներ, գեմաներ և քանդակներ, *Պատմա-բանասիրական հանդես*, (2). Երևան, ՀՀ ԳԱԱ.

Խաչատրյան Ժ.Գ., (1998). Ուրարտա-հայկական պաշտամունքային առնչություններ, «Բանբեր Երևանի համալսարանի, հասարակական գիտություններ», 3 (96), Երևան, ԵՊՀ.

Հակոբյան Հ., (2020). Հոգևոր և աշխարհիկիշխանությունների փոխհարաբերությունները Վանի (Արարատ-Ուրարտու) թագավորությունում, «պատմություն և քաղաքականություն գիտական հանդես, 1(6).Երևան, Տիր.

Հայ ժողովրդի պատմություն, հատոր I, (1971) Երևան, «Հայկական ՍՍՀ ԳԱ»:

Հայր Վարդան Վարդապետ Հացունի, (1919). Հայ դրոշները պատմութեան մէջ, Վենետիկ «Ս. Ղազար», ՌՅԿԸ.

Հայր Վարդան Վարդապետ Հացունի, (1923). Պատմութիւն հին հայ տարագին, պատկերագարդ, Վենետիկ, Ս. Ղազար.

Հմայակյան, (1990). Վանի թագավորության պետական կրոնը, Երևան, Հայաստանի ԳԱ.

Հովհաննիսյան Կ., (1973). Էրեբունիի որմնանկարները, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ:

Ղափանցյան Գ., (1940). *Ուրարտուի պատմությունը*, ԵՊՀ.

Մարտիրոսյան Հ., Իսրայելյան Հ., (1971). Գեղամա լեռների ժայռապատկերները, Հայաստանի հնագիտական հուշարձանները, 6, Ժայռապատկերներ, Պրակ II, Երևան, Հայաստանի ԳԱ.

Մովսիսյան Ա., (2021). Հայաստանի նախամաշտոցյան գրավոր մշակույթի պատմություն, Երևան, Չանգակ.

Պողոսյան Գ., (2018). Չինավառ Խալդիի կերպարը ըստ սեպագիր արձանագրությունների, «Կանթեղ գիտական հոդվածների ժողովածու», Երևան, «ՀՀ ԳԱԱ, 2 (72).

Պողոսյան Գ., (2018). Թեյշեբախնիի սկավառակաձև որմնագարդի հորինվածքային կառուցվածքն ու խորհրդարանությունը, Գեղարվեստի ակադեմիայի տարեգիրք (արվեստագիտական և հումանիտար հետազոտություններ), Երևան, «Հայաստանի գեղարվեստի պետական ակադեմիա, (6).

Ստեփանեան Յ., (1966). Հայկական դրոշակներ եւ գինանշաններ, Պէյրութ, Սեւան.

Վարդանյան Ռ., Մուղալյան Գ., Վարդանյան Ա., և այլք, (2018). Հայաստանի դրամաշրջանառության պատմություն, Երևան, ՀՀ կենտրոնական բանկ.

Վարդունյան Գ., (2015). Տիեզերքը և հայ դիցաբանությունը, Աստղագիտության կապն այլ գիտությունների, մշակույթի և հասարակության հետ. «Հայկական աստղագիտական

ընկերություն XIII տարեկան համաժողով 7-10 հոկտեմբեր, 2014 Բյուրականի աստղադիտարան» Երևան, ՀՀ ԳԱԱ, Գիտություն.

Վարդումեան Գ., Թոխաթեան Կ., (2002). Հայոց լուսարեւային պատկերացումները. ըստ ժայռապատկերների և ազգագրական նիւթերի, «Բազմավէպ», Վենետիկ, Ս. Ղազար, 1(4).

Տիգրան Հայազն, (2005). Հայկական իշխանական զինանշանները, գիրք առաջին, Երևան, Հեղինակային հրատ.

Вардумян Г., (2018). Представления о свете и солнце в мифо-эпическом творчестве и обрядовой жизни армян, Բանբեր, Երևան, Լինգվա, 1(44).

Тирацян Г. А., (1982). Армянская тиара: опыт культурно-исторической интерпретации. *Вестник древней истории*, Академия наук СССР, Институт всеобщей истории, Москва, Наука.

Banning E.B., (2011) Göbekli Tepe and the Identification of Temples in the Pre-Pottery Neolithic of the Near East, The University of Chicago Press, Current, Anthropology, 5(52).

Juan Antonio Belmonte and César González García (2010). Antiochos's hierothesion at Nemrud Dag revisited: Adjusting the date in the light of astronomical evidence, Instituto de Astrofísica de Canarias and Universidad de La Laguna.

Nercessian E.T., (1984). Armenian numismatic bibliography and literature, Armenian numismatic society, Los Angeles.

Schmidt K., (2010). Göbekli Tepe-the Stone Age Sanctuaries. New results of ongoing excavations with a special focus on sculptures and high reliefs, (37).

Sullivan R.D., (1973). Diadochic coinage in Commagene after Tigranes the Great, by R. D. Sullivan. Numismatic chronicle, 7(8).

REFERENCE LIST

Атрепет, (1912). Monety armyanskikh carej. I vse zhe Ageksandrijskij rajon (*Coins of Armenian kings. And yet the Aghexandria region*), Etnograficheskij zhurnal, kniga XXIII, Tiflis, N. Agayanci, 2.

Badalyan M., (2013): Vysechennye v kamne dveri (nishi) s urartskimi klinopisnymi nadpisyami, Stolicy Armenii (*Stone-carved doors (niches) with Urartian cuneiform inscriptions, Capitals of Armenia*), kniga I, Van, «Sbornik materialov mezhdunarodnoj konferencii, posvyashchennoj 2865-letiyu pervogo prazdnovaniya goroda Vana (7-9 oktyabrya 2010 g.)»), Erevan, NAN RA.

- Grekyan E., Badalyan M., Tiracyan N., Petrosyan A.,** (2018). Biainili- Urartu bogi, hramy, poklonenie (*Biainili-Urartu/ gods, temples, worship*), Erevan, "GAI"
- Dumikyan A.V.,** (2015). Vopros traktovok armyanskoj korony v kommagenskih dramah vo francuzskoj istoriografii (*The question of the interpretation of the Armenian crown in Commagene dramas in French historiography*), ZHurnal social'nyh nauk, Erevan, «Armyanskaya nacional'naya akademiya nauk», kniga 3, (3).
- Tashdzhyan B.,** (1950). Tysyacheletnyaya slava Armenii Arshakuna (*The Thousand-Year Glory of Armenia Arshakun*), Kair, Nor-Asth.
- Tohatyan K.,** (2015): Nebesnye svetila i yavleniya v armyanskih petroglifah (*Celestial bodies and phenomena in Armenian petroglyphs*). Kul'tura morya – kul'tura chelovechestva v dialoge civilizacij/, Klub morskikh issledovanij «AYAS», Materialy mezhdunarodnoj konferencii, Erevan, Institut istorii Nacional'noj akademii nauk Armenii.
- Hachatryan ZH.,** (2003). Pechati, gemmy i skul'ptury s razlichnymi kompoziciyami oral (*Seals, gems and sculptures with various eagle compositions*), Istoriko-filosofskij zhurnal, (2). Erevan, NAN RA:
- Hachatryan ZH.D.,** (1998). Urartsko-armyanskie religioznye otnosheniya (*Urartian-Armenian religious relations*), «Stat'i Erevanskogo universiteta, Obshchestvennye nauki», 3 (96), Erevan, EGU.
- Akopyan G.,** (2020): Vzaimootnosheniya duhovnoj i svetskoj vlasti v Vanskom carstve (*Relationships between spiritual and secular authorities in the Kingdom of Van*) (Ararat-Urartu), «Istoriko-politicheskij nauchnyj zhurnal», 1(6). Erevan, Tir.
- Istoriya armyanskogo naroda, (History of the Armenian people). Tom I, (1971) Erevan, «GA Armyanskoj SSR».*
- Otec Vardan Vardapet Hacuni,** (1919). Armyanskie flagi v istorii (*Armenian flags in history*), Veneciya «Sv. Lazar'», RIK.
- Otec Vardan Vardapet Hacuni,** (1923). Istoriya drevnearmyanskogo kostyuma, illyustrirovannaya (*History of ancient Armenian costume, illustrated,*). Veneciya, Sankt-Peterburg. Lazar:
- Amayakyan,** (1990): Gosudarstvennaya religiya Vanskogo carstva (*State religion of the Van Kingdom*), Erevan, Armeniya.
- Oganesyan K.,** (1973): Freski Erebuni (*Frescoes of Erebuni*).Erevan, SSSR.
- G. Kapancyan, (1940). Istoriya Urartu, EGU.
- Martirosyan G., Israelyan G.,** (1971). Naskal'nye risunki Gegamskih gor, Arheologicheskie pamyatniki Armenii, 6, Naskal'nye risunki, Prak II, Erevan, Armeniya.
- Movsisyan A.,** (2021): Istoriya domashtotinskoj pis'mennoj kul'tury Armenii (*History of pre-Shtoty written culture of Armenia*). Erevan, Zangak.

- Pogosyan G.**, (2018): Izobrazhenie Zinavara Haldi po klinopisnym nadpisyam (*Image of Zinawar Khaldi from cuneiform inscriptions*), «Sbornik nauchnyh statej Kantekha», Erevan, «Nacional'naya akademiya hudozhestv Armenii, 2 (72).
- Pogosyan G.**, (2018): Vymyshlennaya struktura i obosnovanie diskoobraznogo nastennogo ukrasheniya Tejshebaini (*Fictional structure and rationale for the Teishebaini disc-shaped wall decoration*). Ezhegodnik Akademii izyashchnyh iskusstv (hudozhestvenno-gumanitarnye nauki), Erevan, «Gosudarstvennaya akademiya izyashchnyh iskusstv Armenii», (6).
- YU. Stepanyan**, (1966). Armyanskije flagi i gerby (*Armenian flags and coats of arms*). Bejrut, Sevan.
- Vardanyan R., Mugalyan G., Vardanyan A. i dr.** (2018). Istoriya denezhnogo obrashcheniya Armenii (*History of monetary circulation in Armenia*), Erevan, Central'nyj bank Armenii.
- Vardumyan G.**, (2015). Vseleennaya i armyanskaya mifologiya, svyaz' astronomii s drugimi naukami, kul'turoj i obshchestvom (*The Universe and Armenian Mythology, the Connection of Astronomy with Other Sciences, Culture and Society*). «XIII ezhegodnaya konferenciya Armyanskogo astronomicheskogo obshchestva 7-10 oktyabrya 2014 g. Byurakanskaya observatoriya» Erevan, NAN RA, Nauka.
- Vardumyan G., Tohatyan K.**, (2002). Armyanskije idei sveta (*Armenian ideas of light*). Po naskal'nyh risunkam i etnograficheskim materialam «Bazmevop», Veneciya, Sankt-Peterburg. Lazarya, 1(4).
- Tigran Ayazn**, (2005)., Armyanskije carskie gerby, (*Armenian royal coats of arms*), kniga pervaya Erevan, Avtorskaya redakciya.
- Vardumyan G., (2018): Predstavleniya sveta i solnca v mifoepicheskom iskusstve i ritual'noj zhizni arмян (*Representations of Light and Sun in the Mytho-Epic Art and Ritual Life of Armenians*). Banber, Erevan, Lingva, 1(44).
- Tiracyan G. A.**, (1982). Armyanskaya tiara: kul'turno-istoricheskaya interpretaciya (*Armenian Tiara: Cultural and Historical Interpretation*). Vestnik drevnej istorii AN SSSR, Institut vseobshchej istorii, Moskva, Nauka.
- Banning E.B.**, (2011) Göbekli Tepe and the Identification of Temples in the Pre-Pottery Neolithic of the Near East, The University of Chicago Press, Current, Anthropology, 5(52).
- Juan Antonio Belmonte and César González García** (2010). Antiochos's hierothesion at Nemrud Dag revisited: Adjusting the date in the light of astronomical evidence, Instituto de Astrofísica de Canarias and Universidad de La Laguna.
- Nercessian E.T.**, (1984). Armenian numismatic bibliography and literature, Armenian numismatic society, Los Angeles.

Schmidt K., (2010). Göbekli Tepe-the Stone Age Sanctuaries. New results of ongoing excavations with a special focus on sculptures and high reliefs, (37).

Sullivan R.D., (1973). Diadochic coinage in Commagene after Tigranes the Great, by R. D. Sullivan. Numismatic chronicle, 7(8).

РЕЗЮМЕ

ИКОНОГРАФИЧЕСКИЕ ИСТОКИ «ТИАРЫ» ТИГРАНА ВЕЛИКОГО МАДОНА МАРТИРОСЯН

В древних системах мира главные лица – цари, правители – носили важный мистический отличительный элемент, в виде церемониальной короны. Они различались как по внешнему виду, так и по содержанию. Корона-диадема говорила о занимаемой носителем должности, достижениях, полученных титулах.

Корона-диадема имела не только смысл передачи родовой преемственности, но также духовную и светскую философскую природу. Такой была «Армянская корона» Тиграна Великого, царя Армении.

Объектом исследования является иконография армянской короны Тиграна Великого.

Цель исследования – показать, что армянская корона Тиграна Великого – это корона, изображенная на древних барельефах, скульптурах, монетах. Такую корону-диадему носили Тигран Великий и преемники цари Ервандуни родственной коммагенской ветви в торжественных условиях. Корона Тиграна Великого была создана на основе религиозно-культурной идеи отражения бога Михра.

Методологической основой исследования послужили аналитический, историко-сравнительный, хронологическо-описательный методы.

В результате исследования установлено, что иконографические истоки короны Тиграна Великого возникли из древних наскальных рисунков Армянского нагорья и, получив право институциональной идентичности, после определенного развития вошли в иконографию божеств Ванского царства (Халди, Тейшеба, Шивини). перешло к божеству Михри, царство Ерванда, царям Коммагены и Цопка к маштоцкому алфавиту и в их усовершенствованном варианте появились на коронах армянского царя Тиграна Великого, Артавазда и других арташесских царей. Сравнивая и обсуждая результаты исследований историков-исследователей Г.А.Тирацяна, Б.Ташдзяна, З.Хачатряна, Р.Салливана, отца Вардана Хацуна и других, мы пришли к выводу, что армянская корона Тиграна, имея первоначальное сходство с персидской короной, однако имеет армянское происхождение и был спроектирован и изготовлен согласно идеям, представлениям и

позиции его владельца Тиграна Великого. Это результат абсолютного переплетения духовной и светской власти многовековой истории армянского народа, о чем свидетельствует пример наскальных рисунков, надписей и памятников Армянского нагорья.

Ключевые слова. Тигран Великий, Антиох I, армянская корона, бог Халди, восьмиконечная звезда (солнце), наскальные рисунки, орел, святилище горы Немрут.

ABSTRACT

ICONOGRAPHIC ORIGINS OF " TIARA " OF TIGRAN THE GREAT

MADONA MARTIROSYAN

In the ancient systems of the world, the main persons-kings, rulers - carried an important philosophical distinguishing element, wore a ceremonial crown hats. They differed both in their appearance and content. crown-Khur told about the position of the wearer, achievements, titles received. Khuri-Crowns had not only the meaning of transmission of dynastic succession, but also had a spiritual and secular philosophical nature. Such was also the "Armenian Crown" of Tigran the Great, the king of Armenia.

The object of the study is the iconography of the Armenian crown of Tigran the Great. The purpose of this study is to The Armenian crown of Tigran the Great is the crown depicted in ancient high sculptures, sculptures, on carved stones and coins, which was worn by Tigran the Great, his successors and the Yervandun kings of the related Kommagenian branch in solemn circumstances. The crown of Tigran the Great was created on the basis of a religious idea. It is a reflection of the supposed subordinate of the god Mihr. It is of native Armenian origin and is not an imitation of any royal foreign khuri.

The methodological basis of the research was the analytical-comparative, historical-comparative, and chronological-descriptive methods.

As a result of the study, it was established that. The iconographic origins of Tigran the Great's crown originated from the ancient rock paintings in the Armenian highlands and, receiving the right of institutional identity, after undergoing certain polishing, entered the iconography of the deities of the Kingdom of Van (Khaldi, Teisheba, Shivini), passed to the deity Mihri, the kingdom of Yervandi, the kings of Commagene and Tsopk to the Mashtotsian alphabet and appeared in their improved version on the crowns of the Armenian king Tigran the Great, Artavazd and other Artashesian kings. By combining and discussing the results of the studies of historians-researchers G.A.Tiratsyan, B.Tashjian, Z.Khachatryan, R.Sullivan, Father Vardan Hatsun and others, we came to the conclusion that the Armenian Tigranyan crown, having an initial similarity with the Persian crown, however, it is of

Armenian origin and was drawn and prepared according to the ideas of its master, Tigran the Great, to perceptions in accordance with the position. It is the result of the absolute interweaving of the spiritual and secular authorities of the centuries-old history of the Armenian people, as evidenced by the example of rock paintings, inscriptions and monuments of the Armenian Highlands.

Key words: Tigran the Great, Antiochus I, Armenian crown, eagle, eight-pointed star (sun), God of Khaldi, rock paintings, sanctuary of Mount Nemrut.

Հոդվածը ստացվել է՝ 12.07. 2024

Հոդվածն ուղարկվել է գրախոսման՝ 17.07. 2024

Հոդվածը երաշխավորվել է տպագրության՝ 14.09.2024

**«ՄՇԱԿ» ԹԵՐԹԸ ՈՐՊԵՍ ԳՅՈՒՂԱԿԱՆ ԻՆՔՆԱԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ
ԱՌՕՐԵԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՍԿԶԲՆԱՂԲՅՈՒՐ (ԵԼԻԶԱՎԵՏՊՈԼԻ ՆԱՀԱՆԳԻ ՂԱԶԱԽԻ
ԳԱՎԱՌԻ ՕՐԻՆԱԿՈՎ)**

ՎԼԱԳԻՄԻՐ ՊՈՂՈՍՅԱՆ

Երևանի պետական համալսարանի Իջևանի մասնաճյուղ, ՀՀ

Էլ. հասցե՝ vladimir.pogosyan@ysu.am

DOI: 10.24234/scientific.v2i47.164

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

XIX դարավերջին և XX դարասկզբին Ռուսական կայրության հասարակական-քաղաքական գործընթացներին զուգընթացը դիտարկելի են նաև առօրեական կերպափոխությունները և այս հոդվածում փորձել ենք ուսումնասիրել Ելիզավետայոյի նահանգի Ղազախի գավառի հայության ինքնակառավարման առօրեականությունը՝ որպես սկզբնաղբյուր օգտագործելով «Մշակ» թերթում առկա տեղեկությունները:

«Մշակ»-ը այս ժամանակահատվածի ամենահեղինակավոր և տարածված մամուլի միջոցն էր, որի շնորհիվ կովկասահայությունը փորձում էր ոչ միայն ստանալ տեղեկատվություն, այլև մամուլի միջոցով հաղորդել իր ձեռքբերումների և կարևոր իրադարձությունների մասին: «Մշակ»-ը հանդիսանում էր գավառահայության ձայնը և նրա համարներում տպագրված գավառական նամականիին և անդրադարձներն ունեն աղբյուրագիտական նշանակություն տվյալ ժամանակահատվածի կովկասահայության առօրեականության ուսումնասիրության և տարածաշրջանագիտության համար:

Հետազոտության օբյեկտ է հանդիսացել XIX դարավերջի և XX դարասկզբի Ղազախի գավառի հայաբնակ գյուղերի առօրեականությունը, իսկ հետազոտության առարկան՝ դազախահայ գյուղերի ինքնակառավարման համակարգի առանձնահատկությունների, ընտրությունների և պաշտոնեության նշանակման առօրեական խնդիրները: Հետազոտության նպատակն է համապարփակ ուսումնասիրության ենթարկել դազախահայության գյուղական ինքնակառավարման համակարգի առօրեականությունը, որի շրջանակներում կարևորել ենք «Մշակ» թերթի աղբյուրագիտական նշանակությունը, բացահայտել ինքնակառավարման մարմինների կազմակերպման տեղական առանձնահատկությունները և լոկալ հանրային վերաբերմունքը ինքնակառավարման մարմինների, հերթական ընտրությունների նկատմամբ և մասնակցության ակտիվությունը այդ գործընթացում:

Գյուղական ինքնակառավարման համակարգը և նրա շուրջ զարգացումները համապատասխանում էին ժամանակի քաղաքական և տնտեսական հրամայականներին: Շինական ժողովներն ու դրանց ազդեցությունը գյուղական առօրեականության վրա անառարկելի է, քանի որ ժողովն էր իրականացնում համայնքի ինքնակառավարման բոլոր օղակների ձևավորումը, գյուղական կարևորագույն որոշումների կայացումը: Ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ գյուղական առօրեականությունը ձևավորվում և շրջանառվում էր գլխավոր պաշտոնյաների՝ տանուտերի և նրա գրասենյակի շուրջ, որոնց աշխատանքի արդյունավետությունից էլ կախված էր գյուղական հասարակության վերաբերմունքը շինական ժողովների և ընտրված պաշտոնեության նկատմամբ:

Հիմնաբառեր՝ առօրեականություն, շինական ժողով, գյուղական հասարակություն, մամուլի միջոցներ, «Մշակ», ինքնակառավարման մարմիններ, միկրոպատմություն:

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Հարավային Կովկասը XIX դարից սկսած մաս էր կազմում Ռուսական կայսրությանը և ուղղակիորեն ենթարկվում կայսրության պրովինցյալ քաղաքականության «նրբերանգներին», որոնք կարող էին փոխակերպվել կամ հարմարեցվել տարածաշրջանի քաղաքական, տնտեսական, ինչպես նաև հասարակական ու մշակութային առանձնահատկություններից ելնելով: XIX դարավերջին և XX դարասկզբին կայսրության մաս կազմող ժամանակակից Հայաստանի Հանրապետության տարածաշրջանային միավորների, նրանց շուրջ ընթացող հասարակական, տնտեսական, միջէթնիկ գործընթացների ուսումնասիրության առումով ժամանակաշրջանի մամուլի միջոցները (թերթ, օրաթերթեր, լրագրեր) ունեն սկզբնաղբյուրային նշանակություն և հանդիսանում են հիշյալ ժամանակաշրջանի հասարակական-առօրեական գործընթացների ուսումնասիրություն յուրօրինակ շտեմարաններ (Thompson, 1990; Thompson, 1995), որտեղ հնչում է ոչ միայն գավառական մտավորականության ձայնը, այլև հստակորեն առանձնացվում են գյուղական բնակչության առօրեական հիմնախնդիրները, պատկերացումներն ու սովորույթները, հանրային և ավանդական միջավայրերի փոխակերպման հնարավորությունները (Лефевр, 2015): Որոշ հետազոտողների կարծիքով՝ մամուլը հանդես էր գալիս որպես անկախ ինստիտուտ, որ կանգնած էր մշակութային և սոցիալական հաստատությունների միջև և համակարգում էր նրանց փոխգործակցությունը (Hjarvard, 2008; Кирья, 2018; McChesney, 2015; Есин, 2008):

Հիշյալ ժամանակաշրջանի Ելիզավետպոլի նահանգի Ղազախի գավառի հայության առօրեական գործընթացների ու փոխակերպումների շուրջ «Մշակ» թերթի էջերում անթեղված նամակներն ու թղթակցությունները, իրապես, նոր լույս են սփռում դազախահայության հիմնախնդիրների լուսաբանման, նոր տեղեկույթի ձևավորման, գիտական համադրման և տարածաշրջանի պատմության համար շատ հաճախ անհասանելի պատմական գիտելիքի

ձևավորման համար: Իր գոյության և հանրագուտ առաքելության ավելի քան հիսնամյա ժամանակահատվածում (1872-1922) «Մշակը» ոչ միայն հանդիսանում էր գավառահայության մամուլի հիմնական միջոցը, այլև գավառային խնդիրների, տարակարծությունների արտահայտման հիմնական հարթակը: Ժամանակակից պատմագիտական և հարգիտական ուսումնասիրությունների իրականացման շրջանակներում կարևորում ենք տարածաշրջանային միկրոպատմությունների ուսումնասիրությունը, որոնց աղբյուրագիտական հենքն արդիական են դարձնում հիշյալ ժամանակաշրջանի առօրեական գործընթացների հետազոտությունը՝ հանրային խճանկարի պատմական փորձառությունը հնարավորին ամբողջացնելու տեսանկյունից:

Սույն հետազոտության նպատակն է տեսական և պատմագիտական գիտելիքի համադրմամբ համապարփակ ուսումնասիրության ենթարկել «Մշակ» թերթի թղթակցությունները՝ որպես դազախահայության սոցիալական ինստիտուտների և առօրեական գործընթացների ուսումնասիրության հիմնական սկզբնաղբյուր: Այս նպատակին հանելու համար խնդրադրել են՝ ուսումնասիրել «Մշակ» թերթի թղթակցություններն ու գավառական հոդվածները, առանձնացնել դազախահայությանը (ներկայիս Տավուշի մարզ) վերաբերող լրագրային տեղեկույթը, բացահայտել գյուղական ինքնավարության կազմակերպման առօրեական առանձնահատկություններն ու նմանությունները:

Հոդվածի գիտական նորույթը կայանում է նրանում, որ առաջին փորձերից մեկն է համակողմանիորեն ուսումնասիրելու արևելահայ գյուղական ինքնակառավարման մարմինների գործունեության առօրեականությունը՝ հիմնվել «Մշակ» թերթի և հրապարակում առկա գիտական գրականության վրա:

ՄԵԹՈԴԱԲԱՆՈՒՅՈՒՆ

Հանդիսանալով միջգիտակարգային հետազոտական ուղղություն՝ առօրեականության ուսումնասիրությունը հնարավորություն է տալիս համադրելու տարբեր մեթոդաբանական մոտեցումներ (ստրուկտուրալիզմի, ֆուլցիոնալիզմի սկզբունքներ), հետազոտական մի շարք մեթոդները՝ պատմա-համեմատական, համակարգային, համաժամանակյա և դիախորոնիկ վերլուծություն, որոնց օգնությամբ ամբողջանում են առօրեական հիմնախնդիրների տեղական և ընդհանրական կողմերը, պետություն-համայնք փոխազդեցությամբ պայմանավորված առօրեական առանձնահատկությունները: Ուսումնասիրության շրջանակում առաջադրված խնդիրների լուծման համար կիրառվել են մշակութային և պատմական մարդաբանության միջգիտակարգային սինթեզի մեթոդաբանական գործիքակազմը: Վերջինս հնարավորություն ընձեռեց ուսումնասիրել գյուղական ինքնակառավարման ինստիտուտները որպես գյուղական հանրության բոլոր ներկայացուցիչներին համախմբող համակարգ: Միկրո և մակրոպատմական

մոտեցումների համադրությունը հնարավորություն տվեց բացահայտել գյուղական ինքնակառավարման մարմինների զարգացման հիմնական միտումները:

ՔՆՆԱԲԿՈՒՄ

Ղազախահայության գյուղական ինքնակառավարման առօրեականությունը

«Մշակ»-ի էջերում

XIX դարի 70-80-ական թվականներից անառարկելիորեն մեծացավ արևելահայ հասարակական-քաղաքական կյանքի լուսաբանման գործում մեծ դեր խաղացած «Մշակ» թերթի հեղինակությունը, որը, ինչպես ընդգծում են պարբերական մամուլի հետազոտողները՝ «տարեգրեց հայ ժողովրդի զարգացման բուրժուադեմոկրատական շրջանը և կապիտալիստական հարաբերությունների մուտքը հայ իրականություն» (*Հայ պարբերական մամուլի պատմություն XVIII-XIX դարեր, 2006; Տէր-Խաչատուրեան, 2014*): «Մշակ» թերթը նոր խոսք և լրագրային մշակույթ բերեց արևելահայ իրականություն՝ հասարակությանը հաղորդակից դարձնելով լրագրային մշակույթին՝ եվրոպական մեդիամշակույթի (*Հայոց պատմություն, 2015*):

Իր հիսնամյա գործունեության և արևելահայության վրա ունեցած ազդեցությամբ «Մշակ»-ը վերածվեց հասարակության առօրեական օրակարգի ներկայացման, պարզաբանման, բացահայտման հիմնական միջոցի, տարաբնույթ անդրադարձներով վեր հանելով ոչ միայն թիֆլիսահայության խնդիրներն ու տարակարծությունները, այլև արևելահայ գավառի և գյուղի սոցիալական խնդիրները՝ «առաջադրելով գյուղափրկիչ» իր ծրագիրը: «Մշակ»-ի անաչառ լրատվամիջոցի վստահության ցուցիչ էր նաև այն հանգամանքը, որ գավառահայության ներկայացուցիչները պարբերաբար իրենց խնդիրներն ու կարևոր իրադարձությունների վերաբերյալ տեղեկատվությունը փոխանցում էին թերթին՝ դառնալով յուրատեսակ գավառային թղթակիցներ, և ինչպես նշում են հետազոտողները, XIX դարավերջի և XX դարասկզբի ոչ մի թերթ չունեի «Մշակ»-ի չափ թղթակիցների բանակը (*Հայ պարբերական մամուլի պատմություն XVIII-XIX դարեր, 2006*):

Հատկապես Ելիզավետպոլի նահանգի Ղազախ գավառի հայ բնակչության համար այն ուներ կարևոր տեղեկատուի նշանակություն և նրա էջերում տպագրված ավելի քանի հազար թղթակցությունները, անանուն նամակները, հայտարարությունները ոչ միայն լուսաբանում էին դազախահայության տվյալ ժամանակահատվածի առօրեականությունը, այլև կարևոր սկզբնաղբյուր են հանդիսանում հետազոտողի համար՝ պետություն-ծայրամաս հարաբերությունների առօրեականության, գյուղական միջավայրի փոխակերպման, ավանդական արժեքների և նորագույն տեխնոլոգիաների մուտքը ուսումնասիրելու և հասարակական արձագանքները դիտարկելու համար:

Ղազախահայության կողմից «Մշակ»-ին ուղղված նամակների հիմնական մասն անդրադառնում էր գյուղական հասարակության այն առօրեական խնդիրների լուսաբանմանը, որոնք տեղական գյուղհասարակության կողմից դիտարկվում էին որպես կարևոր և առաջնային: Գյուղական հասարակության գրագետ ներկայացուցիչները թերթի էջերում կիսում էին իրենց ձեռքերումները, բացթողումները և հասարակական բացերն ու ավանդական արժեքների պահպանման/մերժման հեռանկարները:

Ավելի քան հազար նամակներում և տողային անդրադարձերում ներկայացված առօրեական նյութը հնարավորություն է տալիս այն խմբավորել ըստ առօրեականության կազմակերպման ոլորտների և ներկայացնել առանձնացված:

Առաջնակարգ ուշադրություն է դարձված համայնքային ինստիտուտների դերակատարմանը՝ որպես գյուղական առօրեականության անխախտության, հանրային համերաշխության պահպանման միջոց: Անդրադառնալով իրենց բնակավայրերին՝ գյուղհասարակության ներկայացուցիչներն առաջին հերթին փորձում էին հիմնավորել իրենց գյուղական աշխարհի կարևորությունը, տարածքային առանձնահատկությունները:

«Եթէ հետագօտելու լինէինք ընդհանրապէս Ղազախու գաւառը նորա գիւղերի դիրքի վերաբերութեամբ, կը տեսնէինք, որ ըստ մեծի մասին բոլոր հայ գիւղերը շինված են՝ լեռաներով շրջապատված, ամուր և մշակութեան անյարմար տեղուանքը, իսկ մնացեալ թուրքերի գիւղերը ընդհակառակ հիմնված են՝ դաշտավայր և գլխաւորապէս հողագործութեան յարմարաւոր տեղուանք» (Մշակ, 1874):

Պարբերականի էջերը դառնում են յուրատեսակ միջոց՝ գավառահայության առօրեականության տարածությունը ձևավորելու, համեմատելու, ինչու չէ նաև գերազնահատելու համար և նամակագիրներից մեկը, անդրադառնալով իր բնակավայրի տարածականությանը՝ նշում է՝ *«մեր գյուղի Գողովինսկից պրոսպեկտը սկսվում է Գևոյի դուքանի դռնից և ձգվում է մինչև Մայթոսանց տան դուռը»* (Մշակ, 1878):

Գյուղական կյանքի կազմակերպման առանձնահատկություններով հանդերձ՝ գյուղական բնակավայրը ենթարկվել է պետական կառավարման համակարգերին և իր տեղական մարմինների միջոցով իրականացրել պահանջարկված քաղաքականությունը, ավագանու և համայնքային պաշտոնյաների ընտրությունը: Այս գործընթացի պարբերական իրականացման մանրամասները թույլ են տալիս նշել, որ գյուղական հասարակությունը պահանջատեր է եղել իր պաշտոնյաների նկատմամբ, հաճախ նաև բացասական գնահատելով վերջիններիս իշխանագանցությունն ու չարաշահումները. *«Մեր գիւղն էլ ունի իր դատաւորը, այն զանազանութեամբ միայն, որ քաղաքի դատաւորները արդարութիւնը սեղանի վրա են բազմեցնում, իսկ մեզանում քոխվէն արդարութիւնը դատարանից դուրս է խոկում, և զանգատաւորներին շատ անգամ փողոցում կարմրած թշերով լսում»* (Մշակ, 1878):

Իսկ ի՞նչ իրավահասարակական պայմաններում և հանրային մասնակցությամբ էին տեղի ունենում համայնքային մարմինների ընտրություններն ու կառավարչական գործառնությունների կազմակերպումը: Ռուսական կայսրության ներքին նահանգներում և ծայրագավառներում գյուղական համայնքների ինքնակառավարումն իրականացվում էր գյուղախմբի, իսկ տնտեսական հարցերը՝ գյուղական հասարակության միջոցով: Որպես վարչական ստորին միավոր՝ օրենքը ճանաչում էր գյուղախումբը, որը իր մեջ ներառում էր մեկ խոշոր գյուղական հասարակություն կամ մի քանի մանր գյուղեր, որը պետք է ունենար իր գյուղախմբային տանուտերը և դատավորները, ինչպես նաև ավագները: Ցանկացած կարգի վարչական գործերը կենտրոնանում էին գյուղախմբի ժողովի (Сход) և նրանց կողմից ընտրված տանուտերի ձեռքում: Քննարկելի էր նաև ժողովի կազմը՝ կամ յուրաքանչյուր ծխից մեկ ներկայացուցիչ (տղամարդ) (Кызнеиов, 1998), կամ 10 ծխից՝ մեկ ներկայացուցիչ (Դավիթ Անանուն, 1916):

Նշենք, որ Անդրկովկասում գյուղական համայնքների կառավարչական կարգերի մասին օրենքը հրապարակվեց 1865 թվականին և կազմակերպման առումով հստակորեն տարբերվում էր Ռուսաստանի ներքին «երկաստիճան գյուղական կազմակերպման սկզբունքներից՝ գյուղական հասարակությունը՝ իբրև տնտեսական միավոր և գյուղախումբը՝ իբրև ստորին վարչական միավոր» (Դավիթ Անանուն, 1916): Գյուղացիական օրենսդրության որոշ կետերի հնարավորության սահմաններում Անդրկովկասյան նահանգային իշխանությունները իրականացրին տեղական գյուղախմբերի ձևավորում, որը կրում էր «շինական հասարակություն» կոչումը, իսկ մի գյուղի շրջանակներում ամփոփված շինական հասարակությունը, ընդհանուրից տարբերելու համար, ստացավ «մասնավոր հասարակութուն» հորջորջումը (Դավիթ Անանուն, 1916): Ըստ ուսումնասիրողների, Անդրկովկասում ձևավորված ստորին վարչական միավորները միայն պաշտոնական կոչումներով և երկրորդական կարգերի առկայությամբ էին տարբերվում ռուսականից: Ինչպես նշում է ժամանակի ռուսահայ իրականության խնդիրների հետազոտող Դավիթ Անանունը, «մեզ մոտ, օրինակ, շինական հասարակութունը ունի իր ընդհանուր տանուտերը, իսկ այդ հասարակութեան անդամ-գիւղերը տանուտերի օգնականներ՝ ռուսական ստարոստա-աւագների փոխարէն» (Դավիթ Անանուն, 1916): «Շինական հասարակության» և ռուսական գյուղախմբերի տարբերությունը նաև այն էր, որ անդրկովկասյան իրականության մեջ շինական ժողովը՝ «սխողը» բաղկացած էր բոլոր ցուցակագրված ծխերի ներկայացուցիչներից, այսինքն մի քանի հարյուր, անգամ մի քանի հազար մարդկանցից, այնինչ ռուսական գյուղախմբի ժողովին մասնակցում էին ընտրված ներկայացուցիչներ (Դավիթ Անանուն, 1916): Շինական ժողովները հայ իրականության մեջ դառնում են բազմամարդ, չկարգաբերված և աղմկոտ հավաքներ, որոնք շատ հաճախ ավարտվում էին գյուղական հասարակության առանձին խմբերի միջև լարվածության ձևավորմամբ: Նման օրինակները բազմաթիվ են «Մշակ»-ի համարներում, երբ դազախահայ հասարակությունը ձայն է բարձրացնում ընդդեմ տանուտիրական համակարգի.

«Մեր գաւառի երկրորդ բաժնի տասներեք հայաբնակ գյուղերի տանուտէրերը իրենց վարչական անընդունակությամբ զգուանք են առաջացրել ժողովրդի մեջ: Ժողովրդի բարկութիւնը կատաղութեան է հասել: Գաւառի բազմամարդ հայաբնակ Կողբ գիւղի բազմամեայ անկանօն և խառն կառավարութիւնից գրգռված՝ ժողովուրդը պատռեց իր երեսի քօղը և 15 տարեկանից մինչև 70 ամեայ ծերունին աղաղակ բարձրացրեց գիւղական «քեօխալայի» և կեղեքիչ «եագիչների» և հարկահասանների դեմ» (Մշակ, 1897):

Չնայած շինական ժողովների պահանջարկվածությանը և գյուղական հասարակության մասնակցության իրավունք ունեցողների բազմաթվությանը՝ ժողովները միշտ չէ, որ ընթանում էին ամբողջ հասարակության մասնակցությամբ և տեղական ուժեղ խմբերին, որոնք հավաքվում էին բեկերի, աղաների կամ էլ հեղինակություն ունեցող գյուղական հարուստների շուրջ, հաջողվում էր հօգուտ իրենց օգտագործել ժողովի որոշումները, որի դեմ ևս ժամանակ առ ժամանակ հանդես էր գալիս գյուղական հասարակությունը: 1865 թվականի օրենսդրությամբ՝ շինական ժողովը, որ բաղկացած էր բոլոր ծխատերերից և ղեկավարվում էր տանուտերի կողմից, իրավասություն ուներ ընտրելու գյուղական պաշտոնյաներ, հեռացնելու համայնքի համար «վնասկար և արատաւոր անդամներին, նշանակել խնամակալներ և հոգաբարձուներ, քննել նրանց գործունէութիւնը, վերահասու լինել ընտանեկան բաժանումներին, կարգադրել հասարակական հողերը, խորհրդակցել հասարակութեան կարիքների մասին, զբաղուել արքունի և այլ տուրքերի բաշխման գործով և այլն» (Դավիթ Անանուն, 1916): Ծինական ժողովում կայացված որոշումները համարվում էին օրինական (Росницкий, 1926), երբ հարցը շուրջ քննությունն իրակացվել էր տանուտերի ներկայությամբ և ընդունվել ծխատերերի մեծամասնության կամ առնվազն կեսից ավելիի (50+ տոկոսի) կողմից, իսկ առավել կարևոր նշանակության գործերի դեպքում պահանջվում էր ձայների 2/3-ը: Չնայած հաստատագրված օրենդրական համակարգին և գյուղական ինքնակառավարման ռեսուրսների առկայությանը՝ հասարակական գնահատականներում ժողովի որոշումներն ու ընտրությունները դիտարկվում էին որպես անօգտավետ, քանի որ «վերջին տարիներին տանուտէրներ են ընտրվում բոլորովին անընդունակ անձինք և օրէնքը մնում է միայն թղթի վրա գրած, ամեն բան կատարվում է հին ձևով, պատիժը ոչ թէ ըստ օրէնքի է կատարվում, այլ ըստ կամքի գիւղական աղաների» (Մշակ, 1897): Գյուղական հասարակությունը գնահատում էր նրանց, ովքեր կյանքում հաջողությունների էին հասել իրենց աշխատանքով, հնարամտությամբ, գիտելիքով և հատկապես զարգացած, ուսյալ երիտասարդությանը պատվիրակում իր խնդիրների լուծումը՝ հույս հայտնելով, որ երիտասարդության այս մասը կարող է «վիշրել հին սխտեմը և ամեն բան հաշվի տակ դնել» (Մշակ, 1897):

Գյուղական առօրեականության առանցքային կերպարը տանուտերն էր, որի անձը կարևորված էր գյուղական հասարակության յուրաքանչյուր անդամի կյանքում: Վերջինս ոչ միայն

վարչական կառավարիչ էր, այլև ոստիկանական պարտականություններ կատարող պաշտոնյա և միշտ չէ, որ ընտրված տանուտերի գործունեությունն արժանանում էր համազուղացիների հավանությանը, շատ հաճախ վարչական կենտրոններ հղված զանազան բողոք-նամակների առկայության դեպքերում՝ տանուտերերի գործունեությունը ենթարկվում էր ստուգումների: Այսպիսի ստուգումների օրինակները բազմաթիվ են, որոնց արդյունքներով գյուղական տանուտերի գործունեությունը ստուգողների կողմից գնահատվում էին անբավարար, իսկ հասարակությունը՝ ներկայացնում իր հիասթափությունը՝ «*ժողովուրդը սաստիկ փոշմանել է դրան ընտրելուց*» (Մշակ, 1897):

Մամուլի էջերում նկատելի են նաև տանուտերի և դատավորների ընտրության հետաձգման և ընտրությունների մասին նախօրոք չհայտարարման, ինչպես նաև եռամյա պաշտոնավարման ժամկետը չլրացած տանուտերի լիազորությունների դադարեցման և նոր ընտրությունների նշանակման դեպքեր: 1897 թվականին Քարվանսարա շինական հասարակության տանուտերի և դատավորների ընտրության օրինակը տալիս է նման իրավիճակների առօրեական ընկալման գնահատականը:

«Մեր տանուտերին պաշտօնից հեռացնելուց յետո, գաւառապետը պաշտօնի կանչեց սրա օգնականին, որը բաւական լաւ էր կառավարում. բայց ինչպէս եղաւ, որ վերջինի ժամանակը չը լրացած, նոր ընտրութիւն եղաւ, մենք չը գիտենք: Հոկտեմբերի 11-ին նշանակած ընտրութեան մասին կանխօրէն չէր յայտնված ժողովրդին, որպէս զի կարելի լինէր նախապատրաստական ժողովներ կազմել և օրինաւոր մարդիկ առաջ քաշել տանուտերութեան և դատաւորների պաշտօնի համար: Պրիստաւը եկաւ մեր գիւղը ամսի 10-ին, երեկոյնան դէմ և առաւօտը վաղ կանչել տուեց մեր և Վերին-Աղղանի գիւղացիներին՝ նախկին դպրոցի դուռը: Երկու գիւղը կազմում են մի շինական հասարակութիւն: Բաց անելով ժողովը, պրիստաւը յայտնեց, որ պէտք է ընտրվեն նոր տանուտէր և դատաւորներ, իրանց օգնականներով»: Նույն համարում հետաքրքիր որակումներ են տրվում բուն ընտրության գործընթացին՝ «*դրոշմ-բրոշմ*» ընկալ գյուղացիների մեջ», «*խլրաքանչիւրն իր ընտրելիին էր առաջ քցում*», իսկ թեկնածուներ որոակվում են տարբեր բացասական հատկանիշներով «*միկիտանշիկ*», «*հանաքչի*» (Մշակ, 1897): Միևնույն ժամանակ ընտրություններում ոչ ուսյալ անհատների առաջընթացումը բացատրվում է այն հանգամանքով, որ «*ժողովուրդը մի տեսակ կորցրեց իր հաւատը դէպի «ուսեալ» տանուտէրները և կրկին դիմեց անգրագէտներին*» (Մշակ, 1897):

«Մշակ»-ի հաջորդ համարներից մեկում կարդում ենք նաև պատասխան նամակը, որտեղ նամակագիրը նշում, որ նախորդ համարում գրվածը սուտ որակում է, որ «1) *գիւղի տանուտերի և դատաւորների ընտրութեան մասին մէկ շաբաթ առաջ յայտնված է եղել ժողովրդին՝ տանուտերի միջոցով. 2) մեր ինտելիգէնտ-տանուտերին չեն հեռացրել, այլ ինքն է հիւանդութեան պատճառով հեռացել. նա իսառնակիչ չի եղել, և եթէ առողջ լինէր, կը ծառայէր, և տանուտերի նոր ընտրութիւն չէր լինի*» (Մշակ, 1898):

Վերոնյալ մեջբերումներն ու անդրադարձները հիմք են տալիս նշելու, որ գյուղական առօրեականության զլխավոր մարմնի ու ինքնակառավարման գործառույթի իրականացնողների գործունեությունը գտնվում էր հասարակության ներկայացուցիչների ուշադրության ներքո, իսկ հերթական ընտրությունները միջոց էին ավելի ստացված, հաշվետվողական ինքնակառավարման մարմին ունենալու ճանապարհին: «Մշակ»-ի էջերում նմանօրինակ անդրադարձներն ունեն կարևոր և առանցքային նշանակություն դառնալու հայության ինքնակառավարման մարմինների և տեղական պաշտոնեության շուրջ առօրեական պատկերացումն ամբողջացնելու տեսանկյունից և ուսումնասիրողին հնարավորություն են տալիս կենդանի գծերով պատկերելու հասարակական զգացումների և առօրեականության տվյալ ոլորտը:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆ

Մամուլը, որպես XIX դարավերջի և XX դարասկզբի առօրեականության սկզբնաղբյուր, կարևոր նշանակություն ունի ժամանակի հանրային միտքն ու առաջնահարթությունները զանազանելու, պետություն-հասարակության փոխհարաբերությունների ընթացքը, ընդհանրական և տարածաշրջանային ձեռքբերումները գնահատելու տեսանկյունից: «Մշակ» թերթում տեղ գտած տարածաշրջանագիտական նամակներն ու հոդվածները ուսումնասիրողին հնարավորություն են տալիս վերականգնելու ժամանակի հանրային միտքը՝ կոնկրետ ոլորտայնությամբ և տարածաշրջանային դիտանկյունից: Ելիզավետպոլի նահանգի Ղազախի գավառի հայաբնակ գյուղերի առօրեական գործընթացների շուրջ պարբերական անդրադարձները թույլ են տալիս ուսումնասիրողին ոչ միայն ստանալ օբյեկտիվ տեղեկատվություն, այլև որոշակիացնելու գործընթացների ընկալումը, առանձնահատկությունները:

Գյուղական ինքնակառավարման մարմինները կարգավորում և ապահովում էին գյուղական առօրեականության անխախտությունը: Տանուտերի և տեղական դատավորների ընտրությունները և դրանց ընթացքը ցույց են տալիս գյուղական հասարակության վերաբերմունքը տեղական ինքնակառավարման մարմնի և նրա գործունեության նկատմամբ: Հանրային միջավայրի կենտրոնում ինքնակառավարման մարմնի ղեկավարի՝ տանուտիրոջ կերպարն էր, որի գործունեության արդյունավետությամբ էր որոշակիացվում տեղական ինքնակառավարման մարմնի նկատմամբ հասարակության վերաբերմունքը: Իհարկե, գյուղական գիտակից անդամների ձգտումն էր ունենալ իր պաշտոնի նշանակությունն ու կոչումը գիտակցող պաշտոնյա, ով կարող էր պայքարել անկոչ բյուրոկրատների անտեղի միջամտության դեմ, որը, ցավոք, միշտ չէ, որ հաջողվում էր:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

- Դավիթ Անանուն**, (1916): Ռուսահայերի հասարակական զարգացումը (1800-1870), հատոր առաջին, Բագու, Տրուդ.
- Հայոց պատմություն**, (2015) խմբ. Վ.Բարխուդարյանի, հատոր երրորդ, նոր ժամանակաշրջան, գիրք երկրորդ, Երևան, Զանգակ հրատ.
- Հայ պարբերական մամուլի պատմություն XVIII-XIX դարեր**, (2006):, հատոր 1, Գահիրե:
Մշակ (15.VIII.1874), 32.
Մշակ (8.XI.1878), 192.
Մշակ (6.XI.1897), 104.
Մշակ (2.XII.1897), 141.
Մշակ (30.X.1898), 197.
- Տէր-Խաչատուրեան Ար.**, (2014): Հայ մամուլի մատենագիտական գործեր, Պեյրուբ:
- Кузнецов, С. В.** (1998). *Культура русской деревни. Очерки русской культуры XIX века.*—М.: изд. Московского университета. (1).
- Кирия, И. В.** (2018). *История и теория медиа [Электронный ресурс]: учебник для вузов / Кирия И. В., Новикова А. А.* Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». 2-е изд. (эл.). М.: Изд. дом Высшей школы экономики.
- Лефевр, А.** (2015). *Производство пространства.* М.: Streike Press.
- Махонина, С. Я.** (2011). *История русской журналистики начала XX века* (сс. 240-240). Общество с ограниченной ответственностью ФЛИНТА.
- Росницкий, Н.** (1926). *Лицо деревни. По материалам обследования 28 волостей и 32730 крестьянских хозяйств Пензенской губернии.* Л.: Гос. изд-во.
- Есин, Б. И.** (2008). *История русской журналистики XIX века: учебник для студентов вузов, обучающихся по направлению и специальности «Журналистика».* М.: Изд-во МГУ.
- Hjarvard, S.** (2008). *The mediatization of society. Nordicom review, 29(2).*
- McChesney, R. W.** (2016). *Rich media, poor democracy: Communication politics in dubious times.* New Press.
- Thompson, John B (1990), *Ideology and Modern Culture.* Cambridge: Polity Press.
- Thompson, John B.** (1995), *The Media and Modernity: A Social Theory of the Media.* Cambridge: Polity Press.

REFERENCE LIST

- David Ananu**, (1916): *Social'noe razvitie rossijskih armyan (Social development of Russian Armenians)* (1800-1870), pervyj tom, Bagu, Trud.
- Istoriya Armenii, (History of Armenia)* (2015) pod redakciej V. Barhudaryana, tom tretij, novyj period, kniga vtoraya, Erevan, izdatel'stvo «Zangak».
- Istoriya armyanskoj periodicheskoj pechati XVIII-XIX vekov, (History of Armenian periodical press of the 17th-20th centuries)* (2006), tom 1, Kair.
- Develop* (15.VIII.1874), 32.
- Develop* (8.XI.1878), 192.
- Razviva* (6.XI.1897), 104.
- Development* (2.XII.1897), 141.
- Razviva* (30.X.1898), 197.
- Der-Hachaturyan, Ar.**, (2014): *Bibliograficheskie trudy armyanskoj pressy (Bibliographic works of the Armenian press)*, Bejrut.
- Kuznecov, S. V.** (1998). *Kul'tura russkoj derevni. Oчерki russkoj kul'tury XIX veka (Culture of the Russian village. Essays on Russian culture of the twentieth century)*. M.: izd. Moskovskij universitet. (1).
- Kiriya, I. V.** (2018). *Istoriya i teoriya media (History and Theory of Media)* [Elektronnyj resurs]: uchebnik dlya uzov / Kiriya I. V., Novikova A. A. Nacional'nyj issledovat' Universitet «Vysshaya shkola ekonomiki». 2-e izd. (e.). M. : Izd. dom Vysshej shkoly ekonomiki.
- Lefevr, A.** (2015). *Proizvodstvennoe pomeschenie (Production premises)*. M.: Strajk Press.
- Mahonina, S. YA.** (2011). *Istoriya russkoj zhurnalistiki nachala XX veka (History of Russian journalism at the beginning of the 20th century)* (ok. 240-240). FLINTA.
- Rosnickij, N.** (1926). *Lico derevni. Po materialam obsledovaniya 28 volostej i 32730 krest'yanskih dvorov Penzenskoj gubernii (The face of the village. Based on the survey of 28 volosts and 32,730 peasant households in the Penza province)*. L.: Gos. izd-vo.
- Esin, B. I.** (2008). *Istoriya russkoj zhurnalistiki XIX veka (History of Russian journalism of the 20th century)*. uchebnik dlya sudentov uzov, uchastkovyh programm i special'nostej "Hurnalistika". M.: Izd-vo MGU.
- Hjarvard, S.** (2008). *The mediatization of society. Nordicom review, 29(2)*.
- McChesney, R. W.** (2016). *Rich media, poor democracy: Communication politics in dubious times*. New Press.
- Thompson, John B (1990), *Ideology and Modern Culture*. Cambridge: Polity Press.

Thompson, John B. (1995), *The Media and Modernity: A Social Theory of the Media*. Cambridge: Polity Press.

РЕЗЮМЕ

ГАЗЕТА «МШАК» КАК ИСТОЧНИК ПОВСЕДНЕВОСТИ СЕЛЬСКОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ (НА ПРЕМЬЕРЕ ГАЗАХСКОГО УЕЗДА ЕЛИЗАВЕТПОЛЬСКОЙ ГУБЕРНИИ) ВЛАДИМИР ПОГОСЯН

В конце XIX и начале XX века в Российской Империи происходили не только общественно-политические изменения, но и существенные преобразования в повседневной жизни. В данной статье мы постарались исследовать особенности самоуправления армян в Газахском уезде Елизаветпольской губернии, основываясь на информации, опубликованной в газете «Мшак».

«Мшак» был самым авторитетным и широко распространённым печатным изданием того времени. Он служил не только источником информации, но и трибуной, на которой кавказские армяне могли поделиться своими достижениями и значимыми событиями. Эта газета стала голосом провинциальных армян, а письма и заметки, опубликованные в её выпусках, представляют собой ценный материал для изучения повседневной жизни и краеведения армян Кавказа того периода.

Объектом нашего исследования являются армянонаселенные села Газахского уезда конца XIX - начала XX веков, а предметом - повседневные проблемы, связанные с особенностями системы самоуправления, выборами и назначением должностных лиц в селах, где проживали газахские армяне. Наша цель - проанализировать и оценить, как система самоуправления функционировала в этот период.

Исследование направлено на глубокое понимание повседневной жизни системы сельского самоуправления у казахстанских армян. Мы особенно выделили важность газеты «Мшак» как источника информации. Цель работы - выявить местные особенности организации органов самоуправления, а также узнать, как местное сообщество относилось к ним и насколько активно участвовало в выборных процессах.

Система сельского самоуправления и связанные с ней события отражали политические и экономические условия того времени. Сельские собрания, безусловно, оказывали значительное влияние на повседневную жизнь села, поскольку именно они формировали все уровни самоуправления общины и принимали ключевые решения. Исследование показывает, что повседневная жизнь села вращалась вокруг главных чиновников - сельского старосты и его

аппарата. От эффективности их работы зависело отношение общества к сельским собраниям и избранным должностным лицам.

Ключевые слова: повседневность, сельская община, сельское общество, средства массовой информации, «Мшак», органы самоуправления, микроистория.

ABSTRACT

"MSHAK" NEWSPAPER AS A SOURCE OF DAILY RURAL SELF-GOVERNMENT

(AT THE EXAMPLE OF GAZAKH DISTRICT OF ELIZAVETPOL PROVINCE)

VLADIMIR POGHOSYAN

At the end of the XIX and the beginning of the XX century, not only socio-political changes took place in the Russian Empire, but also significant transformations in everyday life. In this article, we have tried to explore the peculiarities of Armenian self-government in Gazakh district of Elizavetpol province, based on information published in the newspaper "Mshak".

"Mshak" was the most authoritative and widely distributed print publication of that time. It served not only as a source of information, but also as a platform where Caucasian Armenians could share their achievements and significant events. This newspaper became the voice of provincial Armenians, and the letters and notes published in its issues are valuable material for studying the daily life and local history of the Armenians of the Caucasus of that period.

The object of our research is the Armenian-populated villages of Gazakh county in the late XIX - early XX centuries, and the subject is everyday problems related to the peculiarities of the self-government system, elections and appointment of officials in villages where Gazakh Armenians lived. Our goal is to analyze and evaluate how the self-government system functioned during this period.

The research is aimed at a deep understanding of the daily life of the rural self-government system among Kazakh Armenians. We especially highlighted the importance of the newspaper "Mshak" as a source of information. The purpose of the work is to identify local peculiarities of the organization of self-government bodies, as well as to find out how the local community treated them and how actively it participated in the electoral processes.

The system of rural self-government and related events reflected the political and economic conditions of that time. Village assemblies certainly had a significant impact on the daily life of the village, since they formed all levels of community self-government and made key decisions. The study shows that the daily life of the village revolved around the main officials - the village head and his staff. The public's attitude towards village assemblies and elected officials depended on the effectiveness of their work.

Keywords: *everyday life, rural community, rural society, mass media, "Mshak", self-government bodies, microhistory.*

Հոդվածը ստացվել է՝ 11.08. 2024

Հոդվածն ուղարկվել է գրախոսման՝ 17.08. 2024

Հոդվածը երաշխավորվել է տպագրության՝ 19.10.2024

THE IMPACT OF ECONOMIC SANCTIONS ON INDUSTRIAL DEVELOPMENT

SIRANUSH GRIGORYAN

Yerevan State University, Yerevan, Armenia

E-mail: siranush.grigoryan@ysu.am

DOI: 10.24234/scientific.v2i47.165

ABSTRACT

Economic sanctions, as tools of foreign policy, have a significant impact on the industrial development of affected nations, influencing financial transactions, trade, and technology access. The goal of the article is to show how economic sanctions, on the one hand, create challenges, such as production disruptions and reduced investments, on the other hand, opportunities, such as encouraging innovation, self-reliance, and economic resilience. Through case studies, it seeks to uncover the specific ways in which sanctions impact different industrial sectors, and how countries can transform these challenges into opportunities for growth.

By combining economic, legal, and policy perspectives, supported by both qualitative and quantitative analysis, the implemented study offers insights for policymakers and industries on how to reduce the negative effects of sanctions while identifying pathways for sustainable growth and industrial development. The findings emphasize the importance of adaptive policies and strategic legal approaches in achieving industrial resilience under challenging conditions.

Keywords: economic sanctions, innovation, self-reliance, economic resilience, legal frameworks, adaptive policies, sustainable growth, production disruptions, industrial modernization.

INTRODUCTION

Economic sanctions have increasingly become a prevalent tool in international relations as coercive diplomatic measures. Initially intended as a non-violent alternative to military conflict, these sanctions have evolved into complex instruments that create wide-ranging impacts beyond their original objectives. Although they aim to influence political behavior, sanctions often result in substantial economic costs to targeted countries, particularly impacting the industrial sector.

Industrial development, a key driver of economic growth and societal progress, involves the establishment, expansion, and modernization of manufacturing and related industries. This development

hinges on critical factors such as technological innovation, skilled labor, infrastructure, and supportive government policies. A robust industrial sector is essential for a nation's economic resilience, enabling it to remain competitive in the global market. However, economic sanctions can significantly impede this growth by restricting access to vital resources, disrupting supply chains, and limiting market opportunities.

Sanctions typically restrict financial transactions, international trade, and access to advanced technologies, creating a challenging environment for industrial enterprises. These constraints often lead to production bottlenecks, weakened supply chains, and reduced market access. Additionally, the climate of uncertainty created by sanctions discourages investments, slows innovation, and undermines business confidence. Consequently, the industrial sector often bears a substantial portion of the economic burden resulting from sanctions.

Despite these challenges, some countries have demonstrated resilience through adaptive measures, including state-driven industrial policies, strategic partnerships, and innovations that help them mitigate the adverse effects of sanctions. In certain cases, these nations have experienced economic growth driven by the need to develop self-sufficiency, diversify industries, and innovate despite international constraints.

Ultimately, this research seeks to enhance understanding of the economic effects of sanctions, particularly in the context of industrial development. By highlighting both the obstacles and potential opportunities faced by industries under sanctions, this study provides valuable insights to help policymakers, businesses, and scholars develop effective strategies to mitigate negative effects and foster industrial resilience.

ECONOMIC SANCTIONS: INSTRUMENTS OF FOREIGN POLICY AND THEIR IMPLICATIONS

Economic sanctions, which are government-imposed restrictions on trade, financial transactions, or other economic interactions with a specific country or entity, have become a prominent tool in modern foreign policy. Initially viewed as a non-violent alternative to armed conflict, sanctions can have significant implications for the industrial sector of targeted nations.

The industrial sector is a foundation of modern economies, serving as a trigger for economic growth, job creation, and technological advancement. A strong industrial base also fosters innovation, as ongoing investment in research and development is essential for competitiveness in global markets.

Foreign direct investment (FDI) plays a key role in industrial modernization, bringing in foreign capital, technology, and management expertise. However, sanctions often create a climate of uncertainty, which discourages foreign investors from committing to industrial projects, thus hindering the transfer of technology and expertise crucial for industrial development. This further complicates the legal landscape for industrial enterprises trying to attract foreign capital. Sanctions also require compliance with domestic legal frameworks, such as the U.S. International Emergency Economic Powers Act (IEEPA), which gives

the government authority to regulate commerce in response to threats, adding another layer of complexity for potential investors (*Office of Foreign Assets Control, 2020*).

For example, Iran has faced substantial economic sanctions from the United States and European Union over its nuclear program. These sanctions severely curtailed FDI inflows, making it challenging for Iran to upgrade its industries, particularly those in the energy and manufacturing sectors. The reduced access to foreign technology and investment significantly delayed the industrial modernization process, affecting overall economic growth (*International Monetary Fund, 2017*).

Under the Joint Comprehensive Plan of Action (JCPOA), a legal framework was established to lift sanctions, which momentarily allowed increased industrial cooperation and growth until the re-imposition of sanctions in 2018.

The impact of sanctions on industrial development is complex and varies across sectors. Industries heavily reliant on imported inputs, such as manufacturing and assembly, are particularly vulnerable to disruptions caused by sanctions. When access to essential components and raw materials is restricted, production bottlenecks occur, output decreases, and competitiveness in global markets suffers. Additionally, sanctions limit access to foreign technology and expertise, further hindering innovation and upgrading. For example, Venezuela's oil industry, which is a critical component of its economy, has been severely impacted by comprehensive U.S. sanctions. These restrictions have affected the import of essential equipment and technology, resulting in a decline in oil production capacity and export revenue (*International Monetary Fund, 2017*).

On the other hand, sectors with strong domestic connections and diverse export markets may show more resilience to sanctions. These industries, which are characterized by self-sufficiency, can withstand some of the challenges that sanctions pose. Russia's agricultural sector provides a notable example of this resilience. After facing sanctions from the European Union and the United States, Russia focused on import substitution policies to boost domestic agricultural production. As a result, the country not only achieved greater self-sufficiency but also became a leading exporter of wheat. However, even resilient sectors are not immune—reduced market access, increased production costs due to disrupted supply chains, and difficulties in obtaining international financing can undermine profitability and hinder growth. Russia's approach also included legislative changes that facilitated state support for affected sectors, highlighting the crucial role that supportive legal frameworks play in mitigating the impacts of international sanctions (*Office of Foreign Assets Control, 2020*).

Sanctions also have broader effects on the foundational elements needed for industrial growth—such as institutional stability and human capital. A sanctioned environment creates uncertainty that undermines investor confidence, discouraging both domestic and foreign investment. Sanctions can also undermine institutional governance, including the rule of law, thereby making the business climate less

attractive. Furthermore, sanctions often lead to the "brain drain" phenomenon, where skilled workers emigrate, taking away the country of crucial talent needed for innovation and industrial progress. For instance, in Iran, sanctions have led to a significant outflow of skilled professionals seeking better opportunities abroad, contributing to a "brain drain" that has further weakened the country's industrial and technological capabilities. This migration of talent has undermined efforts to innovate and expand the domestic industrial base.

The specific impact of sanctions on industry can vary significantly depending on the type of sanctions imposed. Comprehensive sanctions, which impose broad economic restrictions, tend to have a severe impact by disrupting supply chains, hindering access to essential inputs, and paralyzing industrial activities. In contrast, targeted sanctions focus on specific individuals, entities, or sectors and may have a more limited impact on the overall industrial sector. For example, targeted sanctions imposed on specific Russian oligarchs and firms had a localized impact, restricting the financial activities of particular entities without directly affecting broader industrial productivity. Targeted sanctions also involve complex legal requirements that require a nuanced understanding of international human rights law, aiming to limit the impact on the general population and preserve humanitarian conditions (*Office of Foreign Assets Control*, 2020).

Smart sanctions, designed to specifically disrupt activities linked to a target's objectionable behavior, aim to minimize the broader economic impact. An example is the sanctions imposed on North Korea, which are intended to limit its nuclear activities without causing widespread economic collapse. These sanctions are carefully targeted to reduce the ability of the regime to finance its nuclear program while attempting to preserve basic economic functions (*World Customs Organization*, 2021). However, their effectiveness depends on careful targeting and implementation, as missteps could still lead to broader economic distress.

To mitigate the negative effects of sanctions, governments often implement industrial policies aimed at supporting domestic industries and encouraging economic diversification. These strategies may involve import substitution, export promotion, and investment in research and development. Import substitution policies seek to reduce reliance on foreign suppliers by encouraging domestic production, while export promotion initiatives enhance competitiveness in global markets. Investments in research and development are crucial for fostering innovation and enabling industries to adapt to changing circumstances. For example, following the imposition of sanctions in 2014, Russia adopted policies to reduce dependence on Western imports. These measures included financial support for domestic companies, incentives for R&D activities, and policies aimed at boosting agricultural and industrial production. As a result, Russia was able to increase its food self-sufficiency and even become a net exporter of agricultural products. Such measures were underpinned by legislative reforms that facilitated

state subsidies and tax incentives for affected sectors, highlighting the role of domestic law in supporting economic resilience amid international sanctions (*International Atomic Energy Agency*, 2018). However, the effectiveness of these strategies also depends heavily on the institutional capacity of governments to implement them effectively and adapt to the changing international landscape.

In conclusion, economic sanctions have a big and multifaceted impact on industrial development. While sanctions are employed as tools to influence foreign policy, they often have unintended consequences for the industrial sector. They disrupt supply chains, limit access to markets and capital, and weaken institutional frameworks, all of which hinder industrial growth and competitiveness.

THE IMPACT OF SANCTIONS ON INDUSTRIAL DEVELOPMENT: A COMPARATIVE ANALYSIS

Classical economic theory, emphasizing free trade and comparative advantage, provided early insights into industrialization. The theory suggested that countries could best prosper by specializing in the production of goods for which they have the lowest opportunity cost, thereby benefiting from international trade. However, this led to the emergence of both structuralist and neoclassical approaches to industrial development. Structuralists advocated for state intervention to overcome market failures, recognizing that developing countries often lacked the initial infrastructure and capabilities to compete effectively in global markets. Neoclassical economists, on the other hand, emphasized efficient resource allocation, technological progress, and market competition as essential drivers of industrial growth, while acknowledging the role of market imperfections (Amsden A. H., 1989).

In recent decades, the concept of global value chains (GVCs) has gained prominence, underlining the importance of integration into global production networks as a pathway to industrial advancement. Countries that successfully integrate into GVCs can accelerate technology transfer, improve their workforce skills, and gain better access to international markets ((Dos Santos T., 1970). However, for countries under economic sanctions, participation in GVCs becomes increasingly challenging, as international barriers limit their ability to engage in cross-border trade and investment.

A broader theoretical framework is essential to fully understand the complexities of industrial development under sanctions. Dependency theory, for instance, offers valuable insights into the unequal power relations between developed and developing countries, which often shape industrialization paths. This theory suggests that countries at the margin are structurally limited by their dependence on core nations, making industrial development more challenging when economic sanctions are in play. Additionally, state-led industrialization models, as seen in the East Asian Tigers like South Korea and Taiwan, emphasize the active role of government in promoting industrial growth. These nations utilized export-oriented policies, subsidized key industries, and strategically partnered with international entities

to advance their industrial base, ultimately transitioning from agrarian economies to industrial powerhouses (Dos Santos T., 1970).

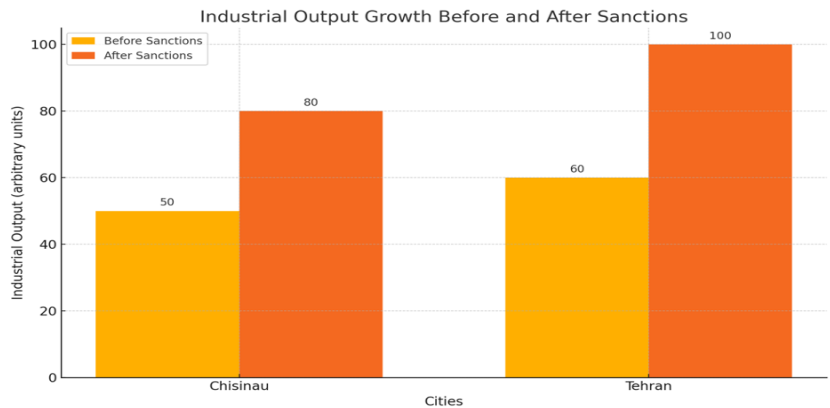
The way cities respond to sanctions can be understood better by comparing two examples: Chisinau, Moldova, and Tehran, Iran. Tehran has been directly hit by tough international sanctions, which caused immediate economic challenges, while Chisinau has been indirectly affected because of its economic ties with sanctioned countries. These differences help us see how sanctions, whether direct or indirect, influence industrial development and how local policies can either ease or worsen their impact.

The economic pressure exerted by sanctions can either hinder or drive industrial development depending on the policy responses and economic environment. In Chisinau, sanctions-driven economic constraints have led to a deliberate focus on reducing dependency on imported goods and promoting local production, particularly in agriculture and technology (Chang, H. J. (2002). These sectors have benefitted from government support and investment. Nevertheless, limited access to international financing and technological inputs remains a significant challenge.

In Tehran, the economic impact of sanctions has been more significant due to the extensive restrictions placed by multiple international actors. Tehran's industrial sectors, particularly manufacturing and energy, have faced a range of issues from hyperinflation to a lack of essential resources. Legal instruments, both international (such as the UN Security Council resolutions) and domestic (such as Iran's counter-sanction legislations), have played a significant role in shaping Tehran's industrial policies, often leading to isolation but also fostering domestic resilience.

The legal framework surrounding sanctions can significantly impact a country's ability to diversify its markets. For instance, the ability of a country to diversify its markets may be constrained by sanctions targeting specific sectors or countries (North D.C., 1990). International legal frameworks, such as those outlined by the World Trade Organization (WTO) and other trade agreements, often limit or shape a country's capacity to develop alternative trade relationships.

Figure 1: Impact of Sanctions on Resource Allocation in Chisinau and Tehran

Sanctions often drive a strategic shift in resources toward essential industries. In Chisinau, this has meant a focus on strengthening agriculture and technology—critical sectors for maintaining economic resilience and reducing external dependencies. Tehran, on the other hand, has realigned its economy by fostering stronger ties with non-Western nations, particularly in Asia and Africa, to mitigate the effects of Western sanctions (Lin J.Y., 2011). Legal agreements have been pivotal in shaping these realignments. Tehran's bilateral agreements with non-Western nations have helped sustain vital industries, despite sanctions from the U.S. and Europe. Similarly, Chisinau has utilized regional trade agreements, albeit within narrower limits, to bolster economic stability. These legal frameworks demonstrate how nations can navigate sanctions, crafting tailored strategies for long-term resilience.

INDUSTRIAL DEVELOPMENT: THEORETICAL FOUNDATIONS AND EMPIRICAL CONSIDERATIONS

Industrial development plays a crucial role in driving economic growth and improving living standards in society. It involves transforming resources into finished products, which helps create jobs, boost productivity, and foster innovation. By expanding and upgrading a country's industrial sector, nations can become more competitive in the global market, rely less on raw material exports, and enhance the quality of life for their people. Classical economic theories, which focus on free trade and countries making goods they are best at producing, provided an early understanding of how industries grow. Neoclassical economists, while acknowledging market imperfections, emphasized the importance of efficient resource allocation, technological progress, and market competition as drivers of industrial development.

In recent years, the countries that struggle to move up the value chain often face barriers such as limited technological capabilities, insufficient infrastructure, and inadequate institutional support. Legal frameworks play a significant role in creating the conditions necessary for industrial development. International agreements, such as those managed by the World Trade Organization (WTO), provide rules that shape industrial policies. For example, intellectual property agreements like the Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights (TRIPS) help protect innovations, but they also provide ways for technology transfer, which is important for developing industries (World Trade Organization, 1995).

Different countries have taken different paths to industrial growth. In East Asia, countries like South Korea used export-oriented industrialization (EOI) strategies to grow their economies. They focused on producing goods for export, improving efficiency, and adopting advanced technologies, which led to impressive economic growth. On the other hand, some Latin American countries adopted import substitution industrialization (ISI), aiming to reduce their reliance on imports by encouraging local

production. The contrasting outcomes of these two approaches underscore the importance of both effective government policy and the ability to adapt to changing global market conditions.

Countries in Africa and Asia are facing many challenges in trying to develop their industries. Problems like lack of infrastructure, limited access to finance, and lack of skilled workers slow down their progress. Many of these countries are now using mixed approaches, combining aspects of both EOI and ISI, to try to benefit from both methods while avoiding their downside. These countries also face additional regulatory challenges, including meeting labor and environmental standards necessary for international trade, which impacts how industries can develop sustainably. Domestic legal reforms, such as laws that make it easier to do business, have also helped attract investments and support industrial growth (Stiglitz J. E., 2016).

Industrial development helps drive economic growth, create jobs, and encourage technological progress. It involves expanding and improving a country's industrial sector to transform raw materials into finished products and services. Classical economic theories focused on free trade and comparative advantage, providing early ideas on how industrial growth could happen. However, the experiences of developing countries showed that government intervention was often necessary, leading to structuralist ideas that promoted government support for industries. Neoclassical economists, meanwhile, stressed the importance of using resources effectively and improving technology.

The idea of global value chains (GVCs) is now a key concept for understanding modern industrial development. It highlights the importance of countries integrating into global production networks to grow their industries. Participation in GVCs has proven beneficial for fostering knowledge transfer, enhancing productivity, and expanding market access, though the gains are often unevenly distributed among participating nations. While many favor a market-led approach, governments still play a significant role in shaping industrial growth by investing in infrastructure, education, and research. As economist Dani Rodrik argues, government investment is crucial in making domestic industries more competitive and in attracting foreign investment (Rodrik, D. (2004).

National industrial policies must also consider the international legal landscape. For instance, countries that are part of the WTO must follow rules that regulate subsidies and trade practices, which can affect how governments support their industries. An example is the WTO Agreement on Subsidies and Countervailing Measures, which ensures that no unfair advantages are given to domestic industries. Additionally, agreements like the United States-Mexico-Canada Agreement (USMCA) include rules that may either support or restrict how countries can implement industrial policies.

Industrial development helps drive economic growth, create jobs, and encourage technological progress. It involves expanding and improving a country's industrial sector to transform raw materials into finished products and services. This process helps make a country more competitive in the global economy

and improves the quality of life for its people. While older economic theories provided the groundwork, the changing global environment means that governments need to understand all the different factors that affect industrial growth today. By studying different countries' experiences, policymakers can find successful methods and adapt them to their needs. The goal of industrial growth is not only to create wealth but also to ensure equitable, sustainable development that benefits all sectors of society. Encouraging innovation, entrepreneurship, and human development can help countries prepare for long-term success (Porter M. E., 1990).

INTERNATIONAL LEGAL RESPONSES TO SHIFTS IN ENERGY SUPPLY CHAINS

The global energy landscape is a complex interplay of geopolitics, economics, and technology. Energy resources, from fossil fuels to renewables, are integral to modern societies, powering industries, transportation, and households. The complex network of production, transportation, and consumption, often termed the "energy supply chain," is essential for ensuring energy security and affordability.

Sanctions can directly impact the physical flow of energy resources by imposing restrictions on production, transportation, and trade. For instance, sanctions on oil-producing countries can reduce global supply, leading to increased prices and potential shortages. These disruptions can lead to cascading effects on related industries, exacerbating overall supply chain vulnerabilities. As illustrated in Table 1 below, these disruptions have a broad range of direct and indirect effects on energy supply chains.

Table 1: Impact of Sanctions on Energy Supply Chains

Aspect	Direct Impact	Indirect Impact
Production	Reduced output from sanctioned countries	Decreased global supply and increased prices
Transportation	Disruptions in shipping and insurance	Delays and increased costs
Financial Restrictions	Hindered investments and exploration	Reduced efficiency and higher operational costs
Geopolitical Tensions	Shifts in trade patterns and supply chains	Increased costs and new trade dynamics
Innovation	Accelerated development of renewable energy	Enhanced focus on energy efficiency and R&D

Financial restrictions, such as asset freezes and trade financing limitations, can hinder investments in energy projects, curtail exploration and production activities, and limit the ability of energy companies to access capital markets.

Geopolitical tensions, exacerbated by sanctions, can lead to shifts in trade patterns and the emergence of new energy supply chains. Countries may seek alternative suppliers, develop domestic resources, or invest in renewable energy to reduce dependence on sanctioned nations. However, these adjustments can be time-consuming and costly, impacting energy security and affordability in the short term (Hufbauer G.C., Schott J.J. & Elliott K.A., 2007). The table highlights how these geopolitical shifts contribute to increased costs and new trade dynamics.

From a legal perspective, sanctions related to energy supply are often enacted in accordance with international frameworks, such as those set by the United Nations Security Council (UNSC). Under Chapter VII of the United Nations Charter, the UNSC has the authority to impose sanctions to maintain or restore international peace and security. These measures are binding on all member states, ensuring a degree of uniformity in enforcement across jurisdictions. Similarly, bilateral and multilateral agreements, including the Energy Charter Treaty, also govern how energy investments are treated during times of conflict or sanctions, ensuring that disputes can be managed within an international legal framework. These legal structures aim to provide stability and predictability in international energy markets, though enforcement challenges and political differences can limit their effectiveness.

While sanctions pose significant challenges to the energy sector, they can also stimulate innovation and drive technological advancements. The need to overcome supply chain disruptions and reduce reliance on sanctioned countries can foster the development of new technologies and business models. For example, sanctions on oil-producing nations have accelerated the adoption of renewable energy sources, such as solar and wind power, as countries seek to diversify their energy mix (Goldstein J.S., 2005). This is reflected in the innovation section of the table, where accelerated development of renewable energy is noted.

Moreover, sanctions can encourage investments in energy efficiency and conservation measures. By reducing energy consumption, countries can mitigate the impact of supply disruptions and enhance their energy security. Governments may also use regulatory measures, such as tax incentives or subsidies, to encourage energy-saving initiatives, thus promoting efficiency across the sector. Additionally, sanctions can stimulate research and development efforts focused on developing alternative energy sources and improving energy storage technologies.

Diversification of energy supply chains is another critical strategy for mitigating the risks associated with sanctions. By expanding trade relationships with multiple countries and regions, energy importers can reduce their vulnerability to supply disruptions. Additionally, investing in domestic energy

production can enhance energy security and reduce reliance on foreign imports (Keohane, R. O., & Nye, J. S. (2001).

The international legal response to disruptions in energy supply chains is thus multifaceted, involving sanctions, trade agreements, and investment treaties that shape the global energy market. By understanding these legal frameworks, stakeholders can better navigate the complex interactions between energy security, geopolitics, and international law. Ultimately, ensuring energy resilience requires coordinated efforts that address both the legal challenges posed by sanctions and the opportunities for strategic diversification and innovation.

CONCLUSION

The analysis of the impact of economic sanctions on industrial development reveals the complex interplay between economic, political, legal, and social factors. Sanctions, often used as tools of foreign policy, are designed to put pressure on targeted states to achieve specific political or diplomatic objectives. However, as highlighted in this study, the effects of sanctions go beyond their intended aims, with significant repercussions for the industrial sectors of the targeted nations.

Sanctions typically restrict financial transactions, trade, and access to essential technologies, creating significant challenges for industrial enterprises. These restrictions lead to production bottlenecks, supply chain disruptions, and limited market access. The uncertainty caused by sanctions also discourages both domestic and foreign investments, which are crucial for fostering innovation and modernization in the industrial sector. This study integrates both qualitative and quantitative analysis to show that, as observed in the cases of Iran and Venezuela, these obstacles have delayed industrial growth, demonstrating the considerable economic costs associated with sanctions.

Despite the negative impact, this study shows that the effects of sanctions are not uniform across all sectors. Industries heavily dependent on international inputs, such as manufacturing and energy, tend to be most affected. However, some sectors show resilience by relying on domestic capacities and government support. This adaptability emphasizes the role of proactive government intervention and supportive legal frameworks in lessening the adverse effects of sanctions.

The comparative analysis highlights how local factors, government policies, and international legal obligations shape industrial responses to sanctions. In some countries, sanctions have prompted diversification and growth in sectors such as agriculture and technology, supported by targeted government initiatives aimed at enhancing industrial resilience. In other cases, nations facing more extensive constraints have made significant advances in technology due to the necessity of self-reliance. The role of legal measures—both international and domestic, such as counter-sanction policies—has been crucial in shaping these outcomes, either imposing constraints or fostering resilience through strategic policies.

A more detailed examination of adaptive measures further demonstrates how countries have employed government intervention and legal strategies to sustain growth under sanction regimes. Including a legal perspective in this analysis provides valuable insight into how sanctions interact with both international and domestic laws, influencing industrial policies and outcomes. Compliance with international legal frameworks and various bilateral agreements, has determined how sanctioned countries can engage with global value chains and develop their industrial sectors. Legal standards, including intellectual property rights and trade-related regulations, have played a significant role in either enabling or hindering industrial progress under sanctions.

Interestingly, sanctions have, in some cases, driven innovation. Countries facing restrictions on traditional energy sectors and limited access to foreign technologies have turned towards renewable energy solutions and alternative technologies to reduce their reliance on sanctioned products. This drive for innovation has often been accompanied by government incentives and legal reforms aimed at supporting domestic industries, which has helped build long-term resilience and foster adaptation. Emphasizing these positive adaptations presents a more balanced view of the consequences of sanctions, showing that opportunities for growth can emerge even under restrictive conditions.

From a policy perspective, the study underscores the importance of developing well-considered strategies that address both the economic and legal dimensions of sanctions. Governments facing sanctions need to formulate supportive industrial policies that mitigate the adverse effects on key sectors while ensuring compliance with international laws to avoid further sanctions. These policies could include promoting local production through import substitution, investing in research and development to drive innovation, and forging partnerships with non-sanctioned countries to diversify trade networks.

In conclusion, economic sanctions significantly influence industrial development, affecting areas such as production, investment, market access, and innovation. The ability of a country to effectively respond to these challenges depends largely on the legal frameworks, government policies, and economic conditions that support industrial resilience. Sanctions are not only economic tools but also legal and political instruments, requiring a comprehensive approach to fully understand their impact.

To navigate the complexities of industrial development under sanctions, policymakers must balance economic strategies with careful legal compliance while taking advantage of opportunities for growth and innovation. By understanding the varied effects of sanctions on different industries and integrating both economic and legal strategies, countries can develop resilient industrial policies that not only mitigate the negative impacts of sanctions but also prepare their economies for sustainable growth in the global market.

REFERENCE LIST

- Amsden A.H.** (1989). *Asia's Next Giant: South Korea and Late Industrialization*. Oxford University Press.
- Chang H. J.** (2002). *Kicking Away the Ladder: Development Strategy in Historical Perspective*. Anthem Press.
- Dos Santos T.** (1970). The Structure of Dependence. *American Economic Review*, 60(2).
- Goldstein J. S.** (2005). *Condensing the Cold War: The Patiently Enduring US-Soviet Détente*. Princeton University Press.
- Hufbauer G. C., Schott J. J., & Elliott K. A.** (2007). *Economic Sanctions Reconsidered: History and Current Policy*. Peterson Institute for International Economics.
- International Atomic Energy Agency (IAEA)** (2018). JCPOA and Its Impact on Iran's Industrial Growth. *IAEA Review*.
- International Monetary Fund (IMF)** (2017). Economic Consequences of Sanctions on Iran. *IMF Working Paper*.
- Keohane R.O. & Nye J.S.** (2001). *Power and Interdependence: World Politics in Transition*. Longman.
- Lin J.Y.** (2011). New Structural Economics: A Framework for Rethinking Development. *The World Bank*.
- North D. C.** (1990). *Institutions, Institutional Change, and Economic Performance*. Cambridge University Press.
- Office of Foreign Assets Control (OFAC)** (2020). Overview of the International Emergency Economic Powers Act. *U.S. Department of Treasury*.
- Office of Foreign Assets Control (OFAC)** (2020). Secondary Sanctions and Their Extraterritorial Impact. *U.S. Department of Treasury*.
- Porter M.E.** (1990). *The Competitive Advantage of Nations*. New York: Free Press.
- Rodrik D.** (2004). Industrial Policy for the Twenty-First Century. *CEPR Discussion Paper*.
- Rodrik D.** (2004). Industrial Policy for the Twenty-First Century. *UNIDO Working Paper*.
- Stiglitz J. E.** (2016). *The State, the Market, and Development*. New York: Palgrave Macmillan.
- United States Energy Information Administration (EIA)**. Impact of Sanctions on Venezuela's Oil Industry. *EIA Report*, 2020.
- World Customs Organization (WCO)** (2021). *Guidelines for Managing Border Sanctions*. WCO Legal Framework.
- World Trade Organization (WTO)** (1995). *Agreement Establishing the World Trade Organization*. Geneva: WTO Secretariat.

ԱՄՓՈՓԱԳԻՐ
ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՊԱՏԺԱՄԻՋՈՑՆԵՐԻ ԱԶԴԵՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ԱՐԴՅՈՒՆԱԲԵՐԱԿԱՆ
ՉԱՐԳԱՑՄԱՆ ՎՐԱ
ՍԻՐԱՆՈՒՑ ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ

Տնտեսական պատժամիջոցները, որպես արտաքին քաղաքականության գործիքներ, զգալի ազդեցություն են ունենում տուժող երկրների արդյունաբերական զարգացման վրա՝ ազդելով ֆինանսական գործարքների, առևտրի և տեխնոլոգիաների հասանելիության վրա: Հողվածի նպատակն է ցույց տալ թե՛ ինչպես են տնտեսական պատժամիջոցները, մի կողմից, ստեղծում մարտահրավերներ, ինչպիսիք են արտադրության խափանումները և ներդրումների կրճատումը, մյուս կողմից, հնարավորություններ, ինչպիսիք են նորարարության խրախուսումը, ինքնապահովումը և տնտեսության կայունությունը: Հողվածում ներկայացված են օրինակներ, երբ պատժամիջոցների տակ գտնվող երկրներին հաջողվել է պահպանել և նույնիսկ զարգացնել իրենց տնտեսությունը՝ ռազմավարական արդյունաբերական քաղաքականության և կառավարության միջամտությունների շնորհիվ: Համատեղելով տնտեսական, իրավական և քաղաքական կողմերը, որոնք ապահովված են ինչպես որակական, այնպես էլ քանակական վերլուծությամբ, իրականացված հետազոտությունը քաղաքական գործիչներին և արդյունաբերական շրջանակներին տալիս է պատկերացում, թե՛ ինչպես կարելի է նվազեցնել պատժամիջոցների բացասական հետևանքները և միաժամանակ որոշել կայուն աճի ու արդյունաբերական զարգացման ուղիները: Արդյունքները ընդգծում են հարմարվողական քաղաքականության և ռազմավարական իրավական մոտեցումների կարևորությունը՝ դժվար պայմաններում արդյունաբերության կայունության հասնելու համար:

Բանալի բառեր՝ տնտեսական պատժամիջոցներ, նորարարություն, տնտեսական ճկունություն, իրավական շրջանակ, հրմարվողական քաղաքականություն, կայուն աճ, արտադրության խափանում, արդյունաբերության արդիականացում:

РЕЗЮМЕ
ВЛИЯНИЕ ЭКОНОМИЧЕСКИХ САНКЦИЙ НА ПРОМЫШЛЕННОЕ РАЗВИТИЕ
СИРАНУШ ГРИГОРЯН

Экономические санкции как инструменты внешней политики оказывают значительное влияние на промышленное развитие пострадавших стран, влияя на финансовые транзакции, торговлю и доступ к технологиям. Цель статьи — показать, как экономические санкции, с одной стороны, создают проблемы, такие как сбои в производстве и сокращение инвестиций, с другой стороны, возможности, такие как поощрение инноваций, самообеспечения и экономической устойчивости. С помощью тематических исследований она стремится раскрыть конкретные

способы, которыми санкции влияют на различные промышленные секторы, и как страны могут превратить эти проблемы в возможности для роста.

Объединяя экономические, правовые и политические перспективы, подкрепленные как качественным, так и количественным анализом, проведенное исследование предлагает политикам и отраслям информацию о том, как уменьшить негативные последствия санкций, одновременно определяя пути устойчивого роста и промышленного развития. Результаты подчеркивают важность адаптивной политики и стратегических правовых подходов для достижения промышленной устойчивости в сложных условиях.

Ключевые слова: экономические санкции, инновации, самообеспеченность, экономическая устойчивость, правовые рамки, адаптивная политика, устойчивый рост, сбои в производстве, промышленная модернизация.

Հոդվածը ամսագրվել է՝ 12.09. 2024

Հոդվածն ուղարկվել է գրախուսման՝ 15.09. 2024

Հոդվածը երաշխավորվել է տպագրության՝ 30.10.2024

GEORGIA-RUSSIA RELATIONS DURING THE PERIOD OF "GEORGIAN DREAM" POWER

KAREN GHAZARYAN

Yerevan State University, Yerevan, RA

E-mail: kar.ghazaryan@gmail.com

DOI: 10.24234/scientific.v2i47.166

ABSTRACT

The current stage of Georgia-Russia relations began in 2012, when the "Georgian Dream" party came to power and introduced changes in the foreign policy course. In order to understand the current course of bilateral relations, it is important to analyze the processes that have taken place between the parties since 2012. The purpose of the scientific work is to analyze the bilateral relations after the "Georgian Dream" came to power, to present the existing problems and challenges, to investigate the nature of these relations, as well as the influence of geopolitical developments on the relations.

While writing the scientific work, we used the systematic methods of historical-comparative, event and content analysis.

Achievements. Since 2012, relations between Georgia and the Russian Federation have registered a dynamic growth in several areas, changing the character and course of relations, the Russian Federation has become one of the leading economic states of Georgia, but politically, the existing problems the ongoing conflicts with Abkhazia and Ossetia in bilateral relations remain unresolved.

Key words. Georgia, Russian Federation, bilateral relations, South Caucasus, foreign policy, multilateral diplomacy.

INTRODUCTION

In the post-Soviet period, relations between Georgia and the Russian Federation underwent various changes due to several circumstances. After the "Five-day War" of 2008, problems in Georgia gradually increased, leading to greater dissatisfaction among the population. Although the former President of Georgia, Saakashvili, tried to leverage international pressure to achieve certain results with Russia, the situation regarding Abkhazia and South Ossetia did not change. Moreover, in 2008, Russia recognized the independence of Abkhazia and South Ossetia, after which Georgia severed diplomatic relations with Russia.

The coming to power of the "Georgian Dream" in the 2012 elections marked a shift in Georgia's foreign policy.

In Georgia, the Georgian Dream party competed with the United National Movement party in the 2012 parliamentary elections. According to the results, the Georgian Dream - Democratic Georgia party won the elections, securing more than 50% of the seats in the Georgian Parliament (Hovhannisyan, 2012). The regional and extra-regional policies adopted by the new authorities were quite interesting. Particularly, relations with Russia deserve attention. Georgia had suspended diplomatic relations with Russia in August 2008, in response to the Kremlin's recognition of the independence of Abkhazia and South Ossetia. However, the new government of Georgia, led by the Georgian Dream alliance, which came to power in October 2012, announced that regulating relations with Moscow would be one of the most important areas of the country's foreign policy. In parallel with the first regional visits (to Baku, Yerevan, and Ankara), at the end of October 2012, the position of Special Representative of the Prime Minister of Georgia for Relations with Russia was established. By decision of Prime Minister Bidzina Ivanishvili on November 1, 2012, former Georgian Ambassador to Russia (2000-2004) Zurab Abashidze was appointed to this position (Abashidze, n.d.). At that time, dialogue with Moscow began in the "Abashidze-Karasin" format, complementing the Geneva Discussions on Security in the Caucasus, which had been in effect since 2008 (when diplomatic relations were broken), and are held with the mediation of the EU, the United Nations, and the OSCE. These talks also involve delegations from Georgia, Russia, the USA, Abkhazia, and South Ossetia. As a result of the negotiations, the Russian market was opened to Georgian agricultural products, mineral waters, and wine-vodka industry products. Zurab Abashidze noted, "Tbilisi is ready to continue the Geneva international dialogue, as well as the meetings in Prague on practical issues." Grigori Karasin welcomed Tbilisi's position, stating, "If my respected colleague Zurab Abashidze really made such a statement, we can only welcome it. You know that it was not Russia that suspended diplomatic relations in September 2008, and there are no obstacles to their restoration on our side. The timing of positive changes in this matter depends exclusively on Tbilisi." The constructive discussion of current issues within this dialogue has already led to tangible results. Bilateral trade has been restored, and the only land crossing point of the Georgia-Russia border, "Upper Lars-Kazbegi," now operates around the clock. At the end of 2013, regular road traffic was restored between Georgia and Russia, and air traffic resumed in October 2014. After three years of lifting restrictions on the import of wine, mineral water, and agricultural products from Georgia, bilateral trade picked up, and Russia returned to the top three of Georgia's main foreign trade partners. However, in the context of the global economic crisis, bilateral trade decreased to \$697 million in 2015 (89% of the figures from the same period in 2014). Russian exports remained at the same level (\$534 million). After the economic crisis, private transfers from Russia to Georgia decreased by about 25% (previously around \$1 billion per year (Dęgtsev,

Margoev, & Tokarev, n.d.)). Cultural, sports, scientific, religious, and business ties were activated. Over 60,000 Russian visas were issued to Georgians between 2013 and 2015. Georgian athletes also participated in the 2014 Sochi Olympics. In December 2015, the visa regime for Georgian citizens traveling to Russia was significantly liberalized. Despite the lack of diplomatic relations and ongoing political issues with Abkhazia and South Ossetia, in 2015, Russia was still the leader in the number of remittances to Georgia, accounting for 40% (down from 49% in 2014). According to the National Bank of Georgia, in 2015, \$432.68 million (39% less than in 2014) was sent from Russia to Georgia out of a total of \$1.08 billion (\$1.44 billion in 2014). For comparison, Greece, an EU member, ranked second with \$117.68 million in transfers (42.5% less than in 2014 (USAFacts, 2024)). After the Russian market was reopened to Georgian products, Russia entered the top five trade partner countries of Georgia. According to the Statistical Service of Georgia, in 2015, Russia was the second-largest trading partner of Georgia (second to Turkey), and fifth in terms of imports of Georgian products. The trade turnover between Georgia and Russia in 2015 amounted to \$788.5 million, including an 8.7% increase in imports to \$625.6 million, while exports decreased by 40.7% to \$162.8 million (Pavlyushina, Kulaeva, & Muzychenko, 2019). In 2022, Russia remained the second-largest trading partner of Georgia, following Turkey. In terms of interstate visits, the year 2015 ended with the positive decision of the Russian Foreign Ministry on liberalizing the visa regime for Georgian citizens, simplifying the process for obtaining business, work, and study visas of any duration. However, in early 2016, these relations were criticized by both the opposition and parts of the Georgian public, primarily due to Tbilisi's gas negotiations with its neighbors, including Russia. In 2016, Karasin and Abashidze reaffirmed their intention to continue the normalization of relations. Earlier, Russian President Vladimir Putin stated that he does not rule out the restoration of a visa-free regime for Georgian citizens, and according to the President, there are sufficient grounds for this. According to a survey conducted in Georgia, when asked about Georgia's foreign policy, 14% of respondents answered "pro-Western," 52% said "pro-Western, but we must maintain good relations with Russia," 16% answered "pro-Russian, but it is necessary to maintain good relations with the EU and NATO," and 5% chose "pro-Russian." At the same time, 77% of respondents approved of the Georgian government's goal of becoming a member of the EU by 2015 (National Democratic Institute, 2024).

Georgia-EU Relations during the "Georgian Dream" era.

It should be noted that the problem of developing relations with the West had existed since 2008. The only change was the election of the new American president, Donald Trump, and the policy of the new regime in the South Caucasus (with statements of non-confrontation with Russia), which motivated Tbilisi to approach Moscow. In October 2013, as a result of the presidential elections, the candidate of the ruling coalition "Georgian Dream", Giorgi Margvelashvili, won. At that time, as he had promised, Bidzina Ivanishvili "retired from politics," and the former head of the Ministry of Internal Affairs of Georgia,

Irakli Gharibashvili, became the head of the new government. The "For Georgia" government program was introduced. An analysis of the activities of the new government of Georgia shows that the change of prime minister did not affect Georgia's foreign political priorities in any significant way. Even after the presidential change, and in the context of the ongoing complex dialogue between Georgia and the Russian Federation, the United National Movement (UNM) opposition organized various protests in recent years against the so-called "pro-Russian policy" of the "Georgian Dream" coalition, accusing it of retreating from European integration and making concessions to Russian occupation. Despite these accusations, under the new government, on November 29, 2013, at the Eastern Partnership summit in Vilnius, the Minister of Foreign Affairs of Georgia, Maya Panjikidze, and the High Representative of the EU for Foreign Affairs and Security Policy, Catherine Ashton, officially signed Georgia's Association Agreement with the EU (European Union, 2014). At the same time, Georgia's Minister of Economy, Giorgi Kvirikashvili, and European Commissioner for Trade, Karel de Gucht, signed the part of the association document dealing with the establishment of a comprehensive free trade zone (EEAS, 2016). The Parliament of Georgia approved this document on July 18, 2014. As a result of this policy, on June 27, 2014, the Association Agreement with the EU was signed, which included the Deep and Comprehensive Free Trade Area Agreement (DCFTA), replacing the 1996 Partnership and Cooperation Agreement between Georgia and the EU. This association agreement laid the new legal foundation for future cooperation between Georgia and the EU. The agreement has since been ratified by EU member states and the European Parliament and is now fully operational. The dynamics of support for and opposition to Georgia's integration into the European Union (EU) and the Eurasian Economic Union (EAEU) are also interesting. When given a choice between the EU and the EAEU, 61% of respondents favored the EU, while 20% chose the EAEU (NDI, 2019). The Association Agreement entered into force in 2016, contributing to the development of trade between the EU and Georgia (Batalov, 2016). In March 2017, the EU granted Georgians visa-free entry. Despite the fact that Georgian Dream made certain adjustments in foreign policy relations with Russia, no serious changes took place in bilateral political relations. The changes were mostly in the economic sphere, initially in the form of recovery and later in dynamic development. The Georgian authorities continued to prioritize the Western vector of foreign policy, keeping NATO and EU membership among their primary goals. In turn, the West has provided significant support to Georgia's Western integration and welcomed Georgia's democratic progress and close cooperation with the West. However, it is important to note that despite these advancements, Georgia has been unable to make progress on issues related to Abkhazia and South Ossetia. Bilateral political processes remained relatively passive because Georgia maintains a clear position regarding the restoration of territorial integrity. Georgia also recognizes that disregarding Russia's stance could lead to serious consequences for the country. Russia, on the other hand, has shown a willingness to restore dialogue and

relations if Georgia abandons its pronounced anti-Russian position. It should also be noted that many in Georgia realize that restoring territorial integrity with the help of the West is quite difficult. Former Georgian President Eduard Shevardnadze also commented on this, stating that it is impossible to expect the return of these regions in the context of tense relations with Russia. In Georgia's internal politics, there are also processes that emphasize Georgia's orientation toward the West and anti-Russian sentiment, making it difficult to imagine a government that would abandon the Western vector in favor of a constructive dialogue with Russia. The positions of both Russia and Georgia remain in stark contradiction on the issues of Abkhazia and South Ossetia. In December 2023, Georgia was granted candidate status for EU membership, which was of great importance for the country (Council of the European Union, n.d.). However, following the adoption of the "Foreign Agents" law, Georgia faced serious criticism from Western countries, particularly from the EU. In response, the EU ambassador stated that Georgia was moving away from European values (Ostiller & The Kyiv Independent, 2024). The parliamentary elections held in Georgia on October 27, 2024, were marred by numerous violations, which were also criticized by observers and Western countries. All of this could negatively impact the development of relations between Georgia and the West. The course of Georgia's relations with the West will also depend on the new U.S. President Donald Trump, as he has a different approach to relations with Russia and South Caucasus policy, as evidenced during his first presidency. It should be noted that in the last parliamentary elections held in October 2024, "Georgian Dream" won 53.92% of the vote, but the opposition and various observation groups did not recognize the results, and thousands of people took to the streets demanding new elections.

NATO-Georgia relations

As for Georgia's relations with NATO, in September 2014, during the NATO summit in Wales, NATO member states and Georgia adopted a "Substantial Package of Measures" that was designed to help Georgia in its pursuit of membership in the alliance. As part of this agreement, on August 27, 2015, the joint training and assessment center of Georgia and NATO was established at the Krtsanisi National Training Center of the Ministry of Defense of Georgia (NATO, n.d.). Despite this, Tbilisi's official goal remains membership in the North Atlantic Alliance, not the intermediate stage that exists today. A clear answer from Brussels came on December 2, 2015, during a meeting of NATO foreign ministers, when they announced that, in order to join NATO, Georgia must pass the "Membership Action Plan" (MAP) stage, which has not been provided to the country since 2008. Then, on February 11, 2016, during a regular Georgia-NATO commission session (at the level of NATO member states and Georgia's defense ministers), NATO Secretary General Jens Stoltenberg mentioned that work was being done with Georgia in NATO towards all areas of the Essential Package agreed upon at the Wales summit in 2014 (NATO, 2014). On March 2, within the framework of his visit to Brussels, Georgian Foreign Minister Mikhail

Janelidze met with NATO Deputy Secretary General Alexander Vershbow, who confirmed the alliance's support for Georgia regarding its "ambitious reform agenda (Dzhanelidze, 2023)". The Deputy Secretary General of NATO also noted that the Georgia-NATO essential package was being implemented "successfully" and emphasized that the allies were ready to "find ways to strengthen NATO cooperation with Georgia." According to the Ministry of Foreign Affairs of Georgia, during the session, the parties also discussed the progress of Georgia's integration into NATO and the deepening of political and practical cooperation in preparation for the alliance's Warsaw summit, which was set to take place in August of that year. It should also be noted that the Russian side does not hide the fact that Georgia's potential membership in NATO would be seen as a direct threat to Russia. The Russian side has repeatedly stated that the addition of another NATO member state in its immediate neighborhood would create serious security threats, and that Russia would respond to such developments with harsh rhetoric. Ukraine's aspirations to join NATO are also seen as dangerous by the Russian side. Russia has made it clear on numerous occasions that any NATO enlargement near its borders is unacceptable and will be met with strong opposition.

The Next Stage of Tension in Georgia-Russia Relations

After the 2012 elections in Georgia and the rise to power of the "Georgian Dream" coalition, Tbilisi, and Prime Minister Bidzina Ivanishvili himself, softened the rhetoric against Russia and its authorities. Ivanishvili personally avoided publicly criticizing Putin, even on obvious issues. Russia opened its market to Georgia, which led to an increase in exports and a rise in the number of Russian tourists visiting Georgia (with Russia being the number one source of both), bringing the country back to a state of economic dependency on Russia. However, politically, the two sides did not come closer. As before, Russia continued to insist that Abkhazia and South Ossetia were independent states, and that Georgia "must recognize the new realities." On the other hand, Tbilisi insisted that diplomatic relations would not be restored as long as Russia's recognition of Georgian regions as independent entities remained in force. This political impasse did not prevent Russian state media and pro-Russian organizations from flourishing in Georgia during Ivanishvili's reign. Organizations such as the "Heracles II Society," the "Eurasian Choice," and the Russian-Georgian Public Center (named after Yevgeny Primakov and funded by the Russian government) became more active (Ekho Kavkaza, 2014). The main aim of these organizations was to promote a shift away from Georgia's Western course towards NATO and the EU, and to encourage the restoration of diplomatic relations with Moscow. Starting in 2015, more and more events involving Russian delegations took place in Georgia, one of the most notable being the Inter-Parliamentary Assembly of Orthodoxy session on June 20, 2019, which led to a crisis. The session was disrupted when the Russian deputy, Sergey Gavrillov, took the chair of the Georgian legislature and attempted to continue the meeting in Russian (Musayelyan, 2019). This incident sparked a wave of protests both inside the

parliament and throughout the country. Official Tbilisi reacted strongly, with Prime Minister Mamuka Bakhtadze stating that it was "difficult to see the deputy of the occupying country in the main chair of the Georgian legislature (Agenda.ge, 2019)." After the incident, the Russian deputy claimed that negotiations between Georgia and Russia on humanitarian and economic issues were on the verge of failure. President Salome Zurbashvili also addressed the incident, saying, "What kind of Orthodox union can there be with a country that is not only the occupier of our lands but also fights against religion and Christian values (Kommersant, 2019)". The protests that followed were spontaneous, with opposition parties accusing the government of rapprochement with Russia and an ineffective dialogue. This marked a turning point, leading to a political crisis that undermined the very foundations of Ivanishvili's power. The June 20 demonstration, which initially began as a protest against the presence of the Russian deputy in the Georgian parliament, turned into violent clashes in the heart of Tbilisi, resulting in over 200 injuries. The next wave of tension came in June 2019, amid the anti-Russian protests in Georgia. Russian President Vladimir Putin responded by canceling direct flights between Russia and Georgia, a move that further exacerbated relations. The Russian State Duma even proposed imposing economic sanctions on Georgia in response to the protests, but Putin ultimately spoke out against it. The protests in Georgia were more than just about the presence of a Russian official; they reflected deep discontent with the government's ambiguous stance on foreign policy — trying to balance its NATO and EU ambitions with efforts to appease Moscow. The Georgian government's handling of the protests, particularly the brutal dispersal of demonstrators on the night of June 20-21, led to serious international criticism. The government initially believed that the protests were orchestrated by the United National Movement (UNM), but the turnout and the broad-based nature of the protests proved otherwise. Russia's press secretary Dmitry Peskov referred to the protests as "Russophobic provocations," and President Putin banned flights to Georgia, citing the safety of Russian citizens. However, no Russian citizens were harmed during the protests. For many Georgians, the protests were a direct response to the government's pro-Russian policy and its failure to adequately address Georgia's aspirations for integration with NATO and the EU while simultaneously engaging with Russia. To this day, Georgia's position regarding relations with Russia remains unclear, with no meaningful political dialogue between the two countries. This lack of dialogue has stalled any progress on issues such as Abkhazia and South Ossetia, and has further entrenched the divide. Georgia continues to rely on its Western orientation for strengthening its position, aiming for NATO and EU membership in hopes that international pressure will force Russia to back down on its stance regarding the occupied territories. Despite statements of willingness from the Russian side to restore relations, the fundamental issues between the two countries remain mutually exclusive, making any substantial progress unlikely in the near future. As a result, the situation remains frozen, with the political crisis within Georgia continuing to hinder the country's ability to resolve its foreign policy issues.

In December 2018, President Salome Zurbashvili was elected and, shortly thereafter, announced her refusal to cooperate with Russia, which she described as an enemy of Georgia (Antidze & Osborn, 2019). The reference made on the website of the Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation regarding relations with Georgia is quite significant. Specifically, it highlights the events of August 2008, when Russia recognized the independence of South Ossetia and Abkhazia. This recognition followed the August 2008 war between Georgia and Russia over these regions. As a result, Georgia severed diplomatic relations with Russia in September 2008. Since March 2009, Swiss embassies have represented the interests of both countries in Tbilisi and Moscow, acting as intermediaries. Following the war and the subsequent recognition of the two separatist regions, Georgia took several legal actions against Russia, including initiating cases in the European Court of Human Rights and the International Criminal Court (The Hague). Moreover, Georgia maintains a consistently unfriendly stance towards Russia in international organizations, where it accuses Russia of violating Georgia's sovereignty and territorial integrity. In the national security strategy of Georgia Russia has consistently identified as primary security threat, framing it as the "main enemy". Despite some economic progress and the softening of attitudes towards Russia under the "Georgian Dream" government, tensions remained high. The central issue of territorial integrity remains unresolved, with Russia continuing to strengthen its influence over Abkhazia and South Ossetia, providing increasing economic and military support. Despite Western pressure, Russia has repeatedly made it clear that there will be no change to the situation in these regions. For Georgia, the future of its relations with Russia remains uncertain, especially in light of ongoing internal political struggles and the country's deepening ties with the West. The official stance of the Russian Federation remains steadfast, emphasizing that relations with Georgia cannot be restored while Georgia continues its path towards NATO and EU membership. Furthermore, Russia's recognition of the independence of South Ossetia and Abkhazia, and the ongoing diplomatic tension, ensure that meaningful dialogue remains elusive.

ACHIEVEMENTS

The character of Georgia-Russia relations began to change after the "Georgian Dream" coalition came to power in 2012, with the most noticeable shifts occurring in the economic sphere. Russia gradually increased its influence in Georgia, and this was reflected in various developments, including greater economic engagement. However, alongside this, there have been challenges in EU-Georgia and USA-Georgia relations. Geopolitical developments have had some effect on the dynamics between Georgia and Russia, but the overall nature of their relations has remained largely unchanged since 2012. The influence of third countries, particularly the EU and the U.S., did not lead to significant changes in the bilateral relationship between the two countries. For instance, the portrayal of Russia as a security

threat in Georgia's strategic documents has become less relevant in practice, especially since Russia has become one of Georgia's leading economic partners in recent years.

With the election of Donald Trump as the U.S. President, some analysts suggested that there could be positive changes in Georgia-Russia relations, given Trump's softer stance towards Russia during his first presidency. However, despite these potential shifts, political relations between Georgia and Russia remain tense, primarily due to their deep-seated contradictions on the issues of Abkhazia and South Ossetia.

The restoration of diplomatic relations between Russia and Georgia would be a challenging process. For Tbilisi, the restoration of territorial integrity is a non-negotiable condition for any diplomatic rapprochement. Meanwhile, Moscow is constrained by its recognition of Abkhazia and South Ossetia as independent states. This significant difference in position means that any potential diplomatic resolution would require bilateral compromises, and a temporary status could be a possibility until a final settlement is reached.

Despite the Georgian government's continued emphasis on the importance of settling relations with Russia as part of its broader foreign policy, bilateral relations have remained somewhat frozen and passive, particularly outside of the economic sphere. However, this should not be seen as a signal that Georgia is moving away from the West. While the relationship with Russia has evolved in economic terms, Georgia's aspirations for integration with the EU and NATO remain central to its foreign policy direction. The country continues to balance its economic ties with Russia with its strategic ambitions towards the West.

REFERENCES

- Հովհաննիսյան, Ի. (2012, October 2). Վրացական երազանքը առաջատար Azatutyun. <https://www.azatutyun.am/amp/24726095.html>
- Մուսայելյան, Լ. (2019, June 20). Վրաստանում տապալել են Ուղղափառության միջխորհրդարանական վեհաժողովի նիստը. Azatutyun. <https://www.azatutyun.am/amp/30010459.html>
- Ассоциация с ЕС: какие выгоды получают Грузия и Молдавия?* (2016, July 1). dw.com. <https://bit.ly/3sZO5nq>
- Григорьев, Л. М., Павлюшина, В. А., Кулаева, Н. М., & Музыченко, Е. Е. (2019). Экономика Грузии: Хрупкая экономическая стабильность. Вопросы экономики, 10, 64–84. <https://doi.org/10.32609/0042-8736-2019-10-64-84>

- Джанелидзе, М. (n.d.). На заседании комиссии НАТО-Грузия была выражена готовность продолжить поддержку повышения обороноспособности Грузии. 1TV. <https://1tv.ge/ru/news/88788/>
- Карасин приветствует заявление избранного президента Грузии.* (n.d.). РИА Новости. <https://bit.ly/3xA15DM>
- Министерство иностранных дел Российской Федерации.* (н.д.). Российско-грузинские отношения. Министерство иностранных дел Российской Федерации. <https://bit.ly/2PCdDcH>
- Российское телевидение возвращается в Грузию.* (n.d.). <https://bit.ly/332wJM8>
- Экономика Грузии в пространстве противоречий региональных держав <https://bit.ly/3vqAdnC>
- Council of the European Union.** (n.d.). Georgia. *European Union.* <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/enlargement/georgia/>
- Ministry of Defence of Georgia.** (2011). *New concept of national security of Georgia.* <https://mod.gov.ge/uploads/2018/pdf/NSC-ENG.pdf>
- National Democratic Institute.** (2024). Public attitudes in NDI-commissioned survey. *Civil Georgia.* <https://civil.ge/archives/393027/amp>
- NATO.** (n.d.). Relations with Georgia. *North Atlantic Treaty Organization.* https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_38988.htm
- USA Facts.** (2024). Economy of Georgia: Is the economy of Georgia growing? What's the unemployment rate? How large is the state's economy? *USAFacts.* <https://usafacts.org/topics/economy/state/georgia/>
- NATO.** (2014, September 5). Zayavleniye po itogam vstrechi na vysshem urovne v Uyel'se. *NATO.* https://www.nato.int/cps/ru/natohq/official_texts_112964.htm
- Antidze, M., & Osborn, A.** (2019, March 21). Georgian president calls Russia 'enemy and occupier,' accuses Kremlin 'fifth column' of stirring unrest. *National Post.* <https://nationalpost.com/news/world/georgian-president-calls-russia-enemy-and-occupier-accuses-kremlin-fifth-column-of-stirring-unrest>
- National Democratic Institute.** (2019, July 3). Opinion survey 2019: Georgia. *National Democratic Institute.* <https://bit.ly/3e3sdTW>
- Civil.ge.** (2020, February 20). Public attitudes in NDI-commissioned survey. *Civil.ge.* <https://civil.ge/archives/393027/amp>
- Ostiller, N., & The Kyiv Independent.** (2024, April 11). EU's ambassador to Georgia says foreign agents bill 'incompatible' with European values. *Kyiv Independent.* <https://kyivindependent.com/eus-ambassador-to-georgia-says-foreign-agents-bill-incompatible-with-european-values/>

REFERENCE LIST

- Oganesyan, I.** (2012, 2 oktyabrya). Lider «Gruzinskoj mechty» (*The Georgian dream is the leader*). Azatutyun. <https://www.azatutyun.am/amp/24726095.html>
- Musaelyan, L.** (2019, 20 iyunya). V Gruzii otmenili zasedanie Mezhparlamentskoj assamblei pravoslaviya (*In Georgia, the session of the Interparliamentary Assembly of Orthodoxy has been disrupted*). Azatutyun. <https://www.azatutyun.am/amp/30010459.html>.
- Associaciya s ES: kakie vygody poluchat Gruzija i Moldova?* (*Association with the EU: What benefits will Georgia and Moldova receive?*). (2016, 1 iyulya). dw.com. <https://bit.ly/3sZO5nq>.
- Grigor'ev, L. M., Pavlyushina V. A., Kulaeva N. M., Muzychenko E. E.** (2019). Ekonomika Gruzii: Hrupkaya ekonomicheskaya stabil'nost'. Voprosy ekonomiki (*Georgia's Economy: Fragile Economic Stability. Economic Issues.*). 10, 64–84. <https://doi.org/10.32609/0042-8736-2019-10-64-84>.
- Dzhanelidze, M.** (bez daty). Na zasedanii komissii NATO-Gruzija byla vyrazhena gotovnost' i dal'she podderzhivat' uluchshenie oboronosposobnosti Gruzii. (*At the NATO-Georgia Commission meeting, there was an expressed readiness to continue supporting the enhancement of Georgia's defense capabilities.*). 1TV. <https://1tv.ge/ru/news/88788/>.
- Karasin privetstvuet zayavlenie izbrannogo prezidenta Gruzii.* (*Karasin welcomes the statement of the elected president of Georgia*). (bez daty). RIA Novosti. <https://bit.ly/3xA15DM>
- Ministerstvo inostrannyh del Rossijskoj Federacii.* (bez daty). Rossijsko-gruzinskie otnosheniya (*Russian-Georgian relations*). Ministerstvo inostrannyh del Rossijskoj Federacii. <https://bit.ly/2PCdDcH>
- Rossijskoe telprostranstvo protivorechij regional'nyh gosudarstv* (*Russian television is returning to Georgia*). <https://bit.ly/3vqAdnC>evidenie vozvrashchaetsya v Gruziju. (bez daty). <https://bit.ly/332wJM8>
- Ekonomika Gruzii v prostranstve protivorechij regional'nyh derzhav* (*Georgia's economy in the context of regional powers' contradictions*). <https://bit.ly/3vjaAdnC>
- Council of the European Union.** (n.d.). Georgia. European Union. <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/enlargement/georgia/>.
- Ministry of Defence of Georgia.** (2011). New concept of national security of Georgia. <https://mod.gov.ge/uploads/2018/pdf/NSC-ENG.pdf>.
- National Democratic Institute.** (2024). Public attitudes in NDI-commissioned survey. Civil Georgia. <https://civil.ge/archives/393027/amp>.
- NATO.** (n.d.). Relations with Georgia. North Atlantic Treaty Organization. https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_38988.htm.

- USA Facts.** (2024). Economy of Georgia: Is the economy of Georgia growing? What's the unemployment rate? How large is the state's economy? USAFacts. <https://usafacts.org/topics/economy/state/georgia/>.
- NATO.** (2014, September 5). Zayavleniye po itogam vstrechi na vysshem urovne v Uyel'se. NATO. https://www.nato.int/cps/ru/natohq/official_texts_112964.htm.
- Antidze, M., & Osborn, A.** (2019, March 21). Georgian president calls Russia 'enemy and occupier,' accuses Kremlin 'fifth column' of stirring unrest. National Post. <https://nationalpost.com/news/world/georgian-president-calls-russia-enemy-and-occupier-accuses-kremlin-fifth-column-of-stirring-unrest>.
- National Democratic Institute.** (2019, July 3). Opinion survey 2019: Georgia. National Democratic Institute. <https://bit.ly/3e3sdTW>.
- Civil.ge.** (2020, February 20). Public attitudes in NDI-commissioned survey. Civil.ge. <https://civil.ge/archives/393027/amp>.
- Ostiller, N., & The Kyiv Independent.** (2024, April 11). EU's ambassador to Georgia says foreign agents bill 'incompatible' with European values. Kyiv Independent. <https://kyivindependent.com/eus-ambassador-to-georgia-says-foreign-agents-bill-incompatible-with-european-values/>.

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

ՎՐԱՍՏԱՆ-ՌԴ ՓՈԽՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ «ՎՐԱՑԱԿԱՆ ԵՐԱԶԱՆՔԻ»

ԻՇԽԱՆՈՒԹՅԱՆ ՇՐՋԱՆՈՒՄ

ԿԱՐԵՆ ԴԱԶԱՐՅԱՆ

Վրաստան-ՌԴ հարաբերությունների ներկայիս փուլը սկսվել է 2012 թվականից երբ իշխանության եկավ «Վրացական երազանք» կուսակցությունը և փոփոխություններ մտցրեց արտաքին քաղաքական կուրսում: Հասկանալու համար երկկողմ հարաբերությունների ներկայիս ընթացքը կարևոր է վերլուծել այն գործընթացները, որոնք տեղի են ունեցել կողմերի միջև սկսած 2012 թվականից: Գիտական աշխատանքի նպատակն է վերլուծել երկկողմ հարաբերությունները «Վրացական երազանքի» իշխանության գալուց հետո, ներկայացնել առկա խնդիրներն ու մարտահրավերները, հետազոտել այդ հարաբերությունների բնույթը, ինչպես նաև աշխարհաքաղաքական զարգացումների ազդեցությունը հարաբերությունների վրա: Գիտական աշխատանքը շարադրելիս օգտագործել ենք պատմահամեմատական, իրադարձային եւ բովանդակային վերլուծությունների համակարգային մեթոդները:

Ձեռքբերումներ: Վրաստան-ՌԴ հարաբերությունները 2012 թվականից դինամիկ աճ են գրանցել մի քանի ոլորտերում՝ փոխելով հարաբերությունների բնույթը և ընթացքը, ՌԴ-ն դարձել

Է Վրաստանի տնտեսական առաջատար պետություններից մեկը, սակայն քաղաքական առումով երկկողմ հարաբերություններում առկա խնդիրները Աբխազիայի և Հարավային Օսիայի հետ կապված շարունակում են մնալ չուժված:

Բանալի բառեր: Վրաստան, Ռուսաստանի Դաշնություն, երկկողմ հարաբերություններ, Հարավային Կովկաս, արտաքին քաղաքականություն, բազմակողմ դիվանագիտություն:

РЕЗЮМЕ
ГРУЗИНО-РОССИЙСКИЕ ОТНОШЕНИЯ В ПЕРИОД ГРУЗИНСКОЙ МЕЧТЫ К
ВЛАСТИ
КАРЕН КАЗАРЯН

Современный этап грузино-российских отношений начался в 2012 году, когда к власти пришла партия «Грузинская мечта» и внесла изменения во внешнеполитический курс. Чтобы понять текущий ход двусторонних отношений, важно проанализировать процессы, происходящие между сторонами с 2012 года. Цель научной работы – проанализировать двусторонние отношения после прихода к власти «Грузинской мечты», представить существующие проблемы и вызовы, исследовать природу этих отношений, а также влияние геополитических событий на отношения. При написании научной работы мы использовали системные методы историко-сравнительного, событийного и контент-анализа.

Достижения. С 2012 года в отношениях между Грузией и Российской Федерацией наблюдается динамичный рост по ряду направлений, меняя характер и ход отношений, Российская Федерация стала одним из ведущих экономических государств Грузии, но в политическом плане возникли проблемы в двусторонних отношениях с Абхазия и Южная Осетия остаются нерешенными.

Ключевые слова. Грузия, Российская Федерация, двусторонние отношения, Южный Кавказ, внешняя политика, многосторонняя дипломатия.

Հոդվածը ստացվել է՝ 02.09. 2024

Հոդվածն ուղարկվել է գրախոսման՝ 07.09. 2024

Հոդվածը երաշխավորվել է տպագրության՝ 24.11.2024

ԲԱՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆ
ՏԱՆՅԱ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆԻ ՍՏԵՂԾԱԳՈՐԾԱԿԱՆ ՈՒՂԵԾՐԵՐՈՒՄ

ՕՖԵԼՅԱ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ

Շիրակի պետական համալսարան

Էլ. *hauugk*՝ ofelya.hovhannisyan82@gmail.com

DOI: 10.24234/scientific.v2i47.167

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Հոդվածի հետազոտության օբյեկտ է հանդիսացել արդի գրականության վառ անհատականություններից մեկի՝ վաղամեռիկ բանաստեղծուհի Տանյա Հովհաննիսյանի բանաստեղծական աշխարհը:

Հետազոտության նպատակն է առաջին անգամ գիտական հոդվածով և ոչ թե գրական անդրադարձով գրականագիտական վերլուծության ենթարկել հեղինակի բանաստեղծական ժառանգությունը, որի մեջ յուրաքանչյուր մարդ կարող է տեսնել իր հոգեաշխարհի արտացոլանքը, կարդալ իր խոհերի և խոկումների պատասխանները, դիտարկել մարդկային հոգեբանության ելևէջներն ու տարուբերումները և, վերջապես, հաղորդակից դառնալ բանաստեղծական ինքնատիպ դրսևորումների, որոնք իրենց վրա ոչ մի գրական ազդեցության դրոշմ չեն կրում, և որոնք ավարտվում են բազմակետերով, այսինքն՝ ժամանակակից իրականության մեջ յուրաքանչյուր մարդ կարող է իր հոգեբանությանը հարիր մտքեր և ձևակերպումներ հավելել:

Արձանագրենք՝ այն ակնառու փաստը, որ Տանյա Հովհաննիսյանի յուրատիպ արվեստն այսօր ունի արդիական լիցքեր՝ իր մեջ պարփակելով մերօրյա իրականության խառնարանում դեգերող մարդու հոգեաշխարհը բնութագրող գաղափարներ և դիտարկումներ՝ կենդանագրված իսկական արվեստագետին բնորոշ հատու վրձնահարվածներով:

Բանալի բառեր՝ քնարական կերպար, բանաստեղծական աշխարհ, պատում, լույս, խորհրդապատկեր, բնություն, ներհյուսում, բազմաշերտ խառնվածք:

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Բանաստեղծուհի Տանյա Հովհաննիսյանն իր ապրած կյանքի ծաղկուն հետագիծն է թողել հայ գրական երկերում, ժամանակի բանաստեղծական խառնարանում նոր երանգներ է հավելել: Ստեղծագործական կարճատև կյանքի ընթացքում նա մշտապես ունկնդրել է ժամանակի ձայնը՝ բացահայտելով իր բանաստեղծական նախասիրություններն ու գրական կարողությունները՝ միտված հայրենի պոեզիայի գույների հարստացմանը: Տանյա Հովհաննիսյանի բանաստեղծական

աշխարհի յուրատիպ շերտերն արվեստի ինքնատիպ վավերագրերն ունեն: Բանաստեղծուհու յուրաքանչյուր գիրք կարծես նախորդի պատվաբեր շարունակությունն է՝ գաղափարական նոր ընդգրկումներով, կատարման նրբերանգների բազմազանությամբ:

Բազմաշերտ է Տանյա Հովհաննիսյանի երգերի հյուսվածքը: Բանաստեղծուհու գրույցն իր ընթերցողի հետ անմիջական է, փիլիսոփայորեն ներհուն, զգացմունքներով՝ ջերմացնող: Յուրաքանչյուրը նրա ստեղծագործության մեջ կարող է գտնել իր համար ու իր մասին գրված տողեր, նաև ապագայի շեշտակի լիցքերով հագեցած:

Բանաստեղծուհին մահացել է 41 տարեկանում. նա գոհ է դարձել 1988թ. ավերիչ երկրաշարժին: Այդ տարիքում Տանյա Հովհաննիսյանն ուներ արդեն հրատարակված երկու գիրք՝ «Հրաբուխի ծաղիկ» և «Եվայի հեքիաթները» խորագրերով: Մահից հետո լույս են տեսել բանաստեղծուհու «Բաց հրապարակ» և «Բանաստեղծություններ» գրքերը: Տանյա Հովհաննիսյանի գրական ամբողջ ժառանգությունը տպագրված է: Բանաստեղծուհու նախասիրած գրական ժանրը թեև պոեզիան է, բայց ունի նաև գեղարվեստական ինքնատիպ արձակ, որի քննությունը սույն հոդվածի առաջիկ նպատակներից չէ: Ուշարժան է այն կարևոր փաստը, որ բանաստեղծուհին քնարերգության մեջ իր կենսագիրն է, նրա ստեղծագործություններում իր կյանքն ու ապրումներն են: Հավելենք, որ գրաքննադատության մեջ բանաստեղծուհու գրական ժառանգությանը քիչ անդրադարձներ են եղել: Տանյա Հովհաննիսյանի ստեղծագործության մասին առաջին գնահատականը տվել է անվանի բանաստեղծ Վահագն Դավթյանը: Ապա բանաստեղծուհի գրական խառնվածքի և նախասիրությունների մասին գրական անդրադարձով է հանդես եկել բանաստեղծ Արմեն Մարտիրոսյանը: Վերջինս նկատում է. «Մենք հանկարծ հասկանում ենք, որ մի կյանք ապրել ենք այդ աշխարհում, բայց երբեմն անցել ենք կողքից և զարմանալիորեն չենք նկատել: Իսկ նա՝ ուրիշին չկրկնող բանաստեղծուհին, պարզվում է, տեսել է, և իրեն հատուկ անմիջականությամբ մեզ է ներկայացրել մեր էության խորքում բնակվող, բայց շրջանցված, չնկատված գույնն ու երանգը» (Հովհաննիսյան Տ., 2013):

Հոդվածում գրականագիտական վերլուծություններն իրականացրել ենք՝ հենվելով բանաստեղծությունների վրա, միաժամանակ հենք ընդունելով ժամանակակից գրականագիտության մոտեցումներն ու ընկալումները:

ՄԵԹՈԴԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Ելնելով հոդվածի հիմնական առաջադրույթներից՝ բանաստեղծուհու ստեղծագործությունների քննարանության համար ընտրել ենք նկարագրական, վերլուծական, նաև համադրական մեթոդները, քանի որ այդ ամենը առթում են իրականացնելու գրականագիտական ճշմարիտ վերլուծություններ՝ հենվելով հեղինակի ստեղծագործությունների վրա: Վերջիններս բավարար հնարավորություններ ստեղծեցին թափանցելու այդ յուրատիպ

արվեստի և գեղագիտության խորքը, բացահայտելու դրանց հմայքն ու կենսական ճշմարտությունները:

Ահա, օրինակ, «Փոքրիկ լույս» բանաստեղծությունը: Քնարական հերոսը, կիսամութի մեջ նստած, զրուցում է լույսի գրեթե աննկատելի մի ճառագայթի հետ: Այդ փոքրիկ լույսը քնարական հերոսի կյանքն է, ապրելու հույսը, նրա սերը, նրա զավակը: Միահյուսվում են բանաստեղծուհին և քնարական հերոսը, զրույցը դառնում է անկաշկանդ, պարզ ու անսեթևեթ.

Փոքրի՛կ լույս,

Այս իրիկուն ես քեզ հետ նստել եմ

Միակ իմ այթռո՞հն՝ միակ իմ տան մեջ,

Եվ հնչարկում են միակ հնչունը՝

Սիրո սեր,

Եվ քո միակ ճակատագրի մեջ

Լողանում եմ տաք ու արևոտ,

Ու ոսկեջուր-

Ինչպես արևային անձրևի մեջ՝

Ծաղիկն է լողում միակ... (Հովհաննիսյան Ս., 2013)

Բանաստեղծուհու երկերում լույսը ինքնատիպ խորհուրդ ունի. այն համասփյուռ է ու անպարփակ, հառնող, ընդվզուն ու ճովողուն: Լույսը կյանքն է, կյանքի խորհուրդն ու բնությունը: «Լույս» բանաստեղծության մեջ լույսը բնութագրվում է իբրև «ծաղիկ-ինքդ քեզ բացված-ինքնարարումով...»: Լույսի գեղեցկությունն աղարտվում է մարդու ձեռամբ.

...Մարդու նմանը կոման դանակը խրեց մարդկային սրտի մեջ:

...Իսկ ապա ինչպես-չժայթքեցիր,

Ճար չարեցիր ու փակեցիր ծաղկաբաժակիդ թերթերը,

մարմրեցիր ու հանգչեցիր այն մեռնող մարդու

մարմրող աչքի պես... (Հովհաննիսյան Ս., 2013):

ՔՆՆԱՐԿՈՒՄ

Ներքոչարադրյալում առանձնադիտվել են գրականագիտական վերլուծության արդյունքներն ու եզրահանգումները: Բանաստեղծուհին, ճաշակած լինելով կյանքի դառնությունները, լույսի շատն է ուզում, որպեսզի մարդկանց մարդանայը տեսնի: Վահագն Դավթյանի բնութագրմամբ՝ «Տանյա Հովհաննիսյանի բանաստեղծությունները գուրկ են արտաքին փայլից, արտաքուստ գրական վարպետություն չեն ցուցաբերում, բայց խորքում հոգևոր գեղեցիկ հարստություն ունեն» (Հովհաննիսյան Ս., 2013):

Կենսագրական պատումները երևակվում են Տանյա Հովհաննիսյանի կոնկրետ ստեղծագործություններում, ինչպիսին բանաստեղծուհու քնարական երկերն են: Բանաստեղծական ինքնատիպ ձևային ճանաչողական ու գեղարվեստական հմայք են տալիս պատմական ասելիքի բովանդակային խորքի ու տարողությունը.

Ինչպես լռում է շուրջն-

Ամեն ինչ,

Երբ լռում է ճովողունը

Թռչունների-կարմիր այգում-

Հանկարծ,-

Այդպես լռում է կյանքս,

տես, երբ սերն է իմ-լուռ լռում,

Արեգակից շուտ մայր մտնում ու մարմրում...

Պատկերավոր է Տանյա Հովհաննիսյանի խոսքը: Բանաստեղծուհու մոտ պայծառ են ոչ միայն տրամադրությունները, այլև բնության կողմերն ու երևույթները, պայծառ են բառերը: Նրա բանաստեղծություններում լույսը զուգորդվում է արևին ու լավատեսությանը: Այդպիսին է «Առավոտ լուս» բանաստեղծությունը.

Ամեն մարդ էլ աղավնի է ու երագանք,

վարդը ձեռքին երջանկություն

Օ՞ առավոտ, օ՞... կույս աղջիկ, օ՞, իմ մանուկ,

երբ ես դառնում դու անհավատ, թերի մաղձոտ ու անհոգի (Հովհաննիսյան Տ., 2013)

Հեղինակը երգել է իր սրտին շատ մոտ ու ծանոթ, այդ սրտի միջով անցնող հույզը, սրտին պարուրած գաղափարը:

Բանաստեղծուհին ստեղծագործական հմտությամբ է իր ասելիքի արմատները որոնում բնության մեջ՝ խարսխվելով բանաստեղծական նոր հունձքի շրջանակներում: Բազմազույն ու բազմաբույր են հայրենի բնությանը ներբողած երգերը: Նրանցում կան խոր կարոտ, մանկութ-
օրերի քաղցրություն, արարչագործության անզուգական պատկերներ.

Ծառն սպասում էր,-

անձրև իջավ նրա երակներով,

ու ծառը դարձավ ծառ:

...Ես սպասում էի,-

Անձրևն իջավ իմ երակներով, ես ժպտացի ու մնացի մարդ,

Իսկ դո՞ւ-այդ ե՞րբ պիտի մոտենաս ինձ, որ հարատևեմ...

Տանյա Հովհաննիսյանի բանաստեղծերը խորհրդանշում են անկոտրում կամք, հավաստի հավատ կյանքի ու կենսասիրության հանդեպ: Բանաստեղծուհին ընթերցողի առջև բացում է իր հոգու

գաղտնարանները՝ ոչինչ չթողնելով քողարկված: Նա սիրում է անկեղծ ու ազնիվ լինել և իր տողերն էլ խմորում է անապական զգացումներից: Տանյա Հովհաննիսյանի քառասունմեկամյա կյանքը ծաղկուն ճանապարհ է, ստեղծագործական բարձունքների հասնելու կամք և պայքար, որն արդյունք է այն խոսուն նշխարների, որոնցով զարդարվել է նրա ստեղծագործական աշխարհի երփներանգ հյուսվածքը: Բանաստեղծուհու ստեղծագործության յուրատիպ կենսունակությունը նորի ինքնատիպ շաղախի մեջ է՝ հայ գրականության լավագույն արմատներից ակունքված.

Պետք չէ ինձ սրբել, ես դեռ անսահման պիտի հորդանամ-

Չպիտի նրբանամ-

պիտի ցած թափվեմ, վարարեմ, գոչեմ

ու առաջ երթամ

ոչ թե քո՝-

արևի ձեռքով պիտի չորանամ...(Հովհաննիսյան Տ., 2013):

Բանաստեղծուհի Տանյա Հովհաննիսյանի երկերում հայրենիքը վերացական չէ: Այն սկսվում է հայրական օջախից, ծննդավայրից: Նրա բանաստեղծական հոգում հայրենի երկրի ու ժողովրդի ճակատագիրն առնչվում է մարդկության ճակատագրին: Իր ժողովածուներով բանաստեղծը հաստատում է սերտ կապը կյանքի ամենաբազմազան հարցերի հետ: Տանյա Հովհաննիսյանի երգը ծնվում է կյանքից, օջախից, աշխարհից, կարոտից, մարդկային ապրումներից: Դրանք ջերմ ու տաք մենախոսություններ են, որոնցում բացվում են քնարական հերոսի բազմաշերտ հոգեբանության գծերը: Ինքնատիպ են բանաստեղծուհու կերտած քնարական հերոսի կերպարը և պատկերաստեղծման արվեստը: Մեր առջև ժամանակակից մարդու կերպարն է՝ իր բարդ ու ելևէջուն հոգեաշխարհով, զգայուն սրտով: Այդ մարդուն բնորոշ է այն ամենը, ինչը մարդկային է: Ինչպես նկատում է Ա. Մարտիրոսյանը, «Այս ամենին ունկնդիր՝ քնարական հերոսի հոգեբանությունը նույնպես բազմաշերտ է, նա մերթ ձուլված է հնադարյան առասպելներին ու լեգենդներին, մերթ ապրելու, սիրելու, բաժանման ու կարոտի պարզևած լույս ու թախիծի մեջ է շաղախված, մերթ էլ ապագայում, ուր երագների աշխարհը շնկշնկում է ցանկալի քամու պես, գալիս մաքրում կյանքի պարտադրած հոգսն ու կնճիռը...» (Հովհաննիսյան Տ., 2013):

Նա հաճախ է մտովի դեգերում տիեզերքի անհունում՝ գրուցելով բնության հետ, խորհրդածում աշխարհիս չարի ու բարու մասին, փնտրելով մարդկային գոյության իմաստը: Տանյա Հովհաննիսյանն հայտնագործում է աշխարհընկալման նոր մոտեցումներ: Ինքնատիպ արվեստի բուն ընդերքում կարծես *պոեզիան գեղասկարչության* է վերածվում՝ տազնապախտով զգայնությունների խորքով, անձնական դրամայի ողբերգությամբ.

Ես ուշացումով չեմ կանչում քեզ ետ-

Դու մի ուշանա քո վերադարձով-

Թող տեղ քնքշանքի անձրևն ու լացը...(Հովհաննիսյան Տ, 2013).

Բանաստեղծուհու համար բնությունը դառնում է ներփակ զգայնությունները բացող միջոց, աստվածային պարզև, լուռ քերթված, գեղեցկության սահման: Նրա կողմից կենդանագրած ապրումներով քնարական հերոսը *մարդկային դիմագիծ է ստանում՝ երբեմն վերածվելով հավաքական կերպարի, իրականության մեջ տառապող, ներքին հակասականությամբ, հոգեբանական ելևէջներով, բարդույթներով, սիրով ու կորուստներով տառապող մարդկանց հավաքական կերպարի.*

Ես նկարիչ չեմ,

Բայց եթե նկարեմ իմ աչքերը

Եվ նկարն անվանեմ

«Տխրություն»,

Բոլորը կխոսեն տաղանդիս մասին:

Նշենք, որ Տանյա Հովհաննիսյանը պատանեկան թոթովանքների ուղի չի անցել: Նրա մուտքը սրտերի միջով եղավ դեպի քնարերգություն ու քնարերգությունից՝ սրտեր:

Բնությունից դեպի մարդկային արարքներ կոնկրետ գնահատականը բանաստեղծուհու մոտ տեղի է ունենում դարձյալ բնության միջոցով, և նրա աշխարհի սահմաններն ընդգծվում են բնությունից մարդ, մարդուց՝ բնություն եզրերով, և որ շատ կարևոր է, հատկանշվում են նրա ոճը, հղացումների դրսևորման ձևերը, նյութի և մտածողության ներդաշնակությունը: Այդ առումով հաջող օրինակ է «Գիշերն իջել է» տողով սկսվող բանաստեղծությունը: Գունային համակարգից ծնվում է բանաստեղծական գյուտ-ընդհանրացումը, որով հաստատվում է առողջ քայլերից սկիզբ առնող հավիտենության գաղափարը.

Գիշերն իջել է:

Մի խոր ու հանգիստ

Քուն է անհրաժեշտ

Քեզ մոռանալու, տված տանջանքդ ցրելու համար:

...Եթե գիշեր է, լուսնյակ գիշեր է...

Տանյա Հովհաննիսյանի պոեզիայում ամեն ինչ շարժման մեջ է:

Բնության հանդեպ եղած սերը պարզապես բուրվառվում է որպես բանաստեղծական ներշնչանք: Դրանով էլ պայմանավորվում են բանաստեղծի ինքնատիպության չափն ու կշիռը, գույնն ու փայլը:

Ժողովածուի տարբեր մոտիվներ ընդգրկող երկերում սրտի դողով, հոգու ջերմությամբ, արյան եռքով բանաստեղծուհին բնության հետ է, անմիջական է, փիլիսոփայորեն ներհուն, զգացմունքներով՝ ջերմացնող.

Քամին շքերթի է հանել

Տերևներին ասֆալտի վրա...

...Իսկ ես կամովին

Դարձել են ասպարեզ,
Ծափահարում են հարգալից՝
Կեցցե՛ տերևաթափությունը,

Մաշված օրերիս կտորտանքը դեղին (Հովհաննիսյան Տ., 2013) :

Հղանալով բնության հետ զրուցելու տարբեր վիճակներ՝ Տանյա Հովհաննիսյանը բանաստեղծական տաղաչափական բազմազան խմորումներով ստեղծում է հայրենի բնության կերպարը: Պատկերային բնանկարների և համապատասխան հոգեվիճակների հիանալի օրինակներ են նրա շատ բանաստեղծություններ:

Օ՛յ, ինչ խելոք և ինչ իմաստուն-
թևերս կանաչ, թևերս թռչուն-
նվազի տակ են ասես շունչ առել,
որ հենց նվազն է բարձրանում օդում,
բարձրանում են վե՛ր... (Հովհաննիսյան Տ, 2013)

Շարժման ընթացքի մեջ իրենց վեհությունն են ներկայացնում բնության պատառիկները, որոնք բանաստեղծի համար և՛ շոշափելի են, և՛ հոգևոր նախշեր՝ տառապած, բնության մեջ անդորր ու հոգեկան խաղաղություն փնտրող մարդու հայացքով: Բերենք «Գարնան քամիներն են սիրում» բանաստեղծության ավարտը.

Դու երբեք ձմռան կողմերից չե՛ս փչի,
ես միշտ թույլ ու օրորուն եմ, կտապալվե՛մ,
դու գարնան քամի ես... (Հովհաննիսյան Տ, 2013).

Տանյա Հովհաննիսյանը մարդու ամենօրյա երթ ու եռքի մեջ էլ է երգ տեսնում: Դա սովորական երգ չէ, այլ բերկրանքի ու թախծի, նվիրումի ու արևելու տենչ: Այսպիսով, մարդն ու բնությունը ներկայացվում են միաձույլ ճակատագրով.

Նկարեցե՛ք, գուցե՛ ավելի լավ,
դո՛ւք նկարեցեք ծո՛վս, ծո՛վս... (Հովհաննիսյան Տ., 2013)

Տանյա Հովհաննիսյանի ինքներգությունը զգացմունքների և իմաստությունների ներդաշնակ ամբողջականությունն է. «Գրականագետը առավել օրյեկտիվ պատկերացում ստեղծելու համար տվյալ ստեղծագործության՝ իբրև արվեստի երկի մասին, կենտրոնանում է գեղարվեստականությունն ապահովող բաղադրիչների՝ պատկերի, կոմպոզիցիայի կամ նշանային համակարգի հարցերի շրջանակում: Ինչի մասին էլ խոսում է նա, դատում է պատկերներով, հոգեբանական շեշտերով, անմիջական ներշնչանքով» (Ավետիսյան Չ., 2011):

Այս դիտանկյունից ուշագրավ է վերլուծել «Աշուն» խորագրով բանաստեղծությունը, որը կարծես մերօրյա արցախյան պատերազմների մռայլ կանխատեսումը լինի: Թվում է՝ բանաստեղծուհին մի նոր կանխասաց է՝ սպագայի մռայլ կանխատեսումներով: Ավերված

պապենի երկիր, մրգաշատ այգիներ, որոնց մեջ մորթվել ու մորթվում են քաղցրահամ մրգերը, կապտաչ, կարմրախայտ ու սպիտակուրծք ծաղիկներ, որոնք անողորքաբար առևանգվել են: Բազմաթիվ տարագիր կռունկները բռնել են օտար ճանապարհ, կռունկները, որոնք պանդուխտ հայի անձնագրերն են օտար ավերում, իսկ այստեղ կռունկի խորդանշական պատկերը միահյուսվում է ցորենի արտերով անցնող արտագաղթին: Չոհվել են տերևները, ինչ-որ մեկը գողացել է արևը, փողոցներով հոսում է դեղին տերևների արյունը: Բայց ծառերը պայքարում են մինչև վերջին տերևը, մինչև իջնի սպիտակ խաղաղությունը, ու հետո ծագի արևը.

Հաշտությունը կկնքվի

ամիսներ հետո

գալիք պատերազմից ամիսներ առաջ...

(Գրականության տեսության արդի խնդիրներ, 2016)

Տանյա Հովհաննիսյանի բանաստեղծությունների մեծ մասն ավարտվում է բազմակետերով: Այդպիսի ավարտ ունի նաև «Աշուն» վերնագրով բանաստեղծությունը, որի յուրաքանչյուր բառ ու պատկեր խորհրդապատկեր է՝ կերտված հատու վրձնահարվածներով, նրբորեն ներհյուսված բնությանը: Աշնան բնանկարի կենդանագրման միջոցով դեռ 1980-ական թվականներին բանաստեղծուհին մարգարեանում է՝ պատկերավոր և խորհմաստ կերպով մարգարեանալով 2020թ. արհավրալից օրերը... Ինչպես նկատում է գրականագետ Շ. Քալանթարյանը, «Խնդիրն ամենևին էլ չի վերաբերում լավին կամ վատին, առաջադիմությանը կամ հետադիմությանը, այլ գրական հերոսների միջավայրին ու գործունեության բնույթին, որն էլ ձևավորում է նրանց հոգեբանությունը» (Քալանթարյան Շ, 2021):

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆ

Հոգվածի շրջանակներում իրականացված ուսումնասիրության արդյունքներով կարող ենք արձանագրել, որ բանաստեղծուհու ստեղծագործության շառավիղները՝ բնություն, մարդ, կյանք, միասնանում են ու ստանում իմաստ, ձեռք բերում դիմագիծ, ծիածանվում որպես ինքնատիպ որակ:

Տանյա Հովհաննիսյանի անհանգիստ հոգու հանգրվանը բնությունն է, որի հետ նա հոգևոր զրույցի էր բռնված իր կյանքի ողջ ընթացքում: Եվ այդ զրույցը Տանյա Հովհաննիսյանի ստեղծագործության կարևորագույն բաղկացուցիչներից էր: Նա չէր կարող ապրել ու ստեղծագործել առանց այդ երկնասլաց կապի, քանզի նրա ողջ էությունը սնվում էր այդ իմաստությանը, նրա սիրտը, որ բաբախում էր մարդկության հոգսերով համակված, անվերջ ճախրանքների մեջ էր:

Տանյա Հովհաննիսյանը քաղաքագիր է, որն իր հետ բերում է ոչ միայն սոսկ թեմայի, այլև միջավայրի, կենցաղի, ավելի լայն առումով՝ աշխարհայեցողության տարբերություն: Հեղինակը

հայ քնարերգության գեղարվեստական փորձի յուրացմամբ ստեղծել է քնարական յուրատիպ բնավորություն հոգեբանական ելվերումների, նկարագրության համապատկերում:

Տարակույս չկա, որ իրական կերպարը բանաստեղծանում է, երբ ոգեղեն բաղադրիչը նրա մեջ արտահայտված է հզոր լիցքերով ու ներգործուն ազդակներով: Ի վերջո այդ ամբողջը հանգեցնում է գաղափարական ճշմարիտ ուղու: Ամեն դեպքում այդ հարցադրումներն արդիական են և միտված ապագայի հեռապատկերին: Մարդուն հաղորդակցվելու, նրան զինելու, և նրա հետ միավորվելու մի համապատկեր, որը թույլ կտա, ըստ էության, հասկանալու բանաստեղծական ոգու ինքնության կենսաշարժը:

Պրակտիկական ցանկ

Ավետիսյան Չ. (2011). *Պրակտիկական ստեղծագործության հոգեբանություն*. Երևան, ԵՊՀ հրատ.

Պրակտիկական տեսության արդի խնդիրներ. (2016). Երևան, ԵՊՀ հրատ.

Հովհաննիսյան Տ. (2013). *Բանաստեղծությունների ընտրանի*. Երևան, Նաիրի հրատ.

Քալանթարյան Ժ. (2006). *Ուրվագծեր արդի հայ գրականության*. Երևան, Չանգակ-97.

Քալանթարյան Ժ. (2021). *Ժամանակների միջով, ժամանակի հետ*. Երևան, ԵՊՀ հրատ.

REFERENCE LIST

Avetisyan Z. (2011). *Psihologiya literaturnogo proizvedeniya (Psychology of a literary work)*. Erevan, izd. EGU.

Sovremennye problemy teorii literatury (Contemporary Problems of Literary Theory). (2016). Erevan, izd. EGU.

Oganesyan T. (2013): *Podboraka stihov (A selection of poems)*. Erevan, gazeta «Nairi».

Kalantaryan Dzh. (2006). *Ocherki sovremennoj armyanskoj literatury (Essays on Modern Armenian Literature)*. Erevan, Zangak-97.

Kalantaryan ZH. (2021). *Skvoz' vremena, so vremenem (Through time, with time)*. Erevan, izd. EGU.

РЕЗЮМЕ

В ТВОРЧЕСКОМ ПУТИ ТАНИ ОГАНЕСЯН

ОФЕЛИЯ ОГАНЕСЯН

Объектом исследования статьи стал поэтический мир одной из ярких личностей современной литературы, безвременно ушедшей поэтессы Тани Ованнисян:

Цель исследования-впервые подвергнуть литературному анализу поэтическое наследие автора с помощью научной статьи, а не литературной ссылки, в которой каждый человек может увидеть отражение своего духовного мира, прочитать ответы на свои мысли и размышления,

понаблюдать за взлетами и падениями человеческой психологии и, наконец, стать причастным к оригинальным поэтическим проявлениям, которые не несут на себе никакого литературного влияния и заканчиваются многоточными, то есть в современной реальности каждый человек может добавить составы: В заключение давайте зафиксируем тот выдающийся факт, что уникальное искусство Тани Ованнисян сегодня имеет актуальный заряд, заключая в себе Галу, характеризующую духовный мир человека, блуждающего в кратере современной реальности.

Ключевые слова: лирический образ, поэтический мир, покров, свет, иконография, природа, переплетение, многослойный темперамент.

ABSTRACT
IN THE CREATIVE PATHWAYS OF TANYA HOVHANNISYAN
OFELIA HOVHANNISYAN

The object of the research was the poetic world of one of the brightest personalities of modern literature, the untimely poet Tanya Hovhannisyana. The purpose of the study is to literary analyze the author's poetic heritage for the first time with the help of a scientific article, rather than a literary reference, in which everyone can see a reflection of their spiritual world, read answers to their thoughts and reflections, observe the ups and downs of human psychology and, finally, to become involved in original poetic manifestations that do not bear any literary influence and end with multi-point ones, that is, in modern reality, everyone can add compositions. As a result, we can mention that the unique art of Tanya Hovhannisyana has an actual charge today, embodying a Gala that characterizes the spiritual world of a person wandering in the crater of modern reality.

Key words: lyrical image, poetic world, covering, light, iconography, nature, interweaving, multi-layered temperament.

Հորիզոնը ամսագրվել է՝ 22.10. 2024

Հորիզոնն ուղարկվել է գրախոսման՝ 24.10. 2024

Հորիզոնը երաշխավորվել է տպագրության՝ 08.12.2024

ՀՈԳԵԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

ՈՒՍԱՆՈՂՆԵՐԻ ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ ՄՈՏԻՎԱՑԻԱՅՈՒՄ ԴԻԴԱԳԱՏՃԱՌՆԵՐԻ ԱՍՏԻՃԱՆԱԿԱՐԳԻ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

ԱՆՆԱ ԱՌԱՔԵԼՅԱՆ

Խ Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական համալսարան

Էլ. հասցե՝ aragelyananna23@aspu.am

ԱՆԻ ԱՎԱԳՅԱՆ

Խ Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական համալսարան

Էլ. հասցե՝ avagyanani24@aspu.am

DOI: 10.24234/scientific.v2i47.168

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Հոդվածում քննարկվում են ուսանողների ուսումնական մոտիվացիայի և ուսումնական գործունեության արդյունավետության հարցերը, ներկայացված են Խ. Աբովյանի անվան ՀՊՄՀ-ի ուսանողների շրջանում իրականացրած հետազոտության արդյունքները: Հետազոտությանը մասնակցել են Կրթության հոգեբանության և սոցիոլոգիայի ֆակուլտետի հոգեբանության բաժնի 2-րդ և 3-րդ կուրսի 115 ուսանողներ: Ուսանողների ուսումնական մոտիվացիայի առանձնահատկությունների հետազոտման նպատակով կիրառվել է ուսումնական գործունեության դրդապատճառների ուսումնասիրության մեթոդիկան (ձևափոխությունը՝ Ա.Ա Ռեանի, Վ.Ա. Յակունինի): Հետազոտության տվյալների մշակման արդյունքում առանձնացվել են ուսանողների ուսումնական գործունեության 5 հիմնական դրդապատճառները, որոնք առավել կարևոր են իրենց համար, վերլուծված է ընդհանրապես ուսումնական մոտիվացիայի կառուցվածքը, դրդապատճառների աստիճանակարգը:

Բանալի բառեր՝ ուսումնական մոտիվացիա, դրդապատճառների աստիճանակարգ, գիտակցված դրդապատճառներ, գործուն դրդապատճառներ, գործունեության արդյունավետություն:

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Բարձրագույն ուսումնական հաստատություններում ուսանողների դրդապատճառային համակարգի ուսումնասիրությունն արդիական է: Նորովի քննարկման և իմաստավորման կարիք

ունեն ինչպես Բուհ ընդունվելու մոտիվացիան, այնպես էլ ուսումնառության տարիներին դրդապատճառների փոփոխության հարցերն ու խնդիրները: Ակնհայտ է, որ ուսումնական գործունեության հաջողությունը մեծապես պայմանավորված է ուսումնական մոտիվացիայի կառուցվածքի առանձնահատկություններով: Ուսանողների դրդապատճառային համակարգի ուսումնասիրության կարևորությունը պայմանավորված է նաև ուսումնական գործունեության արդյունավետության ապահովման, կրթության որակի բարձրացման, մրցունակ մասնագետների պատրաստման, կրթության կազմակերպումից և արդյունքներից դասախոսների ու ուսանողների անբավարարվածության խնդիրների լուծման անհրաժեշտությամբ:

ՄԵԹՈԴԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Խորհրդային հոգեբանության մեջ համակարգայնության սկզբունքի դիրքերից անձի դրդապատճառային համակարգի ուսումնասիրությունը կառուցված է «գործունեություն» և «անձնավորություն» հասկացությունների շուրջ (Լ.Ս. Վիգոտսկի, Բ. Գ. Անանև, Լ. Ռուբինշտեյն, Ա. Ասնոլով, Բ. Գ. Ասեն, Ա. Ն. Լեոնտև, Բ. Ֆ. Լոմով, Վ. Դ. Շադրիկով, Ա. Վ. Պետրովսկի և այլք): Ըստ Ս. Լ. Ռուբինշտեյնի՝ գործունեության դրդապատճառներն ու նպատակներն արտահայտում են անձի ընդհանուր ուղղվածությունը, որը գործունեության ընթացքում ոչ միայն դրսևորվում է, այլև ձևավորվում (Рубинштейн С. Л., 1989):

Ա. Լեոնտևի, Բ. Ֆ. Լոմովի, Վ. Ա. Իվաննիկովի, Լ. Ի. Բոժովիչի, Ա. Գ. Կովալյովի, Կ.Պլատոնովի, Ս. Լ. Ռուբինշտեյնի, Ս. Պ. Մանուկյանի, Յու. Օրլովի մոտեցումների վերլուծությունները պարզ է դառնում, որ դրդապատճառներում են կոնկրետանում և իրացվում անձի պահանջմունքները:

Բազմաթիվ ուսումնասիրությունների արդյունքում փաստվում է, որ մոտիվացիայի կառուցվածքով և առանձնահատկություններով է պայմանավորված Բուհ-ին ադապտացիայի և ուսումնական գործունեության արդյունավետությունը (Ջ. Մատոյան, Ն. Բ. Բադդասարովա, Ս. Բ. Դրագրով, Ա. Ա. Պակուլինա, Է. Էզիլեշվիլի, Լ.Ա. Կալմազարովա և այլք):

Ուսանողների ուսումնական գործունեության արդյունավետության պահանջմունքա-դրդապատճառային գործոնները, պահանջմունքների փոփոխությունների շարժընթացը Բուհում ուսուցման ընթացքում ուսումնասիրվել են Յու. Մ. Օրլովի աշխատանքում(Орлов Ю.М.,1984): Նա իրավացիորեն ընդգծում է, որ դրդապատճառներն անհրաժեշտ է ուսումնասիրել պահանջմունքների, գործունեության նպատակների և այն իրադրության հետ փոխհարաբերության մեջ, որում իրականացվում է այդ գործունեությունը(Орлов Ю.М., 1984): Վերջինս ենթադրում է, որ ուսումնական դրդապատճառները վերլուծելիս պետք է հաշվի առնել լայն շրջանակի հարցեր, ուսումնական իրադրության բոլոր կողմերն ու պայմանները, մասնագիտության սխալ ընտրության հարցերը, մանկավաժական գործընթացի կազմակերպման առանձնահատկությունները, ուսուցման մեթոդներն ու դասախոսների

մանկավարժական ոճը և այլն: Կարևոր են նաև ուսումնական մոտիվացիայի այնպիսի բնութագրերը, ինչպիսիք են դրանց կայունությունը, կապը ինտելեկտուալ զարգացման մակարդակի և ուսումնական գործունեության բնույթի հետ (Зимняя И. А., 2000, 232 էջ):

Ընդունված է տարբերակել ուսանողների ուսումնական գործունեության 3 հիմնական աղբյուրներ՝ ներքին, արտաքին և անհատական.

- Ուսումնական մոտիվացիայի ներքին աղբյուրներում ներառված են ճանաչողական և սոցիալական պահանջմունքները:
- Ուսումնական մոտիվացիայի արտաքին աղբյուրները պայմանավորվում են ուսանողների կյանքի պայմաններով, որի մեջ ներառված են պահանջները, ակնկալիքներն ու հնարավորությունները:
- Անհատական աղբյուրներում ներառված են հետաքրքրությունները, պահանջմունքները, վերաբերմունքները, չափանիշները, կարծրատիպերը և այլն, որոնք որոշում են ուսումնական գործունեության մեջ ինքնազարգացման, ինքնահաստատման և ինքնադրսևորման ցանկությունները (Мандель Б.Р., 2007):

Ս. Վ. Դրոզդովի ուսումնասիրության արդյունքները ցույց են տալիս, որ ուսումնական գործունեության և ադապտացիայի արդյունավետությունը պայմանավորված է ուսանողների սոցիոգեն պահանջմունքների զարգացման մակարդակով (Дроздов С.В., 2000):

Ն.Ն. Ակիմովայի ուսումնասիրությունների արդյունքում պարզվել է, որ աֆիլացիայի պահանջմունքի բավարարումը մյուս կառույցների (նվաճումներ, իմացություն, գերակայություն) արդյունավետ իրացման պարտադիր պայման է (Акимова Н. Н., 2010):

Ե. Վ. Սամալի ուսումնասիրության արդյունքները վկայում են, որ ուսանողի անձնավորության ինքնակտուալիզացիայի կառուցվածքը բաղկացած է արժեքա-իմաստային, դրդապատճառա-պահանջմունքային և ֆունկցիոնալ-կարգավորիչ բաղադրիչներից, որտեղ հիմնային է արժեքա-իմաստային բաղադրիչը (Самал Е. В., 2008): Համաձայնվելով այս տեսակետի հետ և հենվելով փորձի վրա՝ կարծում ենք, որ ուսումնական գործունեության արդյունավետության և ուսանողների դրդապատճառներում խնդիրներ կան առավելապես արժեքա-իմաստային ոլորտում, կրթության կարևորության, արժևորման, զնահատման ու իմաստավորման հարցերն առանցքային են ողջ կրթական համակարգում:

ՔՆՆԱՐԿՈՒՄ

Ուսանողների ուսումնական գործունեության դրդապատճառների կառուցվածքն ու առանձնահատկությունները բացահայտելու նպատակով կազմակերպված հետազոտության ընտրակազմում ընդգրկվել են Խ. Աբովյանի անվան ՀԳՄՀ-ի Կրթության հոգեբանության և սոցիոլոգիայի ֆակուլտետի Հոգեբանություն մասնագիտության 2-րդ կուրսի 75 և 3-րդ կուրսի 40 ուսանողներ: Ուսանողների ուսումնական մոտիվացիայի առանձնահատկությունների

հետազոտության նպատակով կիրառվել է ուսումնական գործունեության դրդապատճառների ուսումնասիրության մեթոդիկան՝ Ա.Ա Ռեանի, Վ.Ա. Յակունինի ձևափոխությամբ(Առաքելյան Ա. Դ., 2019):

Հետազոտության արդյունքները մշակվել են մաթեմատիկական-վիճակագրական վերլուծության առաջնային մեթոդներով (կարգավորում, ընտրական միջին, ընտրական միջինից շեղում):

Մեթոդիկան բաղկացած է երկու մասից: Առաջին հատվածում 2-րդ կուրսի 70 ուսանողները 16 դրդապատճառներից ընտրել են այն 5 դրդապատճառները, որոնք առավել կարևոր են իրենց համար: Հետազոտության տվյալների մշակման արդյունքում հաշվվել է յուրաքանչյուր դրդապատճառի ընտրության քանակը, որից հետո դրանց կարգավորման արդյունքում առանձացրել ենք այն 5 հիմնական դրդապատճառները, որոնք կարևոր են 2-րդ կուրսի ուսանողների համար.

1. Դառնալ բարձր որակավորմամբ մասնագետ (64 ընտրություն) -1-ին կարգ
2. Ձեռք բերել խորը և կայուն գիտելիքներ (58 ընտրություն)-2-րդ կարգ
3. Ինտելեկտուալ բավարարվածություն ստանալ (43 ընտրություն) -3-րդ կարգ
4. Արժանանալ ծնողների և շրջապատողների հավանությանը (38 ընտրություն) -4- րդ կարգ
5. Դիպլոմ ստանալ (37 ընտրություն)-5.5 կարգ
6. Ապահովել ապագա մասնագիտական գործունեության հաջողությունը (37 ընտրություն)-5.5 կարգ

Հետազոտության արդյունքներից պարզվել է, որ հերթական պարապմունքներին միշտ պատրաստ լինելու դրդապատճառը հետազոտությանը մասնակցած 2-րդ կուրսի 75 ուսանողներից միայն 3-ի մոտ է առանձնացվել նշանակալի 5 դրդապատճառների շարքում, ընդամենը 3 ուսանողի կողմից է որպես նշանակալի գնահատվել մանկավարժական պահանջների կատարումը, մեկ ուսանողի կողմից՝ կրթաթոշակ ստանալը: Վատ ուսման համար մեղադրանքներից ու պատիժներից խուսափման դրդապատճառը ընտրվել է 2-րդ կուրսի 75 ուսանողներից միայն 6-ի կողմից, իսկ համակուրսեցիների համար օրինակ լինելու դրդապատճառը՝ 3 ուսանողի կողմից:

Այնուհետև, ուսանողներին տրվել է հրահանգ 16 ուսումնական դրդապատճառների նշանակությունը գնահատել՝ ըստ 7 միավորանոց սանդղակի: Համարվում է, որ 1 միավորը համապատասխանում է դրդապատճառի նվազագույն նշանակալիությանը, իսկ 7 միավորը՝ առավելագույն: Տվյալների մշակման և վիճակագրական վերլուծության արդյունքում ստացել ենք յուրաքանչյուր դրդապատճառի ընտրական միջին թվաքանակային ցուցանիշը և միջին քառակուսային շեղումը (տես աղյուսակ N1):

Աղյուսակ N1

Դրդապատճառների շարք	Մ – միջին թվաբանական	Միջին քառակուսային շեղում- ռ
1. Դառնալ բարձր որակավորմամբ մասնագետ:	6.62	0.85
2. Դիպլոմ ստանալ:	5.86	1.53
3. Հաջողությամբ շարունակել կրթությունը հաջորդ կուրսերում:	5.85	1.46
4. Հաջողությամբ սովորել, հանձնել քննությունները «վավ» կամ «գերազանց»:	5.66	1.46
5. Միշտ ստանալ կրթաթոշակ:	3.03	1.95
6. Ձեռք բերել խորը և կայուն գիտելիքներ:	6.60	0.88
7. Միշտ պատրաստ լինել հերթական պարապմունքներին:	5.40	1.25
8. Բաց չթողնել ուսումնական փուլի առարկաները:	5.53	1.46
9. Ետ չմնալ համակուրսեցիներից:	4.62	1.99
10. Ապահովել ապագա մասնագիտական գործունեության հաջողությունը:	6.41	0.95
11. Կատարել մանկավարժական պահանջները:	5.18	1.76
12. Արժանանալ դասախոսների հարգանքին:	5.74	1.60
13. Համակուրսեցիների համար օրինակ լինել:	4.52	2.10
14. Արժանանալ ծնողների և շրջապատողների հավանությանը:	6.04	1.68
15. Խուսափել վատ ուսման համար մեղադրանքներից ու պատիժներից:	5.07	2.17
16. Ինտելեկտուալ բավարարվածություն ստանալ:	6.37	1.71

Ընտրական միջին ցուցանիշների պատկերի վերլուծությունից երևում է, որ ամենաբարձր կարգային դիրքերում են բարձր որակավորմամբ մասնագետ դառնալու, խորը և կայուն գիտելիքներ ձեռք բերելու, ապագա մասնագիտական գործունեության հաջողությունն ապահովելու, ինտելեկտուալ բավարարվածություն ստանալու, ինչպես նաև ծնողների և շրջապատողների հավանությանն արժանանալու դրդապատճառները: Պետք է նկատել, որ

նշանակալիության ամենացածր միջին ցուցանիշներն արձանագրվել են համակուրսեցիների համար օրինակ լինելու, համակուրսեցիներից ետ չմնալու դրդապատճառներում, ինչը ենթադրում է, որ ուսումնական գործունեության դրդապատճառներում մոտիվացիայի արտաքին սոցիալական բաղադրամասերը, խմբային մրցակցության գործոնը թույլ են արտահայտված: Միևնույն ժամանակ նկատում ենք, որ այս դրդապատճառների միջինից շեղման ցուցանիշներն են բարձր, ինչը վկայում է վերջիններիս նշանակալիության գնահատման մեջ ուսանողների անհատական տարբերությունների մասին:

Հերթական պարապմունքներին միշտ պատրաստ լինելու և մանկավարժական պահանջների կատարման դրդապատճառները կրկին զիջում են մյուս դրդապատճառներին իրենց նշանակալիության գնահատման միջին ցուցանիշներով: Այստեղ հակասականություն ենք նկատում ուսանողների կողմից դրդապատճառների նշանակալիության գնահատման հարցում: Ստացվում է, որ ուսանողների կողմից հստակորեն նշանակալի գիտակցվում, գնահատվում և կարևորվում են բարձր որակավորմամբ մասնագետ դառնալու, խորը և կայուն գիտելիքներ ձեռքբերելու, ապագա մասնագիտական գործունեության հաջողությունն ապահովելու դրդապատճառները, բայց պակաս կարևոր են գնահատվում մանկավարժական պահանջների կատարման անհրաժեշտությունն ու հերթական պարապմունքներին միշտ պատրաստ լինելը: Այս պատկերը ցույց է տալիս, որ ապագա մասնագիտական գործունեության մեջ դրսևորման և հաջողության հասնելու հեռանկարի իրական չափանիշները դեռևս հստակ գիտակցված չեն: Ինչպես ցույց է տալիս ուսանողների ուսումնական առաջադիմության վերլուծությունը, եթե անգամ կոնկրետ դրդապատճառները գիտակցված են, հստակ կարևորված և գնահատված, միևնույն է վերջիններս ուսանողների մեծ մասի մոտ ակտիվությունը դրդող, ուղղորդող գործառույթը չեն կատարում, այսինքն՝ կարելի է ասել վերջիններս գիտակցված են, բայց գործուն չեն: Հնարավոր է, որ վերջիններս չեն իրացվում նաև ուսանողների ինտելեկտուալ ներուժի և ընդունակությունների սահմաններում, այսինքն՝ զուցե գիտակցում են, ցանկանում են, բայց չեն կարողանում:

2021թ-ի հոկտեմբեր-նոյեմբեր ամիսներին նույն հետազոտությունն իրականացվել էր Խ. Աբովյանի անվան ՀՊՄՀ-ի Կրթության հոգեբանության և սոցիոլոգիայի ֆակուլտետի Հոգեբանություն մասնագիտության 3-րդ կուրսի 40 ուսանողների շրջանում, որոնց ուսուցման գործընթացը համավարակային պայմաններում կազմակերպվում էր հիբրիդային՝ առերես և առցանց ձևաչափով:

Դրդապատճառների ընտրությունների մշակման և դրանց կարգավորման արդյունքում այս ընտրակազմում առանձնացրել ենք հետևյալ 5 հիմնական դրդապատճառները.

1. Ձեռք բերել խորը և կայուն գիտելիքներ (31 ընտրություն)- 1-ին կարգ
2. Դառնալ բարձր որակավորմամբ մասնագետ (30 ընտրություն) -2-րդ կարգ

3. Ինտելեկտուալ բավարարվածություն ստանալ (29 ընտրություն) -3-րդ կարգ
4. Ապահովել ապագա մասնագիտական գործունեության հաջողությունը (22 ընտրություն)-
4- րդ կարգ
5. Դիպլոմ ստանալ (18 ընտրություն)-5 կարգ

16 ուսումնական դրդապատճառների նշանակալիության գնահատման տվյալների մշակման և վիճակագրական վերլուծության արդյունքում ստացել ենք յուրաքանչյուր դրդապատճառի ընտրական միջին թվաբանական ցուցանիշը և միջին քառակուսային շեղումը (տես աղյուսակ N2):

Աղյուսակ N2

Դրդապատճառների շարք	Մ – միջին թվաբանական	Միջին քառակուսային շեղում- σ
1.Դառնալ բարձր որակավորմամբ մասնագետ:	6.62	0.55
2.Դիպլոմ ստանալ:	6.19	2.57
3.Հաջողությամբ շարունակել կրթությունը հաջորդ կուրսերում:	6.42	0.75
4.Հաջողությամբ սովորել, հանձնել քննությունները «լավ» կամ «զերազանց»:	6.30	0.44
5.Միշտ ստանալ կրթաթոշակ:	2.88	4.92
6.Ձեռք բերել խորը և կայուն գիտելիքներ:	6.73	0.34
7.Միշտ պատրաստ լինել հերթական պարապմունքներին:	5.88	1.15
8.Բաց չթողնել ուսումնական փուլի առարկաները:	5.74	2.26
9.Ետ չմնալ համակուրսեցիներից:	4.80	1.49
10. Ապահովել ապագա մասնագիտական գործունեության հաջողությունը:	6.26	0.84
11. Կատարել մանկավարժական պահանջները:	5.71	1.34
12. Արժանանալ դասախոսների հարգանքին:	5.65	1.14
13. Համակուրսեցիների համար օրինակ լինել:	5.04	2.25
14. Արժանանալ ծնողների և շրջապատողների հավանությանը:	5.91	1.24
15. Խուսափել վատ ուսման համար մեղադրանքներից ու պատիժներից:	4.03	3.36

16. Ինտելեկտուալ քավարարվածություն ստանալ:	6.79	0.29
--	------	------

Ինչպես տեսնում ենք, ընտրական միջին ցուցանիշների պատկերից, այս ընտրակազմում ամենաբարձր կարգային դիրքերում են կրկին ինտելեկտուալ քավարարվածություն ստանալու, խորը և կայուն գիտելիքներ ձեռքբերելու, այնուհետև բարձր որակավորմամբ մասնագետ դառնալու ցանկությունները, ընդ որում` այս 3 դրդապատճառների գնահատման տվյալները հավաքված են ընտրական միջինի շուրջ, անհատական տարբերությունները շատ թույլ են: Այս ընտրակազմում միջին ցուցանիշների պատկերում հաջորդ կարգային բարձր դիրքերը զբաղեցրել են հաջորդ կուրսերում կրթությունը հաջողությամբ շարունակելու, քննությունները «լավ» կամ «զերազանց» հանձնելու և ապագա մասնագիտական գործունեության հաջողությունն ապահովելու դրդապատճառները: Այս դեպքում ևս խմբային տվյալներում անհատական տարբերությունները մեծ չեն եղել` ըստ միջին քառակուսային շեղման ցուցանիշի:

Նշանակալիության ամենացածր միջին ցուցանիշներն արձանագրվել են համակուրսեցիների համար օրինակ լինելու, համակուրսեցիներից ետ չմնալու, ինչպես նաև վատ ուսման համար մեղադրանքներից ու պատիժներից խուսափելու դրդապատճառների տվյալներում: Այս ընտրակազմում ևս նկատում ենք, որ ուսումնական գործունեության դրդապատճառներում մրցակցության գործոնը, խմբում օրինակելի լինելու և աչքի ընկնելու միտումները` որպես ուսումնական մոտիվացիայի արտաքին աղբյուրներ, թույլ են արտահայտված: Հետաքրքիր էր նաև այն փաստի արձանագրումը, որ 3-րդ կուրսի ուսանողների դրդապատճառներում անհատական ամենամեծ տարբերություններն արձանագրվել են վատ ուսման համար մեղադրանքներից ու պատիժներից խուսափելու դրդապատճառների նշանակալիության գնահատման տվյալներում: Ինչ վերաբերում է միշտ կրթաթոշակ ստանալու դրդապատճառին, ապա այս դեպքում միջին ցուցանիշները երկու խմբերում էլ ցածր են եղել` ընտրական միջինից շեղման բարձր ցուցանիշներով: Սա հասկանալի է, քանի որ կրթաթոշակ ստանում են միայն մի քանի ուսանողներ, բնական է, որ միայն իրենց համար է վերջինս կարևորված:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Ուսանողների ուսումնական գործունեության արդյունավետությունը պայմանավորված է այն հանգամանքով, թե գիտակցված և կարևորված դրդապատճառները որքան գործուն են, ուսանողների ինտելեկտուալ ներուժի և ընդունակությունների սահմաններում դրդապատճառների ակտիվությունը ուղղորդող գործառույթն ինչպես է իրացվում:
2. 2-րդ և 3-րդ կուրսի ուսանողների մոտ թեև կան դրդապատճառների գնահատման խմբային և անհատական տարբերություններ, ուսումնական մոտիվացիայի կառուցվածքում ինտելեկտուալ

բավարարվածության չափանիշը խիստ կարևոր բաղադրամաս է, որի նշանակալիությունն առավել մեծանում է 3-րդ կուրսի ուսանողների մոտ:

3. Ուսումնական մոտիվացիայի արտաքին աղբյուրներում սոցիալական բաղադրամասերը, մրցակցային գործոնը, համակուրսեցիների համար օրինակելի լինելը թույլ են արտահայտված:

4. Դասախոսների հարգանքին, ծնողների և շրջապատողների հավանության արժանանալու դրդապատճառներում իրացվում են ուսանողների ընդունված և ճանաչված լինելու պահանջմունքները, ինչի արդյունքում վերջիններիս մոտիվացիոն նշանակալիությունն ավելի բարձր է 3-րդ կուրսի ուսանողների մոտ՝ մանկավարժական պահանջների կատարման կարևորմամբ:

5. Ուսուցման առկա և հիբրիդային ձևաչափերում ուսումնական մոտիվացիայի կառուցվածքում դրդապատճառային բաղադրամասերի էական տարբերություններ չկան:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

Առաքելյան Ա. Գ. (2019). Պահանջմունքներ: ՀՊՄՀ-Եր.: Հեղ. հրատ.

Акимова Н. Н. (2010). Динамика мотивационно-смысловых образований личности студентов. *Автореф. канд. дисс. наук*, Барнаул.

Дроздов С. В. (2000). Динамика мотивационно-смысловых образований личности студентов в процессе адаптации к учебе. *Автореф. канд. дисс. псих. наук*: Москва.

Зимняя И. А. (2000). *Педагогическая психология. Учебник для вузов. изд. второе*, М. Издательская корпорация. Логос.

Мандель Б.Р. (2007). *Педагогическая психология: ответы на трудные вопросы*. Ростов н/Д: Феникс.

Орлов Ю.М. (1984). Потребностно-мотивационные факторы эффективности учебной деятельности студентов вуза. *Автореф. дисс. докт. псих. наук*. М.

Рубинштейн С. Л. (1989). *Основы общей психологии*: В 2 т., (2). М. Педагогика.

Самал Е. В. (2008). Самоактуализация личности в процессе обучения в Вузе. *Автореф. канд. дисс. псих. наук*. Ярославль.

REFERENCE LIST

Arakelyan A. D. (2019). Trebovaniya (*Requirements*): HPMU-Er. gazeta

Akimova N. N. (2010). Dinamika motivacionno-smyslovyh obrazovanij lichnosti studentov (Dynamics of motivational-semantic formations of personality of students). *Avtoref. kand. diss. nauk*, Barnaul.

- Drozdov S. V.** (2000). Dinamika motivacionno-smyslovyh obrazovanij lichnosti studentov v processe adaptacii k uchebe (*Dynamics of motivational-semantic formations of students' personality in the process of adaptation to study*). Avtoref. kand. diss. psih. nauk: Moskva.
- Zimnyaya I. A.** (2000). Pedagogicheskaya psihologiya (*Educational psychology*). Uchebnik dlya vuzov. izd. vtoroe, M. Izdatel'skaya korporaciya. Logos.
- Mandel' B.R.** (2007). Pedagogicheskaya psihologiya: otvety na trudnye voprosy (*Educational Psychology: Answers to Difficult Questions*). Rostov n/D: Feniks.
- Orlov YU.M.** (1984). Potrebno-motivacionnye faktory effektivnosti uchebnoj deyatel'nosti studentov vuza (*Need-motivational factors of the effectiveness of educational activities of university students*). Avtoref. diss. dokt. psih. nauk. M.
- Rubinshtejn S. L.** (1989). Osnovy obshchej psihologii (*Fundamentals of General Psychology*): V 2 t., (2). M. Pedagogika.
- Samal E. V.** (2008). Samoaktualizaciya lichnosti v processe obucheniya v Vuze (*Self-actualization of the individual in the process of studying at the University*). Avtoref. kand. diss. psih. nauk. YArosavl'.

РЕЗЮМЕ

ОСОБЕННОСТИ ИЕРАРХИИ МОТИВОВ В УЧЕБНОЙ МОТИВАЦИИ СТУДЕНТОВ

АННА АРАКЕЛЯН, АНИ АВАГЯН

В статье рассматриваются вопросы учебной мотивации студентов и эффективности учебной деятельности, представлены результаты исследования, проведенного среди студентов АГПУ им. Х. Абовяна. В исследовании приняли участие 115 студентов 2-3 курсов факультета психологии образования и социологии. С целью изучения особенностей учебной мотивации студентов использовалась методика изучения мотивов учебной деятельности студентов модифицированная А.А. Реаном, В.А. Якуниным. В результате обработки данных исследования были выявлены 5 основных мотивов учебной деятельности студентов, которые являются для них наиболее важными, проанализированы особенности структуры учебной мотивации в целом.

Ключевые слова: учебная мотивация, иерархия мотивов, осознанные мотивы, активные мотивы, эффективность деятельности.

ABSTRACT

CHARACTERISTICS OF THE HIERARCHY OF MOTIVES IN STUDENTS' EDUCATIONAL MOTIVATION

ANNA ARAKELYAN, ANI AVAGYAN

The article discusses the issues of students' educational motivation and the effectiveness of educational activities, presents the results of the research conducted among the students of ASPU after Kh. Abovyan. There were 115 second- and third-year students of the Department of Psychology of the Faculty of Educational Psychology and Sociology who took part in the research. In order to study the peculiarities of students' educational motivation, the motivation studying methodology was used for educational activities (changed by A. A. Ryan, V. A. Yakunin). As a result of the research data, the 5 main motivations of students' educational activities, which are considered to be most important for them, were identified, and the structure of educational motivation in general was analyzed.

Key words: educational motivation, hierarchy of motives, conscious motives, active motives, performance efficiency, quality of education.

Հոդվածը ստացվել է՝ 24.09. 2024

Հոդվածն ուղարկվել է գրախոսման՝ 26.09. 2024

Հոդվածը երաշխավորվել է տպագրության՝ 29.30.2024

FORMATION OF THE INTERCULTURAL COMMUNICATIVE COMPETENCE OF STUDENTS IN FOREIGN LANGUAGE LEARNING PROCESS

IRYNA KOBYLIANSKA

National Pedagogical Dragomanov University

E-mail: ikobylianska@gmail.com

VLADIMIR KARAPETYAN

Armenian State Pedagogical University after Kh. Abovian, Yerevan, RA

E-mail: vskarapetyan@mail.ru

DOI: [10.24234/scientific.v2i47.169](https://doi.org/10.24234/scientific.v2i47.169)

ABSTRACT

The article highlights developing the intercultural dimension in language teaching, involving recognising that the aims are: to give learners intercultural competence as well as linguistic competence; to prepare them for interaction with people of other cultures; to enable them to understand and accept people from other cultures as individuals with other distinctive perspectives, values and behaviours; and to help them to see that such interaction is an enriching experience. Thus, the visit or exchange is much more than an opportunity to 'practice' the language learnt in the classroom. It is a holistic learning experience which provides the means of using intercultural skills and acquiring new attitudes and values. Teachers need clear objectives, methods which take into account the power of experiential learning, and then learners will 'make the strange familiar - and the familiar strange'.

Key words: intercultural dimension, Intercultural communicative competence, language teaching, interaction, cultures.

INTRODUCTION

Formation of the Intercultural Communicative Competence of Students in Process
of Learning Foreign Languages

Formation of the Intercultural Communicative Competence of Students in Process
of Learning Foreign Languages

In the past few decades, the field of English Language Teaching (ELT) began to address linguistic and cultural diversity, rather than focusing on teaching aspects related only to the English language. Knowing how to use a language reflects knowing how to use it appropriately in

different social contexts. Since then, the concept of communicative competence has gained significant attention and has been reconceptualized over the years.

The purpose of the article is to study the role of culture in communicative competence, consider and present one of the most influential model of intercultural competence that can be used in foreign language learning process.

METHODOLOGY

Although the field of linguistics is relatively new, it has witnessed several attempts to conceptualize what it means to communicate effectively in a given language. In its early years, with generative linguistics, the concept of competence was theorized as the knowledge of language items (e.g., grammar, phonology, morphology, etc.) that refers to what one knows about language, regarding the 'native-speaker (Byram, Michael, Gribkova, Bella, & Starkey, Hugh., 2002). But scientist's reactions to this theory began to burgeon from anthropology to redefine the concept of competence and arguing that social factors play a key role in communication (Canale, Michael, 1983). Since then, any discussion of communicative competence in recent years recognizes the importance of the use of the language in social contexts, also referred to as pragmatics.

DISCUSSION

Intercultural communicative competence (ICC) has been highly recommended by the Council of Europe's (2001) Common European Framework of Reference for Languages , one important document used worldwide the integration of cultural dimensions in language teaching (ACTFL, 2006). Intercultural communication is communication on the basis of respect for individuals and equality of human rights as the democratic basis for social interaction. It defines that one main goal of interculturality is to help language learners to interact with speakers of other languages on equal terms. In essence, when language learners develop intercultural awareness, they can convey information effectively and also develop a human relationship with people of other languages and cultures (Alptekin, Cem., 2002). So language teaching with an intercultural dimension continues to help learners to acquire the linguistic competence needed to communicate in speaking or writing, to formulate what they want to say/write in correct and appropriate ways. But it also develops their intercultural competence i.e. their ability to ensure a shared understanding by people of different social identities, and their ability to interact with people as complex human beings with multiple identities and their own individuality.

Social identities are related to cultures. Someone who is 'Chinese' will have acquired that identity through being brought up surrounded by other Chinese, unconsciously learning their beliefs, values and behaviours. Similarly someone whose social identities include being 'a teacher' will have acquired the knowledge, values and behaviours they share with other teachers through a process of socialisation. But

to see only one identity in a person is a simplification. An intercultural speaker is aware of this simplification, knows something about the beliefs, values and behaviours which are 'Chinese', but is also aware that there are other identities hidden in the person with whom they are interacting, even if they do not know what the associated beliefs, values and behaviours are. Therefore an intercultural speaker needs some knowledge, about what it means to be Chinese or a teacher or indeed a Chinese teacher, for example. Moreover, an intercultural speaker also needs an awareness that there is more to be known and understood from the other person's perspective, that there are skills, attitudes and values involved too (see following section), which are crucial to understanding intercultural human relationships. As a consequence, the 'best' teacher is neither the native nor the non-native speaker, but the person who can help learners see relationships between their own and other cultures, can help them acquire interest in and curiosity about 'otherness', and an awareness of themselves and their own cultures seen from other people's perspectives (Byram, Michael, 1991).

This implies that cultural concepts, must be learned in English classrooms, need to be treated with caution as the spread of the English language around the world implies that many non-native speakers of English use the language to communicate with other non-native speakers (Canale, Michael, 1983). That is, learning about American or British cultural aspects could reduce the possibilities of acknowledging other less dominant cultural groups. On the other hand, considering one of the functions of the use of English is to facilitate communication among speakers from different cultures and languages, exploring cultures that are not related to the English language is another goal of ICC (Alptekin, Cem. 2002).

The main aim of teaching the intercultural dimension is not the transmission of information about a foreign country.

The intercultural dimension is concerned with :

- helping learners to understand how intercultural interaction takes place;
- how social identities are part of all interaction;
- how their perceptions of other people and others people's perceptions of them influence the success of communication;
- how they can find out for themselves more about the people with whom they are communicating.

A teacher does not have to know everything about 'the target culture'. This is in any case impossible and in fact there are many cultures associated with a particular language, for example many countries where French is spoken as the first language, and within those countries many variations on beliefs, values and behaviours which people share, in other words many cultures.

The teacher should try to design a series of activities to enable learners to discuss and draw conclusions from their own experience of the target culture solely as a result of what they have heard or read.

The methods of doing this can include simulations and role-play which will activate their schemata and background knowledge about other countries and cultures: learners act the role of visitors to their own country and meet with other learners acting as themselves and not as the stereotypes that the visitors are expecting. This kind of experiential learning is powerful in developing self-awareness as well as perceptions of other countries. The teacher can encourage learners to become more observant in terms of various subtleties of cultural behaviour. Learners are sure to emerge out of these experiences much better prepared to communicate with other intercultural speakers, tolerate the differences and handle everyday situations they are likely to encounter in a foreign country.

There is in this kind of work no need for the teacher to be an expert about other countries. The focus is on how learners respond to others and others' views of themselves, and how they interact with people from other cultures.

What is more important than native speaker knowledge is an ability to analyse and specific training in systemic cultural analysis is an important aid in becoming a foreign language teacher, regardless of the teacher's mother-tongue. This is not to deny the importance of linguistic competence and it may be important to follow the authority of the native speaker in linguistic competence, but intercultural competence is a quite different matter (Byram, Michael, 1991).

Analyses of cultures, particularly in English language classrooms, must include an in-depth reflection on attitudes from encounters with people from other cultures, without placing more or less value within a particular culture; in fact, this reflection must include positive experiences and benefits that can be drawn from these encounters (Brown, H. Douglas, 2014).

The one of the most influential and widely cited ICC models that guide language teachers to integrate interculturality in the classroom, that includes five subsets of knowledges:

1. Attitudes relativizing self, valuing other ;
2. Education: political education, critical cultural awareness;
3. Skills: discover and/or interact;
4. Knowledge of self and other; of interaction: individual and societal ;
5. Skills interpret and relate (Byram, Michael, 1991).

Learners can be trained in simple or complex skills, depending on their maturity and language skills, with which they can investigate the environment, look for what is unfamiliar and for explanations which help them to understand. The explanations may come from analysis of documents or from

interviewing, formally or informally, those who live in that environment. This is also the opportunity for cooperation with teachers of other subjects, especially geography, history, and other social and human sciences, since learners acquire skills of social investigation in those subjects too: doing surveys, analysing statistics, reading historical and contemporary texts, both factual and fictional (Byram, Michael, Gribkova, Bella, & Starkey, Hugh, 2002).

It is important to remember that there are three phases for any study visit or exchange:

– in the preparatory phase, learners need to externalise their thoughts, anxieties and excitements about their visit. For example, ask everyone in a class to stand around a very large piece of paper and write or draw the first thing that comes into their mind when they think about the place they are going to. Later they can look back at this and compare and contrast expectation and experience, but it also helps the teacher to know during this preparatory phase learners' starting point;

- in the fieldwork phase, learners are surrounded by and immersed in a new environment and learn consciously and unconsciously through all the senses. There should however be opportunity for withdrawal from the demands of being in a new environment, an opportunity for reflection alone and together with others. Learners should keep a diary as a safe metaphorical 'room' where they can express feelings and reactions. They should also be brought into a 'classroom' atmosphere with their teachers so that each individual can compare and contrast their experience and interpretation of it with that of others, and their teachers can help them with misunderstandings or other problems. This has to be done during the visit because the emotional involvement is very deep and needs to be handled immediately;

- in the follow-up phase, after return home, the emphasis should be on further reflection on individuals' experience during the visit and, by sharing and comparing, on an attempt to analyse and conceptualise what has been experienced as a basis for understanding (some aspects of) the other environment and the people who live there. One very effective way of doing this is for them to prepare a presentation of their visit - both a factual account and their reactions and interpretations - to friends and family. This obliges them to de-centre, to take the perspective of their audience and think about what they need to explain to those who do not know (Canale, Michael, 1983).

Much of this work can be done with the aid of visual representations because this removes the constraints of foreign and first language in expressing what is unfamiliar. Learners can draw, take photographs, make diagrams to capture experience and to express their feelings.

It is also important to remember that the study visit or exchange is much more than an opportunity to 'practice' the language learnt in the classroom. It is a holistic learning experience which provides the means of using intercultural skills and acquiring new attitudes and values. Language practice may be limited, especially on a visit rather than an exchange and the acquisition of knowledge about another country may be minimal, but this does not matter. Teachers need clear objectives, methods which take

into account the power of experiential learning, and then learners will 'make the strange familiar - and the familiar strange' (Byram, 1997).

CONCLUSION

So, in order to communicate in English, it's important to know how to deal with people from several linguistic and cultural backgrounds. It is also important to point out that one particular language has several varieties so viewing languages and cultures from a monolithic perspective is not accurate in a globalized world. The integration of ICC in English classes offers students an opportunity to learn about many other cultures that are not necessarily related to native speakers of English. In this sense, it is important for teachers to be mindful to include pedagogical resources that promote linguistic and cultural diversity in English, and also provide opportunities for students to express their identities.

REFERENCES

- ACTFL.** 2006. Standards for foreign language learning in the 21st century (3rd ed.). Yonkers, NY: National Standards in Foreign Language Education Project.
- Alptekin, Cem.** 2002. Towards intercultural communicative competence in ELT. *ELT Journal* 56(1).
- Brown, H. Douglas.** 2014. Principles of Language Learning and teaching (6th ed.). New York: Pearson Education.
- Byram, Michael.** 1991. Teaching culture and language: Towards an integrated model. In D. Buttjes & M. Byram (eds.), *Mediating languages and cultures: Towards an intercultural theory of foreign language education*. Clevedon, UK: Multilingual Matters.
- Byram, Michael, Gribkova, Bella, & Starkey, Hugh.** 2002. Developing the intercultural dimension in language teaching: A practical introduction for teachers. Strasbourg: Council of Europe Retrieved from http://www.coe.int/t/dg4/linguistic/Source/Guide_dimintercult_En.pdf
- Canale, Michael.** 1983. From communicative competence to communicative language pedagogy. In J. Richards & R. Schmidt (eds.). *Language and Communication*. London: Longman.
- Byram, M. (ed.)** 1997, *Face to Face. Learning Language and Culture through Visits and Exchanges*. London: CILT.

РЕЗЮМЕ

ФОРМИРОВАНИЕ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ СТУДЕНТОВ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ

ИРИНА КОБЫЛЯНСКА, ВЛАДИМИР КАРАПЕТЯН

В статье подчеркивается развитие межкультурного измерения в преподавании языка, включая признание того, что целями являются: дать учащимся межкультурную компетентность, а также лингвистическую компетентность; подготовить их к взаимодействию с людьми других культур; дать им возможность понимать и принимать людей из других культур как личностей с другими отличительными взглядами, ценностями и поведением; и помочь им увидеть, что такое взаимодействие является обогащающим опытом. Таким образом, визит или обмен – это нечто большее, чем просто возможность «практиковать» язык, изучаемый в классе. Это целостный опыт обучения, который дает возможность использовать межкультурные навыки и приобретать новые взгляды и ценности. Учителям нужны четкие цели и методы, учитывающие силу обучения на основе опыта, и тогда учащиеся «сделают незнакомое знакомым, а знакомое странным».

Ключевые слова: межкультурное измерение, межкультурная коммуникативная компетенция, обучение языку, взаимодействие, культуры.

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

ՈՒՍԱՆՈՂՆԵՐԻ ՄԻՋՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ՀԱՂՈՐԴԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ՁԵՎԱՎՈՐՈՒՄԸ ՕՏԱՐ ԼԵՉՈՒՆԵՐԻ ՈՒՍՈՒՑՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑՈՒՄ ԻՐԻՆԱ ԿՈԲԵԼՅԱՆՍԿԱ , ՎԼԱԴԻՄԻՐ ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ

Հոդվածում կարևորվում է լեզվի ուսուցման միջմշակութային հարթության զարգացումը, որը ներառում է գիտակցել, որ նպատակներն են. պատրաստել նրանց այլ մշակույթների մարդկանց հետ շփվելու համար. հնարավորություն տալ նրանց հասկանալ և ընդունել այլ մշակույթների մարդկանց՝ որպես այլ տարբերակիչ տեսակետներ, արժեքներ և վարքագիծ ունեցող անհատներ. և օգնել նրանց տեսնել, որ նման փոխգործակցությունը հարստացնող փորձ է: Այսպիսով, այցելությունը կամ փոխանակումը շատ ավելին է, քան դասարանում սովորած լեզուն «վարժելու» հնարավորություն: Դա ամբողջական ուսուցման փորձ է, որը հնարավորություն է տալիս օգտագործել միջմշակութային հմտությունները և ձեռք բերել նոր վերաբերմունք և արժեքներ: Ուսուցիչներին պետք են հստակ նպատակներ, մեթոդներ, որոնք հաշվի կառնեն փորձառական ուսուցման ուժը, և այնուհետև սովորողները «տարօրինակը կդարձնեն ծանոթ, իսկ ծանոթը տարօրինակ»:

Բանալի բառեր՝ միջնակույթային հարթություն, միջնակույթային հաղորդակցական իրավասություն, լեզվի ուսուցում, փոխազդեցություն, մշակույթներ:

Հոդվածը ստացվել է՝ 27.08. 2024

Հոդվածն ուղարկվել է գրախոսման՝ 07.09. 2024

Հոդվածը երաշխավորվել է տպագրության՝ 14.11.2024

ՆԱԽԱԳԳՐՈՑԱԿԱՆ ԿՐԹՈՒԹՅՈՒՆ

ԿԱՐՈՂՈՒՆԱԿԱՆ ԿՐԹԱԿԱՆ ՄՈԴԵԼԻ ՆԵՐԳՐՈՒՄԸ ՀՀ ՆԱԽԱԳԳՐՈՑԱԿԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ ՀԱՍՏԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ

ԱՄԻՐՋԱՆՅԱՆ ԱՆՆԱ

ԿՉՆԱԿ հիմնադրամ, Երևան, ՀՀ

Էլ. *hauugk*՝ annaamirjanyan@gmail.com

DOI: 10.24234/scientific.v2i47.171

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Հասարակական կյանքում տեղի ունեցող կարուկ փոփոխությունները հանգեցնում են կրթական համակարգում բարեփոխումների, որի արդյունքում վերանայվում է կրթության բովանդակությունը, սկնկավորվող վերջնարդյունքները, ինչն էլ հանգեցնում է վերջիններիս չափելիության խնդրի առաջացմանը: Բուռն գլոբալիզացիան, տարբեր երկրների պատերազմական լարված իրավիճակները, մարդկային հարաբերությունների վիրտուալացումը, շփման բացակայությունը նոր իրականություն են թելադրում՝ առաջացնելով կարողունակություններով օժտված անձանց ձևավորման անհրաժեշտությունը: Այդ է վկայում 2005 թվականին Վարշավայում կայացած Եվրոպայի խորհրդի երրորդ գագաթնաժողովի ընթացքում պետությունների կառավարությունների ղեկավարների կողմից ամրագրված այն փաստը, որ ամբողջ աշխարհում կրթական համակարգի հիմքում պետք է լինի կարողունակությունների վրա հիմնված մոտեցումը: (Կարողունակությունների կողմնորոշիչ շրջանակ, 2020): ՀՀ կրթական բարեփոխումների գործընթացում ևս ամրագրվեց կարողունակությունների վրա հիմնված մոտեցումը: ՀՀ կառավարության կողմից 2021 թվականին հաստատված նախադպրոցական կրթության պետական կրթական չափորոշիչը, որպես հանրակրթության պետական չափորոշիչի սկզբնական բաղկացուցիչ մաս, բխում է կարողունակությունների վրա հիմնված մոտեցումից:

Հոդվածի նպատակն է քննարկել ՀՀ նախադպրոցական կրթության կարողունակահեն մոդելի էությունը և բացահայտել վերջինիս ներդրման հետ կապված դժվարությունները: Հոդվածում կիրառված մեթոդներն են՝ տեսական նյութի վերլուծություն, դիտում, գրույց, փորձարարություն: Ուսումնասիրության ընթացքում արձանագրվել են կարողունակահեն կրթության կազմակերպման դժվարությունները թվով 542 ՀՀ փորձարկված ՆՈՒՀ-երում և մշակվել են դրանց հաղթահարման ուղիները:

Բանալի բաներ՝ կարողունակահեն կրթական մոդել, չափորոշիչ, փորձարկվող նախադպրոցական ուսումնական հաստատություններ, կրթական հիմնական ծրագիր:

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

«Կարողունակությունների կողմնորոշիչ շրջանակ՝ Ժողովրդավարական մշակույթի համար» նախաձեռնությունը Եվրոպայի խորհրդի անդամ պետություններում և այլ երկրներում ծավալուն քննարկումների և փորձարկման արդյունք է: Ծրջանակն առաջարկում է Ժողովրդավարական մշակույթի և միջմշակութային երկխոսության համար պահանջվող կարողունակությունների մոդել: Ըստ այդ մոդելի՝ առանձնացվում է ընդհանուր թվով 20 կարողունակություն: Կարողունակությունների հիմքում անձի արժեքների, վերաբերմունքի, հմտությունների, քննադատական ընկալման ու գիտելիքի ամբողջությունն է (*Կարողունակությունների կողմնորոշիչ շրջանակ*, 2020): Կարողունակությունների հիմնահարցը քննարկված է տարբեր հեղինակների մոտեցումներում, ովքեր առանձնացրել են թվով 3-ից մինչև 30 կարողունակություն: Ժակ Դելորը իր «Կրթություն. թաքնված գանձ» զեկույցում առանձնացրել է չորս կարողունակություն՝ «սովորել ճանաչել», «սովորել կատարել», «սովորել ապրել միասին, ապրել ուրիշների հետ», «սովորել ապրել» (Жак Делор, 1996): Ա. Վ. Խուտորսկին առանձնացրել է կարողունակությունների յոթ խումբ՝ արժեքային-իմաստային, ընդհանուր մշակութային, ուսումնաճանաչողական, տեղեկատվական, հաղորդակցական, սոցիալ-աշխատանքային, աննային ինքնակատարելագործման (Хуторской А.В., 2003): Նա կարծում է, որ կարողունակությունը «անձի փոխկապակցված որակների (գիտելիք, կարողություն, հմտություն, գործունեության միջոց) ամբողջությունն է, որը ձեռք է բերվում որոշակի առարկաների շրջանակում և անհրաժեշտ է տվյալ ոլորտում արդյունավետ գործունեություն ծավալելու համար»: Իսկ կարողունակ լինելը նա բնութագրում է որպես «անձի կողմից կարողունակությունների տիրապետում, որն իր մեջ ներառում է նաև անձի՝ տվյալ առարկայի նկատմամբ վերաբերմունքը» (Хуторской А.В., 2003): Բազմաթիվ երկրներ որդեգրել են կարողունակահեն կրթական մոտեցումը: «Կարողունակ» և «կարողունակություն» եզրույթները այս մոտեցման հիմնական հասկացություններն են: Հայաստանի Հանրապետության կրթական համակարգը Հանրակրթության պետական չափորոշչով ամրագրել է կարողունակահեն կրթական մոտեցումը: Նախադպրոցական կրթության պետական կրթական չափորոշիչը, որպես հանրակրթության պետական կրթական չափորոշիչ բաղկացուցիչ մաս, բխում է կարողունակությունների վրա հիմնված մոտուցումից՝ ապահովելով նախադպրոցականի անձի ձևավորումն ու զարգացումը (*Նախադպրոցական կրթության պետական կրթական չափորոշիչ*, 2021):

ՔՆՆԱՐԿՈՒՄ

2021 թվականի մայիսի 13-ին Հայաստանի Հանրապետության կառավարության N 744 - Ն որոշմամբ հաստատվեց Նախադպրոցական կրթության պետական կրթական չափորոշիչը, որը բխում է կարողունակությունների վրա հիմնված մոտեցումից, սահմանում է նախադպրոցական տարիքի երեխաների (ըստ տարիքային խմբերի) զարգացման կրթական ծրագրերի բովանդակությունը, ուսումնական բեռնվածության առավելագույն ծավալը, նախադպրոցական տարիքի երեխաների կրթության և զարգացման վերջնարդյունքների ապահովման հիմքերը: Չափորոշով առանձնացված են սանի զարգացման հինգ ոլորտ՝ շարժողական, խոսքի և հաղորդակցական, Իմացական, հուզական, սոցիալ-անձնային, ինքնասպասարկման, անվտանգության և առողջ ապրելակերպի:

Նշված հիգ ոլորտներով առանձնացված են վերջնարդյունքներ՝ ըստ տարիքային խմբերի, որոնց ապահովումը նպաստում է նախադպրոցական կրթության ավարտին ինը առանցքային կարողունակությունների ձևավորմանը: Նախադպրոցական տարիքում կարողունակությունները սահմանվում են որպես նախադպրոցական տարիքի երեխաների կողմից ուսուցման և դաստիարակության գործընթացում ձեռք բերված գիտելիքների, հմտությունների, արժեքների և դիրքորոշումների հիման վրա ըստ իրավիճակի արդյունավետ ու պատշաճ արձագանքելու ձևեր (*Նախադպրոցական կրթության պետական կրթական չափորոշիչ*, 2021):

Նախադպրոցական կրթության պետական կրթական չափորոշով սահմանվում են հետևյալ կարողունակությունները՝ 1) լեզվական և հաղորդակցական, 2) ճանաչողական և շարժառիթային (մոտիվացիոն), 3) ինքնաճանաչողական և սոցիալական, 4) ժողովրդավարական և քաղաքացիական, 5) թվային և մեդիա, 6) մշակութային, 7) մաթեմատիկական և տեխնիկական, 8) տնտեսական, 9) ֆիզիկական կուլտուրայի և առողջության պահպանմանը միտված:

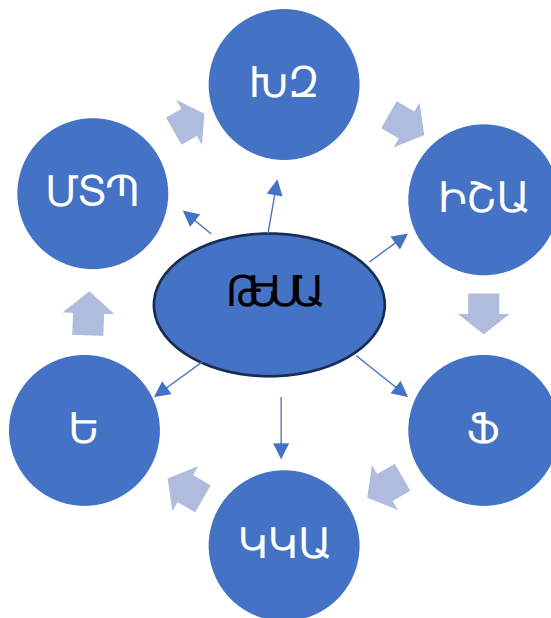
Նշված կարողունակությունները ենթադրում են նախադպրոցական կրթության ավարտին նախադպրոցականի ձևավորումը, ով կկարողանա հաղորդակցվել տարբեր իրավիճակներում և միջավայրերում՝ ըստ անհրաժեշտության կիրառելով նաև իր տարիքին համապատասխան մեդիա գործիքներ, ակտիվ մասնակցություն կունենա հասարակական կյանքին, ճանաչողական հետաքրքրություն կցուցաբերի շրջապատող աշխարհի հանդեպ, կկարողանա ինքնուրույն կողմնորոշվել և լուծումներ գտնել տարբեր խնդրահարույց իրավիճակներում, կդրսևորի քննադատական վերաբերմունք շրջապատող միջավայրի հանդեպ, կդրսևորի ինքնուրույնություն, կունենա ինքնասպասարկման և ինքնակազմակերպման հմտություններ, կտիրապետի առողջ ապրելակերպի վարման հիմնական կանոններին, բարեվարքության և սոցիալական պարզագույն կանոններին (Մանուկյան Մ., Ամիրջանյան Ա. և այլք, 2024):

Նախադպրոցական կրթության պետական կրթական չափորոշի հիման վրա մշակվել են կրթական ծրագրեր նախադպրոցական տարիքային բոլոր՝ վաղ մանկության տարիքի առաջին,

վաղ մանկության տարիքի երկրորդ, կրտսեր առաջին, կրտսեր երկրորդ, միջին և ավագ խմբերի համար: Կրտսեր առաջին (2-3 տարեկաններ), կրտսեր երկրորդ (3-4 տարեկաններ), միջին (4-տարեկաններ) և ավագ (5-6 տարեկաններ) խմբերի նախադպրոցական կրթական հիմնական ծրագրերում առանձնացվել են հետևյալ ծրագրային բաղադրիչները՝ խոսքի զարգացում, հապավումը՝ (ԽՁ), ինձ շրջապատող աշխարհը, հապավումը՝ (ԻՇԱ), մաթեմատիկական տարրական պատկերացումներ, հապավումը՝ (ՄՏՊ), ֆիզկուլտուրա, հապավումը՝ (Ֆ), երաժշտություն, հապավումը՝ (Ե), Կերպարվեստ և կառուցողական աշխատանք, հապավումը՝ (ԿԿԱ):

Կրտսեր առաջին խմբի ծրագրում «Մաթեմատիկական տարրական պատկերացումներ» ծրագրային բաղադրիչը ներառված է «Ինձ շրջապատող աշխարհը» բաղադրիչում: Այս գատումը խիստ պայմանական է, քանի ծրագրային բաղադրիչներում տրված վերջնարդյունքները կրկնվող և միմյանց լրացնող են: Դրանք ապահովում են նախադպրոցական կրթության պետական կրթական չափորոշիչով առանձնացված ոլորտային վերջնարդյունքների իրականացումը: Վերջնարդյունքները ներկայացվում են միասնացման (ինտեգրման) սկզբունքով ներբաղադրիչային, միջբաղադրիչային կապերի ապահովմամբ և շեշտադրմամբ: Աշխատանքն ավելի արդյունավետ է և նպատակաուղղված, երբ ուսումնադաստիարակչական աշխատանքները կազմակերպվում են թեմատիկ միավորներով (Նկար 1) (Մանուկյան Մ., Ամիրջանյան Ա. և այլք, 2024).

Նկար 1.
Թեմատիկ միավորի կազմում

Կարողունակահեն կրթական մոդելի ներդրումը Հայաստանի Հանրապետությունում փուլային գործընթաց է: Կրտսեր առաջին, կրտսեր երկրորդ, միջին և ավագ տարիքային խմբերի

համար մշակված ծրագրերը փորձարկվել Հայաստանի Հանրապետության մի շարք նախադպրոցական ուսումնական հաստատություններում քայլ առ քայլ, մասնավորապես՝ 2022-2023թթ.–ին ընդհանուր թվով՝ 60, 2023-2024 թթ.–ին ընդհանուր թվով՝ 130, 2024-2025 թթ.–ին ընդհանուր թվով՝ 352:

Նշենք, որ վաղ մանկության տարիքի առաջին և վաղ մանկության տարիքը երկրորդ խմբերի ծրագրերը դեռևս չեն փորձարկվել՝ տարիքային այդ խմբերի բացակայության պատճառով:

Փորձարկման գործընթացի մեկնարկից առաջ նախադպրոցական ուսումնական հաստատությունների մանկավարժական աշխատողները վերապատրաստվել են՝ ծանոթանալով կատարված բովանդակային փոփոխություններին:

Փորձարկման ընթացքում մեր կողմից պարբերաբար իրականացվել են մշտադիտարկումներ, որոնց արդյունքում վերի են հանվել մի շարք դժվարություններ, մասնավորապես՝

- մանկավարժական աշխատողները տարիներ շարունակ չեն վերապատրաստվել, և միայն տեղեկատվական վերապատրաստումները բավարար չեն փորձարկման գործընթացն արդյունավետ իրականացնելու և բովանդակային խնդիրները վերհանելու համար:
- Մանկավարժական կադրերի, ինչպես նաև սպասարկող անձնակազմի խիստ պակասը լուրջ մարտահրավեր են կարողունակահեն կրթական մոդելի արդյունավետ ներդրման համար:
- ՆՈՒՀ-երի մանկավարժական աշխատողների թվային և մեղիա կարողությունների մակարդակը բավարար չէր պարբերաբար հեռավար խորհրդատվություններ իրականացնելու համար:
- Փորձարկման գործընթացը մեկնարկելիս ՆՈՒՀ-երին տրամադրված մեկ ուսումնամեթոդական ձեռնարկը բավարար չէր մասնագիտական տարբեր հարթությունների վրա գտնվող մասնագետների կարիքների բավարարման համար: Իսաղային մեթոդների կիրառումը գրեթե բացակայում է ՆՈՒՀ-երում: Ուստի, ուսումնական նյութերի, ուսումնամեթոդական ձեռնարկների բացակայությունը մեծ դժվարություններ է առաջացնում մանկավարժների համար:
- Մանկավարժական աշխատողների, առավել ևս տնօրենների մեծ մասը չունեն մասնագիտական կրթություն: Դա էապես անդրադառնում է ուսումնադաստիարակչական գործընթացի արդյունավետության վրա:
- Համայնքների խոշորացան հետևանքով մի քանի ՆՈՒՀ-եր միավորվել են: Օրինակ, Լոռու, Սյունիքի մարզում կան հաստատություններ, որոնք մինչև 5-6 մասնաճյուղ ունեն, ինչն էլ առաջ է բերում արդյունավետ կառավարման դժվարություններ՝ անդրադառնալով նաև ուսումնադաստիարակչական գործընթացի կազմակերպման վրա:
- Ուսումնադաստիարակչական աշխատանքների պլանավորման հետ կապված մեթոդական մեծ աջակցության կարիք կա: Երկար տարիներ համակազմերն աշխատել են կադապարվող

աշխատանքային փաթեթներով և փորձարկման սկզբնական շրջանում ուսումնադաստիարակչական աշխատանքների պլանավորման հետ կապված դժվարություններ են առաջացել:

- Խնդիր կա նաև համընդհանուր ներառական մտածողության ձևավորման, վերաբերմունքի փոփոխության հետ կապված, ինչն էլ առաջ է բերում այդ ուղղությամբ աշխատանքի իրականացման անհրաժեշտություն:
- Մեկ այլ լուրջ խնդիր էր նաև պատերազմական իրավիճակը, երբ սահմանային հաստատությունները (Կապան, Գորիս, Վարդենիս, Ջերմուկ) փակվում էին կամ գործում էին ոչ ամբողջ հզորությամբ, ինչը ևս բարդացնում է չափորոշի, հետևապես ծրագրերի փորձարկման գործընթացը:

Այդուհանդերձ, հաստատություններում կան մոտիվացված համակազմեր, որոնք ձգտում են բովանդակային փոփոխությունների:

Փորձարկման գործընթացում մանկավարժական համակազմերի կողմից կատարվեցին կարողունակահեն կրթական մոդելի ներդրման վերաբերյալ բազմաթիվ դիտարկումներ և առաջարկություններ, որոնք, հաջորդիվ, հիմք հանդիսացան Նախադպրոցական կրթության պետական կրթական չափորոշի և նախադպրոցական կրթական հիմնական ծրագրերի լրամշակման համար:

Հատկանշական է, որ համակազմերի դիտարկումների հիման վրա նախադպրոցական կրթության պետական կրթական չափորոշի ոլորտային մի շարք վերջնարդյունքներ վերանայվեցին և ծրագրային բաղադրիչների վերջնարդյունքներն ընդհանրացվեցին ոլորտային զարգացման վերջնարդյունքներում՝ հստակ ապահովվելով ծրագրերի և չափորոշի կապը: Նախադպրոցական կրթության ավարտին ակնկալվող կարողունակություններում սահմանված այն վերջնարդյունքները, որոնք ոչ չափելի և ոչ իրատեսական էին, լրամշակվել և հսակեցվել են: Իսկ լրամշակված ծրագրերում առավել շեշտադրվել է թեմատիկ ուսուցումը, որը ենթադրում է կրթական ծրագրի տարբեր բաղադրիչների միավորում՝ մեկ հետաքրքիր գաղափար ուսումնասիրելու միջոցով: Այն օգնում է սաներին տեսնելու և հասկանալու ուսումնասիրվող երևույթների միջև առկա կապերը և դրանց առնչությունը կյանքի հետ (Մանուկյան Մ. , Ամիրջանյան Ա. և այլք, 2024):

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆ

Այսպիսով, հենվելով տեսական վերլուծությունների և մեր կողմից ՀՀ նախադպրոցական ուսումնական հաստատություններում կարողունակահեն կրթական մոդելի փորձարկման գործընթացից ստացված արդյունքների վրա, կարող ենք նշել՝

- կարողունակահեն կրթական մոդելն ապահովում է նախադպրոցականի անձի ամբողջական զարգացումը,
- ՀՀ նախադպրոցական ուսումնական հաստատություններում կարողունակահեն կրթական մոդելի ներդրումը հնարավորություն է տալիս առավել չափելի դարձնել այն վերջնարդյունքները, որոնք ակնկալվում են նախադպրոցական կրթությունից,
- նշված մոդելն ապահովում է մանկավարժական աշխատողների մասնագիտական անընդհատ անն ու զարգացումը,
- կարողունակահեն կրթական մոդելն ապահովում է նախադպրոցական կրթության ամբողջականությունը, երբ ակնհայտ է դառնում չափորոշչային վերջնարդյունքների, ծրագրային բաղադրիչների, ուսումնադաստիարակչական աշխատանքների պլանավորման միջև եղած կապերը՝ նպաստելով աճող սերնդի պատշաճ զարգացմանը:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

Կարողունակությունների կողմնորոշիչ շրջանակ՝ Ժողովրդավարական մշակույթի համար (Vol. 1). (2020). Եվրոպայի խորհուրդ.

Մանուկյան Մ., Ամիրջանյան Ա. և այլք. (2024). *Նախադպրոցական կրթություն*. Յունիսեֆ.

Միտոյան Հ., Սմբատյան Լ. (2010). *Ուսումնական ձեռնարկ մանկապարտեզի համար*. Երևան.
Նախադպրոցական կրթության պետական կրթական չափորոշիչ. (2021). ՀՀ կառավարության N 744-Ն որոշում.

Жак Делор. (1996). *Образование: сокрытое сокровище*. ЮНЕСКО.

Хуторской, А. В. (2003). Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы образования. *Народное Образование, 2*.

REFERENCE LIST

Orientirovochnaya osnova vozmozhnostej demokraticheskoj kul'tury (*A guide to the possibilities of democratic culture*). (Tom 1). (2020). Sovet Evropy.

Manukyan M., Amirdzhanyan A. i drugie. (2024). *Doshkol'noe obrazovanie (Preschool education)*. YUNISEF.

Mitoyan G., Smbatyan L. (2010). *Razvivayushchee posobie dlya detskogo sada (Developmental manual for kindergarten)*. Erevan.

Gosudarstvennyj obrazovatel'nyj standart doshkol'nogo obrazovaniya (*State educational standard of preschool education*). (2021). Postanovlenie Pravitel'stva RA № 744-N.

ZHak Delor. (1996). *Obrazovanie: skrytoe sokrovishche (Education: A Hidden Treasure)*. YUNESKO.

Hutorskoj, A. V. (2003). Klyuchevye kompetencii kak komponent lichnostno-orientirovannoj paradigmy obrazovaniya (*Key competencies as a component of the personality-oriented paradigm of education*). Nacional'noe obrazovanie, 2.

РЕЗЮМЕ

ВНЕДРЕНИЕ КОМПЕТЕНТНОСТНОЙ МОДЕЛИ ОБРАЗОВАНИЯ В ДОШКОЛЬНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ

АННА АМИРДЖАНЯН

Резкие изменения, происходящие в общественной жизни, приводят к реформам в системе образования, в результате которых пересматривается содержание образования и ожидаемые результаты, что приводит к возникновению проблемы измеримости последнего. Стремительная глобализация, напряженные военные ситуации в разных странах, виртуализация человеческих отношений, отсутствие контактов диктуют новую реальность, создавая необходимость формирования личности, наделенной способностями. Об этом свидетельствует тот факт, что главы государств и правительств в ходе Третьего саммита Совета Европы, состоявшегося в Варшаве в 2005 году, подтвердили, что основой системы образования во всем мире должен быть компетентностный подход.

Компетентностный подход был закреплён и в процессе образовательных реформ в Республике Армения. Государственный образовательный стандарт дошкольного образования, утверждённый Правительством Республики Армения в 2021 году, как начальный компонент государственного стандарта общего образования, исходит из компетентностного подхода.

Целью статьи является обсуждение сущности компетентностной модели дошкольного образования в Республике Армения и выявление трудностей, связанных с ее реализацией.

Методы, используемые в статье: анализ теоретического материала, наблюдение, интервью, экспериментирование.

В ходе исследования были зафиксированы трудности в организации компетентностного образования в 542 пилотируемых дошкольных образовательных учреждениях Республики Армения и разработаны пути их преодоления.

Ключевые слова: компетентностная образовательная модель, стандарт, пилотируемые дошкольные образовательные учреждения, основная образовательная программа.

ABSTRACT

INTRODUCTION OF A COMPETENC-BASED EDUCATIONAL MODEL IN PRESCHOOL EDUCATIONAL INSTITUTIONS OF THE REPUBLIC OF ARMENIA

ANNA AMIRJANYAN

The drastic changes taking place in public life lead to reforms in the education system, as a result of which the content of education and the expected outcomes are being reviewed, which leads to the emergence of the problem of measurability of the latter. Rapid globalization, tense war situations in different countries, the virtualization of human relations, the lack of contact dictate a new reality, creating the need to form individuals endowed with capabilities. This is evidenced by the fact that the heads of state and government, during the Third Summit of the Council of Europe held in Warsaw in 2005, affirmed that the basis of the education system worldwide should be a competency-based approach.

The competency-based approach was also enshrined in the process of educational reforms in the Republic of Armenia. The State educational standard for preschool education, approved by the Government of the Republic of Armenia in 2021, as an initial component of the state standard for general education, stems from the competency-based approach.

The aim of the article is to discuss the essence of the competency-based model of preschool education in the Republic of Armenia and identify the difficulties associated with its implementation.

The methods used in the article are: analysis of theoretical material, observation, interview, experimentation.

During the study, the difficulties in organizing competency-based education in 542 piloted preschool educational institutions of the Republic of Armenia were recorded and ways to overcome them were developed.

Keywords: competency-based educational model, standard, piloted preschool educational institutions, basic educational curriculum.

Հոդվածը ստացվել է՝ 22.09. 2024

Հոդվածն ուղարկվել է գրախոսման՝ 27.09. 2024

Հոդվածը երաշխավորվել է տպագրության՝ 04.12.2024

Խ. ԱԲՈՎՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՊԵՏԱԿԱՆ ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ
АРМЯНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМЕНИ Х. АБОВЯНА
ARMENIAN STATE PEDAGOGICAL UNIVERSITY AFTER KH. ABOVIAN

<http://scientificnews.aspu.am/>